

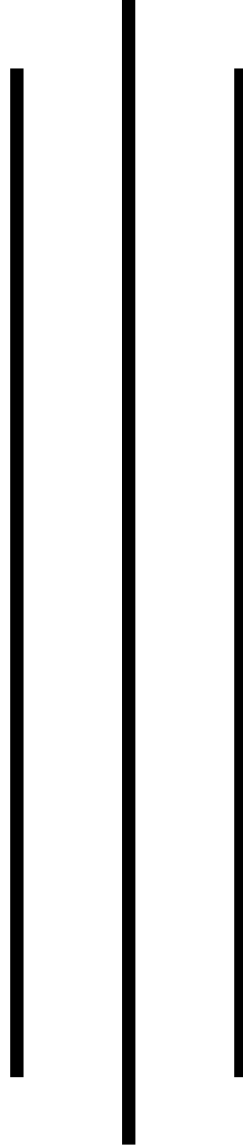

संघीय संसद, राष्ट्रिय सभा
संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय
विशेष समितिको प्रतिवेदन, २०७९

संघीय संसद सचिवालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

संघीय संसद, राष्ट्रिय सभा
संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय
विशेष समितिको प्रतिवेदन, २०७९

संघीय संसद सचिवालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

०१-४२००२४०, ४२००६०७, ४२००४९९, ४२००९३३, ४२०००२९

www.parliament.gov.np

scommittee_na@parliament.gov.np

समितिको भनाई

२०७२ असोज ३ गते ऐतिहासिक संविधान सभा मार्फत जारी संविधानले नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने व्यवस्था गरेको छ। संविधान र कानून बमोजिम यी तीनवटै तहले राज्यशक्तिको प्रयोग गर्न सक्ने र तीनै तहको एकल र साझा अधिकारका सूची संविधानमा छ। एकात्मक व्यवस्थाको सिङ्गो राज्यको शक्तिलाई तीन तहका बीच विभक्त गरिनुलाई राज्यव्यवस्थामा आएको ठूलो परिवर्तनका रूपमा लिनु पर्दछ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (संघीय इकाइ) ले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रको आर्थिक अधिकार सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्नुका साथै त्यसको कार्यान्वयन गर्न सक्छन्। यसैगरी आफ्नो आर्थिक अधिकारक्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्दछन्।

संघीय इकाइ आफ्नो एकल अधिकारभित्रको विषयमा कानून बनाउन स्वायत्त छन्। तर साझा अधिकारका विषयमा कानून बनाउँदा आपसमा समन्वय र सहकार्य गर्नु पर्ने आशय संविधानको छ। संघीय इकाइहरूबीचको सम्बन्ध पनि सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तका आधारमा हुने व्यवस्था संविधानमा छ। एक तहले अर्को तहको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्ने र कानून, नीति निर्माण लगायतका विषयहरूमा समन्वय र सहकार्य गर्नु पर्दछ भन्ने आशय संविधानको छ।

संविधान जारी भएको करिब एक दशक हुन लागेको छ। संविधानको सबभन्दा ठूलो उपलब्धि संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक शासन प्रणाली, आवधिक निर्वाचन, स्वतन्त्र न्यायालय, मानव अधिकार, मौलिक हक, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रतालाई संवैधानिक अधिकारका रूपमा सुनिश्चितता प्रदान गर्नु हो। संघीय संरचना अनुसार आवधिक निर्वाचन भएको छोटो अवधिमा प्रदेश र स्थानीय तह चलायमान भएका छन्।

२०७२ सालमा संविधान जारी भए तापनि यसको विधिवत् कार्यान्वयन २०७४ मा तीनै तहको निर्वाचन पश्चात् प्रारम्भ भएको हो। राज्यशक्तिको अधिकार सहितको तीन तहको सरकारको व्यवस्थाबाट नेपालले संघीयता कार्यान्वयनमा बिलकुल नयाँ प्रयोगको थालनी गरेको छ। नयाँ शासन व्यवस्थामा केही समस्या र द्विविधा देखिएका छन्। यसो हुनु स्वभाविक नै हो। देखिएका समस्याहरूको समाधान लगायतमा सरकारको यथेष्ट ध्यानाकर्षणका लागि २०७९ जेष्ठ १९ मा राष्ट्रिय सभाको बैठकमा सङ्कल्प प्रस्ताव पेश भएको थियो। यसै सङ्कल्प प्रस्तावका आधारमा सभाले संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक, संरचनागत लगायत सबै पक्षको अध्ययन गरी राष्ट्रिय सभामा प्रतिवेदन पेश गर्ने गरी २०७९ जेष्ठ २० मा संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति गठन गरेको थियो। कार्य प्रारम्भ गरेको मितिले चार महिनाको समयावधि तोकिएको समितिले विधिवत् कार्यको थालनी २०७९ जेष्ठ २७ बाट गरेको थियो। समितिको पहिलो बैठकको छलफल राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षको समुपस्थितिमा

संसदीय दलका नेताहरू, माननीय सदस्यहरू, संसदका महासचिव लगायतको उपस्थितिमा समितिको कार्ययोजना र कार्यविधिका विषयमा भएको थियो।

बजेट अधिवेशनको संघारको अत्यन्तै व्यस्तताकाबीच पनि समितिले सातवटै प्रदेशमा छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो। कार्यक्रममा राजनीतिक दल, नागरिक समाज, मुख्यमन्त्री, प्रदेशका सभामुख, प्रदेश सरकारका मन्त्री, प्रदेश सभाका सदस्य, स्थानीय तहका पदाधिकारी, सञ्चारकर्मी, निजी क्षेत्र, सहकारी र गैरसरकारी क्षेत्र लगायतका व्यक्ति तथा पदाधिकारीहरूको उपस्थिति रहेको थियो। यसैगरी तीनवटा स्थानीय तहमा पनि छलफल र अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो।

समितिले विभिन्न राजनीतिक दलका शीर्षस्थ नेताहरू, संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलका संसदीय दलका नेताहरू, प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाका संसदीय समितिका सभापतिहरू, संघीय संसद/संविधान सभाका सदस्य तथा पूर्वसंसदहरू, पूर्वमुख्यमन्त्रीहरू, स्थानीय संघ/महासंघका पदाधिकारीहरू, प्रदेशका बहालवाला र पूर्व प्रमुख सचिवहरू र विषय विज्ञ लगायत विभिन्न सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरेको थियो।

यसैगरी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, महालेखापरीक्षक लगायतका संवैधानिक आयोगका पदाधिकारीहरू, राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष, काठमाडौं उपत्यकाका स्थानीय तहका प्रमुख र उपप्रमुखहरू, नेपाल कानून आयोगका पदाधिकारीहरू, नेपाल सरकारका सचिवहरू, संघीय संसदका समितिका सचिवहरू, सर्वोच्च अदालतका रजिस्ट्रार लगायतसँग पनि छलफल गरी धारणा बुझेको थियो।

समितिले सम्माननीय प्रधानमन्त्री र सम्माननीय सभामुखसँग भेट गरी समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयमा राय परामर्श समेत लिएको थियो।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, राष्ट्रिय योजना आयोग, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, प्रदेश सभा, स्थानीय तह, प्रदेश योजना आयोग लगायतका निकायहरूसँग प्रश्नावलीका आधारमा विवरण माग गरिएको थियो। तर कतिपय निकायहरूबाट विवरण प्राप्त हुन सकेन। प्राप्त भएका विवरणहरूमा पनि यथेष्ट सूचना नहुँदा प्रतिवेदन लेखनमा प्रदेशका गोष्ठी र विभिन्न व्यक्ति तथा निकायहरूसँग भएका छलफललाई नै आधार मान्नु पर्ने अवस्था रह्यो। तर समयभावका कारण समितिले चाहँदाचाहँदै पनि सरोकारवाला अन्य केही पदाधिकारी तथा निकायहरूसँग छलफल गर्न भने सकेन।

समितिले विभिन्न चुनौतीहरूका बीचमा रहेर काम गर्नु पर्ने परिस्थिति सिर्जना भयो। यही अवधिमा सभामा विनियोजन विधेयकमाथिको छलफल भएको थियो। सभाबाट महत्त्वपूर्ण ३१ वटा

विधेयकहरू छलफल भई पारित भए। नेपालीहरूको महान चाड दशैं, प्रतिनिधि सभा र प्रदेशसभाको चुनावको चटारो लगायतका कारण पनि समितिको क्रियाशीलतामा केही व्यवधान भयो।

समिति सचिवालयमा खटिएका कर्मचारीहरू पनि कार्यव्यवस्था महाशाखासँग सम्बन्धित रहेका कारण सभा सञ्चालनमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुनु पर्ने, अन्य समिति तथा शाखामा दोहोरो/तेहोरो रूपमा कार्य जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्ने भएकाले पूर्णरूपमा समितिको काममा मात्र खटिन सम्भव भएन/थिएन। यसका बावजुद सचिवालयका कर्मचारीहरूले जुन मेहनतका साथ काम गर्नु भएको छ, त्यो सराहनीय छ। यो प्रतिवेदन कर्मचारीकै अथक मेहनतको उपज पनि हो।

संघीय शासन प्रणालीको सबलीकरण विषयमा प्रदेशस्तरमा सञ्चालन भएका सबै कार्यक्रमहरूमा राष्ट्रिय सभाका सम्मानीय अध्यक्ष आफै उपस्थित भई विषयको उठान र समस्याहरूको पहिचान लगायतमा समितिलाई प्राप्त अमूल्य सहयोगप्रति समिति कृतज्ञ छ। राष्ट्रिय सभाबाट पारित सङ्कल्प प्रस्ताव कार्यान्वयनको कार्ययोजना तर्जुमाका लागि समितिले नेपाल सरकारलाई गरेको निरन्तर ताकेता र निर्देशनका कारण नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को बैठकले संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्ययोजना, २०७९ स्वीकृत गरेको छ। यसका लागि नेपाल सरकारलाई समिति विशेष धन्यवाद दिन्छ र स्वीकृत कार्ययोजनाको अक्षरशः कार्यान्वयनको अपेक्षा गर्दछ।

समितिको चार महिनाको अवधिमा ३४ वटा बैठक भएका छन्। समितिका हरेक बैठकहरू त्यत्ति नै महत्त्वपूर्ण छन्। समितिले समयमा नै आफ्नो काम सम्पन्न गरेको छ। तर अन्तिम समयमा केही प्राविधिक कारण प्रतिवेदन पेश गर्न सम्भव भएन। समितिको समयावधि एक हप्ता थपको अनुरोध सहित प्रतिवेदन पेश गरेका छौं।

समितिलाई प्रभावकारीरूपमा कार्यसम्पादन गर्न मार्गदर्शन गर्नु हुने राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं। संघीय शासन प्रणालीको सबलीकरण सम्बन्धमा समितिलाई सुझाव दिई मार्गदर्शन गर्नु भएकोमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री र सम्माननीय सभामुखप्रति आभारी छौं।

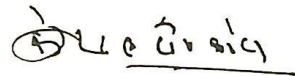
राष्ट्रिय सभामा प्रतिनिधित्व गर्ने दलका नेताहरू, संसदीय समितिका सभापतिहरू, बैठकमा उपस्थित भएर आफ्नो राय सुझाव प्रदान गर्नु हुने संघीय संसदका माननीय सदस्यहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद छ। अन्तरक्रिया कार्यक्रममा महत्त्वपूर्ण सुझावहरू प्रदान गर्नु हुने सातै प्रदेशका मुख्यमन्त्रीहरू, पूर्वमुख्यमन्त्रीहरू, मन्त्रीहरू, प्रदेश सभाका सभामुख र प्रदेश सभाका सदस्यहरू, स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुख तथा अध्यक्ष र उपाध्यक्षहरू, राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरू, नीजि क्षेत्रका प्रतिनिधिहरू, नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूप्रति विशेष धन्यवाद छ।

प्रदेशस्तरीय र पालिकास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूको व्यवस्थापकीय कार्यमा सहयोग पुर्याउने प्रदेश सरकार, प्रदेश सभा र सम्बन्धित पालिका तथा समितिको केही प्राविधिक एवं समन्वकारी सहयोगका लागि संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई विशेष धन्यवाद छ।

नेपाल सरकारका माननीय मन्त्रीहरू, मुख्यसचिव, मन्त्रालयका सचिव, प्रमुख सचिव, विभिन्न आयोग, विभाग तथा अन्य निकायका पदाधिकारीहरू, समितिको काममा समन्वयात्मक रूपमा सहयोग पुर्याउनु हुने संघीय संसद्का महासचिव, राष्ट्रिय सभाका सचिव, सचिवालय सचिव, राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरू, समितिको कार्यलाई प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याउनु हुने विषय विज्ञहरू, विभिन्न विषयका सरोकारवाला पक्षहरू, सञ्चारकर्मीहरू संसदीय समितिका सचिव, समितिमा कार्यरत कर्मचारीहरू लगायत प्रत्यक्ष/परोक्ष सहयोग गर्नु हुने सबैप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं।

प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिसहरूको कार्यान्वयनबाट संघीय शासन प्रणाली सबल र सुदृढ हुने विश्वास व्यक्त गर्दै उल्लिखित सिफारिसहरू कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार लगायत सरोकारवाला निकायहरूप्रति विशेष ध्यानाकर्षण गराउँछौं।

अन्त्यमा, हामीलाई राष्ट्रिय सभाको सिङ्गो बैठकबाट विश्वास गरेर जुन भूमिका र जिम्मेवारी प्रदान भयो, यसका लागि पुनः सम्मानीय अध्यक्ष लगायत राष्ट्रिय सभाका सबै माननीयहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं।

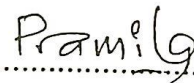
(माननीय खिमलाल देवकोटा)
संयोजक

(माननीय उदय बहादुर बोहरा)
सदस्य

(माननीय प्रकाश पन्थ)
सदस्य

(माननीय प्रमिला कुमारी)
सदस्य

(माननीय माया प्रसाद शर्मा)
सदस्य

(माननीय रामचन्द्र राई)
सदस्य

(माननीय डा. विमला राई)
पौड्याल)
सदस्य

२०७९ कार्तिक १

कार्यकारी सारांश

संघीयताको मूलभूत पक्ष भनेको केन्द्र र अन्य संघीय एकाइहरूका बीच राज्यशक्तिको बाँडफाँट हो। संघीय शासन प्रणालीमा संघीय एकाइहरूबीच देशको राजनीतिक, प्रशासनिक, आर्थिक, न्यायिक लगायतका अधिकारहरूको किटान गरिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा संविधानमा नै संघीय इकाइहरू (संघ, प्रदेश र स्थानीय) का बीच अधिकारको सीमारेखा कोरिएको छ। एकात्मक राज्यव्यवस्थाको सिङ्गो राज्यशक्तिलाई तीन तहबीच विभक्त गरिनुलाई राज्यव्यवस्थामा आएको ठूलो परिवर्तनका रूपमा लिनु पर्दछ। नेपाली जनताको परिवर्तनको सपना २००७ सालदेखिकै हो। यसलाई साकार २०७२ को संविधानले गर्यो।

संविधानले सबै किसिमका विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्दै दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा राखेको छ। यसैगरी संविधानले शताब्दीयौँदेखिको केन्द्रीकृत शासन प्रणालीलाई संवैधानिक रूपमा नै विकेन्द्रीकृत संघीय ढाँचामा रूपान्तरित गरेको छ। नेपालको शासकीय इतिहासमा यो राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय शक्ति तथा स्रोतको युगान्तकारी परिवर्तन तथा निक्षेपण हो।

अधिकारको निक्षेपण लगायतका सन्दर्भमा, संविधानको धारा ५७ राज्यशक्तिको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित छ। यस अनुसार संघका पैँतीसवटा एकल अधिकारका विषय छन्। यसैगरी प्रदेश र स्थानीय तहका क्रमशः एक्काइस र बाइसवटा छन्। साझा अधिकारका रूपमा संघ र प्रदेशका पन्चिसवटा र तीनै तहका पन्ध्रवटा छन्। साझा अधिकारको प्रयोग मात्र होइन एकल अधिकारका प्रयोग गर्दा पनि सरकारका तहहरूबीच समन्वय र सहकार्य जरूरी हुने आशय संविधानको छ। संविधानको धारा २३२ मा संघीय इकाइहरूको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तका आधारमा हुने उल्लेखले यस तथ्यलाई उजागर गर्छ।

राज्यशक्तिको अधिकार सहितको तीन तहको सरकारको व्यवस्थाबाट नेपालले संघीयता कार्यान्वयनमा नयाँ प्रयोगको थालनी गरेको छ। २०७२ मा संविधान जारी भए तापनि यसको विधिवत् कार्यान्वयन २०७४ मा भएको तीनै तहको निर्वाचनबाट भएको हो। २०७९ वैशाखको स्थानीय तहको दोस्रो कार्यकालको निर्वाचन र प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको २०७९ मंसिरमा हुने निर्वाचनले संघीयता कार्यान्वयनको पाँचवर्षे चक्र पूरा हुनेछ।

संघीय शासन प्रणालीको कार्य प्रारम्भ र क्रियाशीलता प्रदेशहरूको संख्या र सीमाङ्कन, तीनै तहको निर्वाचन र तीनै तहका सरकारहरूको गठन, संविधानको अनुसूचीमा भएका अधिकारक्षेत्रहरूको

कार्यविश्लेषण, प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावलीको तर्जुमा, प्रदेश अस्थायी राजधानीको निर्धारण र प्रदेश प्रमुखको नियुक्ति, प्रदेश मन्त्रालय लगायत विभिन्न निकायहरूको गठन, प्रमुख सचिव सहित प्रदेश मन्त्रालयमा रहने सचिव लगायतका कर्मचारीहरूको खटनपटन, प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयको गठन, प्रदेश सभा नियमावली र प्रदेश आर्थिक कार्यविधि ऐन लगायत आधारभूत कानूनहरूको तर्जुमासँगै प्रारम्भ भएको हो।

संविधान जारी भएको करिब एक दशक भयो। संघीय संरचना अनुसार चुनाव भएको छोटो अवधिमा प्रदेश र स्थानीय तह चलायमान भएका छन्। सिंहदरवारमा केन्द्रित राज्यका अङ्गहरू प्रदेश र स्थानीय तहसम्म झरेका छन्। प्रशासनिक संघीयताको महत्त्वपूर्ण पाटोको स्थानीय तह र प्रदेश तहमा कर्मचारीहरूको समायोजन भएको छ। वित्तीय संघीयताको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा रहेको कार्यजिम्मेवारी, राजस्व अधिकार, वित्तीय हस्तान्तरण लगायतका पक्षहरूको कार्यान्वयन पनि भएको छ। केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म लोकतान्त्रिक संस्थाहरू क्रियाशील भएका छन्। स्थानीय तहहरू संवैधानिक रूपमा नै अधिकारसम्पन्न भएका छन्। वित्तीय स्रोत र साधन संवैधानिक रूपमा नै विकेन्द्रित भएको छ। राज्यका संरचनाहरू समावेशी भएका छन्।

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र संस्थागत भएको छ। सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ताको प्रयोग निर्वाचित जनप्रतिनिधिले गरेका छन्। लैंगिक समानता र समावेशी तथा सहभागितामूलक प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता छ। गाउँ/नगर सभादेखि संघीय संसदसम्मका निकायमा कम्तीमा एक तिहाइ महिलाको प्रतिनिधित्व छ। नागरिकलाई सानो तिनो कामका लागि केन्द्रमा धाउनु पर्ने बाध्यताको अन्त्य भएको छ। बसाई सराईमा कमी आएको छ। साविकमा द्वन्द्व लगायतका कारण आफ्नो थातथलो छाडेका नागरिकहरू गाउँघर फर्केका छन्। स-साना योजना तथा कार्यक्रमका लागि योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालय धाउनु पर्ने परिस्थितिको अन्त्य भएको छ। स्थानीय तहहरू अर्बभन्दा पनि बढीको वित्तीय स्रोत परिचालन गर्न सक्ने भएका छन्। राज्यबाट हेपिएका र दबिएकाहरूको मूलप्रवाहीकरण भएको छ।

नेपाल सरकारले कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन जारी गरी संघीयता कार्यान्वयनमा मार्गदर्शन गर्‍यो। त्यसैका आधारमा प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावली, २०७४ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ जारी भयो। प्रदेश र स्थानीय तहका लागि नेपाल सरकारबाट नमूना कानून उपलब्ध गराउने र क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन भएका छन्। प्रदेश सभा सञ्चालनका लागि संघीय संसदबाट सहजीकरण हुनुका साथै आपसमा अन्तरक्रिया र अनुभवहरू आदान-प्रदान भएका छन्। सातवटै प्रदेशमा प्रदेश सभाहरू र संसदीय समितिहरू क्रियाशील भइरहेका छन्।

संवैधानिक अङ्ग र निकायमा नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्त अनुसार गर्नु पर्ने, राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति फरक लिङ्ग वा समुदायबाट हुनु पर्ने, प्रतिनिधि सभाको सभामुख र उपसभामुख फरक फरक दल र लिङ्गको हुनु पर्ने, राष्ट्रिय सभामा पनि अध्यक्ष र उपाध्यक्षमध्ये एकजना महिला हुनु पर्ने, प्रदेश सभाको सभामुख र उपसभामुखमध्ये एकजना महिला हुनु पर्ने, त्यसैगरी गाउँसभा र नगरसभामा प्रत्येक वडाबाट कम्तीमा दुईजना महिलाको प्रतिनिधित्व हुने जस्ता व्यवस्थाहरू संविधानमा नै सुनिश्चित गरिएको कारण राज्यका संरचनाहरू समावेशी भएका छन्।

कानून निर्माणमा नेपालको संविधान जारी भएपछि २०७९ असारसम्म संघबाट १२१ वटा नयाँ ऐन जारी भएका छन्। ४३१ वटा ऐनमा संशोधन गरी अद्यावधिक गरिएको छ। संविधान अनुकूल बनाउनका लागि २३ वटा ऐन र ४६ वटा नियमावलीहरू खारेज गरिएको छ। संघको एकल अधिकार सूचीसँग सम्बन्धित ३५ वटा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार अनुसूची ६० सँग सम्बन्धित २५ वटा र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार अनुसूची ९० सँग सम्बन्धित १५ वटा ऐनहरू यो अवधिमा जारी भएका छन्। हालसम्म प्रदेशहरूले ४३० वटा ऐनहरू निर्माण गरेका छन्। संघ, प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध ऐन, २०७७ ले नेपालको संघीय शासन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न महत्त्वपूर्ण मार्गदर्शन गरेको छ। स्थानीय तहसम्म न्यायिक अधिकार निक्षेपण हुँदा सानातिना विवादहरू स्थानीयस्तरमै व्यवस्थापन हुँदा न्याय सम्पादन छिटो छरितो र कम खर्चिलो भएको छ।

संघीय शासनप्रणाली नेपालका लागि बिलकुल नयाँ अनुभव भएका कारण अधिकार प्रयोग लगायतका सवालमा सरकारका तहहरूबीचमा केही समस्या तथा द्विविधा छन्। प्रदेशको एकल अधिकारमा भएर पनि अहिलेसम्म प्रहरी समायोजन गरिएको छैन। संघीय निजामती सेवा ऐन नवन्दा प्रदेशहरूले अपेक्षित रूपमा कर्मचारी व्यवस्थापनमा काम गर्न सकेका छैनन्। यसको असर स्थानीय तहमा समेत परेको छ। प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षताको अन्तरप्रदेश परिषद्, अर्थ मन्त्री संयोजक रहेको अन्तरसरकारी वित्त परिषद्, मुख्यमन्त्रीको संयोजकतत्वको प्रदेश समन्वय परिषद्, मन्त्रीहरू संयोजक हुने विषयगत समिति लगायतका अन्तरतह समन्वयकारी संस्थाहरू अपेक्षित रूपमा क्रियाशील हुन सकेका छैनन्। अधिकारको प्रयोगको सम्बन्धमा नीतिगत सामञ्जस्यता कायम गर्ने, विवाद हुन नदिने, विवाद भए आपसी सहमतिका आधारमा व्यवस्थापन गर्ने लगायतका प्रयोजनका लागि गठित यी अन्तरतह समन्वयकारी संस्थाहरूको क्रियाशीलताले संघीय शासन प्रणालीको सबलीकरणमा मलजल गर्ने यथार्थताको मनन आवश्यक छ।

नेपाली जनताले लोकतन्त्र र अग्रगामी परिवर्तन लगायतका लागि पटक-पटक आन्दोलन गरे। आन्दोलनका कारण हालसम्म सातवटा संविधान लेखियो। अमेरिकामा करिब अठ्ठाई सय वर्ष र भारतमा करिब सय वर्षदिखि एउटै संविधान छ, एउटै शासनव्यवस्था छ। नेपालमा छोटो-छोटो अवधिमा शासन व्यवस्था परिवर्तन भएको छ। संविधान फेरिएको छ। सम्भवत नेपालले अब अनुभव लिनु पर्ने कुनै पनि खालको शासन व्यवस्था छैन। मुलुकको विकास र स्थायित्व लगायतका लागि पटक-पटक संविधान र शासन व्यवस्था परिवर्तन हुनु निश्चय पनि राम्रो होइन। त्यसैले यही शासन व्यवस्थाका माध्यमबाट मुलुकमा विकास, समृद्धि र सुशासन सम्भव छ। तर यसका लागि सरकारका तहहरूबीचको सम्बन्ध घनीभूत हुनु पर्दछ। संघीय इकाइ लगायतका राज्यका हरेक अङ्गहरूले संविधानप्रदत्त अधिकारको सीमारेखाभित्र रहेर ईमानदारिताका साथ काम गर्नु पर्दछ भन्ने लगायतका आशयले राष्ट्रिय सभामा संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी सङ्कल्प प्रस्ताव प्रस्तुत भएको हो। सङ्कल्प प्रस्तावमा अन्तरतह समन्वयकारी संस्थाहरूको क्रियाशीलता, सरकारका तहहरूबीचको कार्यक्षेत्रमा देखिएको दोहोरोपनाको अन्त्य, नीति निर्माण र कानून तर्जुमाकारबीचमा बैठक, अधिकार र कार्यबोझका आधारमा संस्थागत संरचनाहरूको निर्माण, पद्धतिगत वित्तीय हस्तान्तरण, प्रदेश र स्थानीय तहमा देखिएको कर्मचारीहरूको न्यूनताको पूर्ति, प्रदेशमा प्रहरी समायोजन लगायतका विषयहरू छन् ।

राष्ट्रिय सभाको २०७९ जेष्ठ २० को बैठकले सङ्कल्प प्रस्तावका प्रस्तावक मा.खिमलाल देवकोटाको संयोजकत्वमा मा.उदय बहादुर बोहरा, मा. प्रकाश पन्थ, मा.प्रमिला कुमारी, मा.माया प्रसाद शर्मा, मा.विमला राई पौड्याल र मा. मा.रामचन्द्र राई सदस्य रहेको ७ सदस्यीय “संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति” को गठन गर्‍यो। समितिलाई प्रदेश र स्थानीय तहको स्थलगत अध्ययन समेतका आधारमा राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक, संरचनागत लगायतका पक्षमा अध्ययन गरी सभामा प्रतिवेदन पेश गर्न चार महिनाको समयावधि तोकेको थियो। समितिले विधिवत् कार्यको थालनी २०७९ जेष्ठ २७ बाट गरेको थियो। समितिको पहिलो बैठकको छलफल राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षको समुपस्थितिमा संसदीय दलका नेताहरू, माननीय सदस्यहरू, संघीय संसदका महासचिव लगायतको उपस्थितिमा समितिको कार्ययोजना र कार्यविधिका विषयमा भएको थियो।

अध्ययनका लागि समितिले मूलभूत रूपमा छलफल, अन्तरक्रिया र प्रश्नावलीको विधि अपनाएको थियो। संघीय संसद (राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभा) मा प्रतिनिधित्व गर्ने दलका नेताहरू,

संसदीय समितिका सभापतिहरू, माननीय सदस्यहरू, संविधान सभाका सदस्यहरू, राजनीतिक दलका नेताहरू, प्रदेशका मुख्यमन्त्रीहरू, प्रदेश सभाका सभामुखहरू, प्रदेशका पूर्वमुख्यमन्त्रीहरू, प्रदेशका मन्त्रीहरू, प्रदेश सभाका सांसदहरू, संघीय संसदका महासचिव र सचिवहरू, नेपाल सरकारका सचिवहरू, संघीय संसदका समितिका सचिवहरू, स्थानीय संघ-महासंघका पदाधिकारीहरू, स्थानीय तहका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू, प्रदेश सरकारका सचिवहरू, विषय विज्ञहरू लगायतसँग छलफल गरिएको थियो। यसै गरी सम्मानीय प्रधानमन्त्री र सम्मानीय सभामुखसँग पनि भेटघाट गरी आवश्यक सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो। राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, महालेखापरीक्षक लगायतका संवैधानिक आयोगका पदाधिकारीहरू, राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष, कानून आयोगका पदाधिकारी लगायतसँग पनि छलफल गरिएको थियो।

राष्ट्रिय सभाका सम्मानीय अध्यक्षज्यूको उपस्थितिमा सातवटै प्रदेशमा छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो। यसै गरी तीनवटा स्थानीय तहमा पनि स्थलगत भ्रमण गरी सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो। प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, राष्ट्रिय योजना आयोग लगायतका मन्त्रालय र निकायहरूसँग प्रश्नावलीका आधारमा सूचना माग गरिएको थियो। यसैगरी सातवटै प्रदेशका मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्का कार्यालय, प्रदेश सभा, प्रदेशका योजना आयोग, केही स्थानीय तह लगायतका निकायहरूसँग पनि प्रश्नावली मार्फत् विवरण सङ्कलनका लागि पत्राचार गरिएको थियो। तर केही मन्त्रालय र निकायबाट विवरण प्राप्त हुन सकेन। यसैगरी प्राप्त भएका विवरणहरूमा पनि पर्याप्त सूचना नभएका कारण प्रतिवेदनको लेखनका लागि केन्द्र र प्रदेश तथा स्थानीय तहमा भएका छलफल र अन्तरक्रिया कार्यक्रमलाई नै आधार मान्नु पर्ने स्थिति रह्यो।

समितिले विभिन्न चुनौतीहरूका बीचमा रहेर काम गर्नु पर्ने परिस्थिति सिर्जना भयो। यही अवधिमा सभामा विनियोजन विधेयकमाथिको छलफल भएको थियो। सभाबाट महत्त्वपूर्ण ३१ वटा विधेयकहरू छलफल भई पारित भए। नेपालीहरूको महान चाड दशैं, प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको चुनावको चटारो लगायतका कारण पनि समितिको क्रियाशीलतामा केही व्यवधान भयो।

समिति सचिवालयमा खटाइएका कर्मचारीहरू पनि कार्यव्यवस्थासँग सम्बन्धित रहेका कारण सभा सञ्चालनमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुनु पर्ने, अन्य समिति तथा शाखामा दोहोरो/तेहोरो रूपमा

कार्य जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्ने भएकाले पूर्णरूपमा समितिको काममा मात्र खटिन सम्भव भएन। समितिको चार महिनाको अवधिमा ३४ वटा बैठक भएका छन्। समितिका हरेक बैठकहरू त्यत्ति नै महत्त्वपूर्ण छन्।

समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्रका विषयमा रहेर गरेको अध्ययन, समितिको बैठकमा भएका छलफल र निर्णय, प्रदेश र पालिकास्तरीय अन्तरक्रियाको आधार, संघीय शासन प्रणालीको अन्तरराष्ट्रिय सन्दर्भ, नेपालको संक्षिप्त शासकीय इतिहास, नेपालमा संघीय शासन प्रणालीको उठान र यसको औचित्य, नेपालमा संघीयता कार्यान्वयनको सिलसिलामा विगत पाँच वर्षमा भए, गरेका मुख्य-मुख्य उपलब्धि तथा चुनौतीहरू लगायत सिफारिस संलग्न गरी प्रतिवेदन तयार गरेको छ। प्रतिवेदनको परिच्छेद-६ मा सिफारिसको कार्यजिम्मेवारी सहितको Matrix संलग्न छ। नेपाल सरकार लगायतका निकायहरूका लागि समितिले गरेको सिफारिस देहाय अनुसार छ:-

सिफारिसहरू

(क) अधिकारक्षेत्रको थप स्पष्टता र संविधान संशोधनसँग सम्बन्धित

१. नेपालको संविधानको अधिकार सूची र यसको कार्य विस्तृतीकरण/अनवन्डलिङ्गबाट समेत सरकारका तहहरूबीचको कार्य जिम्मेवारीमा अझै प्रष्टता नआएकाले ५ वर्षको अनुभव समेतका आधारमा कार्य विस्तृतीकरणलाई परिमार्जन गरी सरकारका तहहरूबीचको जिम्मेवारीमा थप प्रष्टता कायम गर्ने।
२. प्रदेश मन्त्रालय र मन्त्रीको संख्याको वढोत्तरीका कारण प्रशासनिक खर्चमा भएको वृद्धि लगायतका कारण आम जनतामा संघीयताप्रतिको विश्वासमा कमी आएको र व्यवस्थाप्रति नै नकारात्मक धारणा प्रवाह भएको स्थितिमा प्रदेश मन्त्रीको संख्या न्यूनतम ५ जनाभन्दा कम नहुने गरी कुल प्रदेश सभा सदस्यको १० प्रतिशतमा सीमित गर्ने।

(ख) महिला लगायतका वर्गको अधिकार सुनिश्चिततासँग सम्बन्धित

३. स्थानीय तहको प्रमुख पदाधिकारी पदमा महिलाको सहभागितालाई थप सुनिश्चित गर्न कानूनमा सुधार गर्ने।
४. संविधानको धारा ३८(४), धारा ४२ र धारा ४७ को व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न राज्यका हरेक निकायमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, अपाङ्गता, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।

५. प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा प्रत्येक दलले प्रत्यक्षतर्फ उम्मेदवारी दिदा एक तिहाइमा नघट्ने गरी महिला उम्मेदवारको सुनिश्चितताका लागि आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।

(ग) संयुक्त समितिको निर्माण र समितिको निर्देशनको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित

६. संघीय शासन प्रणाली र कानूनी शासनको निरन्तर अनुगमन र पृष्ठपोषण लगायतका लागि व्यवस्थापिका संसदमा संघीयता कार्यान्वयन अनुगमन संयुक्त संसदीय समिति गठन गरी नियमित प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने ।
७. सरकारलाई जनताप्रति उत्तरदायी बनाई शासन व्यवस्थाप्रति नागरिकको भरोसा बढाउन लगायतका लागि गठित संघीय संसद र प्रदेश संसदका समितिका निर्देशनको कार्यान्वयन कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।

(घ) संवैधानिक आयोगका सिफारिसको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित

८. वित्तीय अनुशासन र सुशासन प्रवर्धन, भ्रष्टाचार निवारण, कर्मचारी व्यवस्थापन लगायतमा सुधार गर्न महालेखा परीक्षकको कार्यालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोक सेवा आयोग, लगायतका सबै संवैधानिक आयोगका प्रतिवेदनहरूमा उल्लिखित सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको वार्षिक क्यालेन्डर तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

(ङ) संघीयता कार्यान्वयन कार्ययोजनासँग सम्बन्धित

९. संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी आवश्यक कानून, सङ्गठन संरचना निर्माण र परिमार्जन, कर्मचारी व्यवस्थापन लगायत नेपाल सरकारले गर्न बाँकी कामको लगत बनाई कार्यान्वयनको निमित्त समयावधि सहितको कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।
१०. संघीय शासन प्रणालीका बारेमा नागरिक स्तरमा देखिएका विभिन्न खालका भ्रमहरू निवारण लगायतका लागि केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म संघीयता, लोकतन्त्र र कानूनी शासन विषयक अनुशिक्षण र जनचेतनामूलक कार्यक्रम अभियानका रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

(च) विकेन्द्रीकरण योजनासँग सम्बन्धित

११. सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त बनाउन संघीय सरकारले आफ्नो अधिकारक्षेत्रमा परेका कार्यजिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशले स्थानीय तहमा निक्षेपण वा प्रत्यायोजन गर्न विकेन्द्रीकरण योजना बनाई उपयुक्त तहमा आफूलाई प्राप्त अधिकार, स्रोत साधन वा कर्मचारी तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउन कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।

(छ) सुशासन, सेवा प्रवाह र मौलिक हकको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित

१२. सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने संवैधानिक व्यवस्थाको पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने ।
१३. तीनै तहका सरकारका सबै निकायले नागरिकप्रतिको जवाफदेहिताको औजारहरु अनिवार्य रुपमा प्रयोग गरी पारदर्शीता र विश्वसनीयता स्थापित गर्ने र कर्मचारीहरुको निमित्त जवाफदेहिता सम्बन्धी कानून बनाउने ।
१४. सेवाग्राहीको बढी भिडभाड हुने मालपोत, नापी, यातायात, भन्सार, वैदेशिक रोजगार, कर, जिल्ला प्रशासन, वाउँपालिका, नगरपालिका लगायतका कार्यालय तथा निकायहरुहरुले प्रदान गर्ने सेवालाई छिटो, छरितो, विश्वसनीय र सहज बनाउन अनलाईन, सेवाग्राही सहायता कक्ष, सिस्क्यामरा लगायतका विधि प्रयोग गर्ने । बिचौलियाहरुको प्रवेशमा पूर्ण रोक लगाउने । अनुगमनन र निगरानीलाई प्रभावकारी बनाउने ।
१५. नागरिकका गुनासाहरुको नियमित सम्बोधनका लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयको “हेलो सरकार” जस्तै सबै मुख्यमन्त्री कार्यालय र स्थानीय तहमा पनि यस्तै खालको संरचनाको व्यवस्था गरी हरेक तहका सरकारले प्रत्येक दिन गुनासाहरुको फर्स्टोर्ट गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
१६. दलित लगायत पछाडि परेको/पारिएको वर्ग र समुदायको आत्मसम्मानमा अभिवृद्धिको लागि सशक्तिकरणको माध्यमबाट स्वतन्त्रतापूर्वक बाँच्न र जिउन पाउने अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने ।
१७. फरक क्षमता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका, महिला, दलित लगायतमा गरिने विभेद र सबै प्रकारको हिंसा र दुर्व्यवहार नियन्त्रण र निराकरणका लागि भरपर्दो र विश्वासयोग्य वातावरण निर्माण गर्ने ।
१८. नागरिकको सामाजिक सुरक्षा, ज्येष्ठ नागरिकको सम्मानपूर्ण जीवन सुरक्षित, मानव अधिकारको प्रत्याभूति सहित सबै मौलिक हकसित सम्बन्धित व्यवस्थाहरुको कार्यान्वयन गर्ने ।

(ज) समतामूलक समाज निर्माणसँग सम्बन्धित

१९. संविधानले परिकल्पना गरेको समाजवाद उन्मुख राष्ट्र र समतामूलक समाज निर्माणका लागि सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रसँगको समन्वय र सहकार्यमा जोड दिई तीन तहका सरकारबीचको सम्बन्धलाई प्राथमिकतामा राखेर आर्थिक क्रियाकलाप लगायतका कार्यहरु गर्ने ।

(भ) प्रशासनिक संघीयतासँग सम्बन्धित

२०. सिङ्गे प्रशासन संयन्त्रलाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको भावनासँग तादात्म्यता कायम गराउन प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा 'उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोग' गठन गर्ने ।
२१. प्रदेश प्रहरी र प्रदेशभित्रको शान्ति सुरक्षा प्रदेशको एकल अधिकार भएकाले प्रहरी समायोजन सम्पन्न गर्ने ।
२२. प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको अभावका कारण ती निकायको कार्यसम्पादन र सेवा प्रवाहमा परेको तात्कालिक समस्याको समाधानका लागि आवश्यक कर्मचारी खटाउने ।
२३. संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी नयाँ प्रशासनिक सङ्गठन संरचना लागू गर्ने ।
२४. कामको जिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहमा तर कर्मचारी संघमा नै थुप्रिने/रमाउने स्थितिको अन्त्य लगायतका लागि संघमा रहेका कर्मचारी आधाले कटौती गर्ने कानूनी र नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।
२५. संघीय निजामती तथा सरकारी सेवा सञ्चालन सम्बन्धी ऐन जारी गर्ने ।
२६. संघीय ऐनसँग तादात्म्य हुने गरी प्रदेशले प्रदेश निजामती तथा सरकारी सेवा व्यवस्थित गर्ने ऐन जारी गर्ने ।
२७. प्रदेशबाट जारी भएका प्रदेश निजामती तथा अन्य सरकारी सेवा ऐन संघीय ऐनसँग प्रतिकूल भएमा सामञ्जस्यता मिलाउने ।
२८. संघीय र प्रदेश ऐनसँग तादात्म्य हुनेगरी स्थानीय तहले निजामती तथा सरकारी सेवा व्यवस्थित गर्ने ऐन जारी गर्ने ।
२९. केन्द्रबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहमा दरबन्दी भएको पदमा एक कार्यकाल (दुई वर्ष) सेवा नगरेमा बहुवा नहुने व्यवस्था मिलाउने ।
३०. प्रदेश लोकसेवा आयोग मार्फत आवश्यक कर्मचारीको पदपूर्ति नहुन्जेलसम्मका लागि प्रदेश र स्थानीय तहको मागका आधारमा मात्र केन्द्रका कर्मचारी खटाउने र जिम्मेवारी तोक्ने व्यवस्था मिलाउने ।
३१. संघीय निजामती सेवा ऐन जारी नहुँदासम्म प्रदेशभित्रका पालिकाहरूको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरूको जिम्मेवारी एकमुष्टरूपमा प्रदेशलाई हस्तान्तरण गर्ने ।
३२. प्रमुख सचिव बाहेक प्रदेश मन्त्रालयका सचिवहरूको सरुवा र काजको जिम्मेवारी प्रदेश सरकारलाई दिने व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने ।
३३. प्रदेश कानून बमोजिम मात्र स्थानीय तहमा कर्मचारीको नियुक्ति तथा बहुवा गर्ने ।

३४. प्रदेश र स्थानीय तहले नेपाल सरकारको अनुदानमा अत्यधिक चाप पर्ने गरी दीर्घकालिन दायित्व सिर्जना हुने, जस्तै: कर्मचारीको संख्या थप गर्ने, कर्मचारीको तह वृद्धि र अवकाशको उमेर हद वृद्धि गर्ने जस्ता कामहरु नगर्ने ।
३५. प्रदेश सचिव र स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतका पदहरुमा तल्लो तहका आफू अनुकूलका कर्मचारीलाई निमित्त बनाउने प्रवृत्तिले वित्तीय जोखिम बढ्ने र प्रशासन संयन्त्र कमजोर हुने हुँदा यसलाई सुधार गर्ने ।
३६. तीन तहकै सरकारमा कार्यरत कर्मचारीको अवकाशको उमेर, योग्यता, सेवा सुविधा, वृत्ति विकास र मर्यादामा एकरूपता कायम गर्ने ।
३७. स्थानीय तहको कार्यजिम्मेवारी, वित्तीय स्रोत तथा साधन लगायतमा ठूलो परिवर्तन भएको सन्दर्भमा स्थानीय तहको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत उपसचिवभन्दा तल्लो दर्जाको कर्मचारी नहुने कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।
३८. स्थानीय तहको न्यायिक समिति र कानून निर्माण लगायतको कामलाई प्रभावकारी बनाउन प्रत्येक स्थानीय तहमा कानून अधिकृतको व्यवस्था गर्ने ।

(ज) संस्थागत संरचनासँग सम्बन्धित

४९. राजनीतिक दलहरुका प्रदेश र जिल्लास्तरका कमिटी/समिति लगायतका संरचनाहरुलाई संघीयतासँग अनुकूल हुने गरी परिमार्जन/निर्माण गर्ने ।
४०. कुनै पनि तहको सरकारले अर्को तहको अधिकारक्षेत्रसँग समानान्तर हुने गरी संस्थागत संरचनाहरु निर्माण नगर्ने र निर्माण भएकाहरु खारेज गर्ने ।
४१. विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायहरुमा आयोजना खडा गरी अनावश्यक रुपमा प्रशासनिक खर्च बढाउने प्रवृत्ति देखिएकाले यस्ता अनावश्यक संरचनाहरु हटाउने/खारेज गर्ने ।
४२. मन्त्रालय तथा विभागहरु संस्थागत संयन्त्र तथा जनशक्ति व्यवस्थाका हिसाबले निकै बोझिलो रहेकाले सङ्गठनको उत्पादकत्व र प्रभावकारिता वृद्धि गर्नको निमित्त संघीय मन्त्रालयमा जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्दा अधिकृतमूलक प्रणाली विकास गर्ने दृष्टिले कर्मचारीको दरबन्दी सिर्जना गर्ने ।
४३. प्रदेशले कुनै जिल्लामा अनावश्यक कार्यालयहरु बढी खोल्ने/राख्ने कुनै जिल्लामा खोल्दै नखोल्ने/नराख्नेभन्दा पनि प्रदेशका सबै मन्त्रालयहरुको एकीकृत सेवा प्रवाहका रुपमा जिल्लामा एउटै कार्यालय राख्ने ।
४४. खारेज भएका, खारेज हुने क्रममा रहेका, प्रदेशमा हस्तान्तरित भएका बोर्ड, विकास समिति, प्रतिष्ठान, परियोजनाहरु, आदि ब्युँत्याउने, केन्द्रमा नै फर्काउने कार्य अन्त्य गर्ने ।
४५. संघीय सरकारले सुरक्षा क्षेत्र बाहेक प्रदेशभन्दा तल कुनै पनि संरचना गठन र कार्यक्रम सञ्चालन नगर्ने कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।

४६. संविधानत धेरै कार्यजिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरित भएको स्थितिमा विभिन्न आयोग तथा समितिहरूले संघीयस्तरमा रहने मन्त्रालयको संख्या कटौती गर्ने सिफारिस गरेअनुसार संघीय मन्त्रालयहरूको संख्या १५ मा सिमित गर्ने । यसै गरी संघीय तहमा रहेका विभागहरू आधा भन्दा बढी कामविहीन अवस्थामा रहेको हुँदा आधा खारेज गर्ने गरी नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।

(ट) अन्तरतह समन्वय र सहकार्यसँग सम्बन्धित

४७. प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा गठित अन्तरप्रदेश परिषद्को कामलाई गतिशील बनाउन परिषद् सदस्य, नेपाल सरकारका गृह मन्त्रीको संयोजकत्वमा दुईजना मुख्यमन्त्री सम्मिलित कार्य समिति (Working Committee) बनाउने र यसको बैठक त्रैमासिक रूपमा गर्ने ।

४८. राष्ट्रिय समन्वय परिषद्, अन्तरसरकारी वित्त परिषद्, विषयगत समिति र प्रदेश समन्वय परिषद्को स्थायी सचिवालय निर्माण गरी नियमित रूपमा बैठक बसी बैठकका निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने विधि बसाल्ने ।

४९. संघ र प्रदेश तहको प्रशासनिक समन्वय र सहकार्यका लागि मुख्य सचिवको संयोजकत्वमा प्रदेशका प्रमुख सचिवहरू सम्मिलित 'प्रशासनिक समन्वय परिषद्' गठन गर्ने ।

५०. प्रदेश र स्थानीय तहको प्रशासनिक अन्तरसम्बन्धका लागि प्रमुख सचिवको संयोजकत्वमा स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत सम्मिलित 'प्रदेश प्रशासनिक समन्वय परिषद्' गठन गर्ने ।

५१. स्थानीय संघ/महासंघको सिफारिसमा स्थानीय तहको प्रतिनिधित्व समेत रहने गरी प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रीको संयोजकत्वमा विषयगत समिति निर्माण गर्ने ।

५२. प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहजीकरण अलग-अलग निकाय/मन्त्रालयबाट हुने गरेकोमा एउटै निकाय/मन्त्रालयबाट हुने व्यवस्था गर्ने ।

५३. प्रदेश र पालिका र पालिका-पालिका बीच समन्वय कायम गर्न र कुनै राजनीतिक विवाद भएमा समाधान गर्न संविधानको धारा २३५ को उपधारा (२) बमोजिमको कानून प्रदेश सभाले बनाउने ।

५४. संघीय तहले एकल अधिकारका विषयमा कानून बनाउँदा प्रदेशसँग र प्रदेशले स्थानीय तहसँग सुझाव लिने अभ्यासको थालनी गर्ने ।

५५. संघ र प्रदेश र तीनै तहका सरकारका साझा अधिकार सूचीका विषयमा कानून तर्जुमा गर्दा सरकारका तहहरूबीचको कानूनमा तादात्म्यताका लागि संसदमा विधेयक प्रस्तुत गर्नुभन्दा अगाडि विषयगत समितिमा छलफल गर्ने ।

(ठ) वित्तीय संघीयतासँग सम्बन्धित

५६. सार्वजनिक सेवा प्रवाहका लागि प्रदेश र स्थानीय तहले गर्नु पर्ने न्यूनतम कार्यजिम्मेवारीहरु के-कति हुन्/छन्, त्यसका लागि के कति वित्तीय स्रोत आवश्यक पर्दछ, निक्कैल गर्ने ।
५७. प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व सङ्कलनको विवरण र राजस्व क्षमताको पहिचान गर्ने ।
५८. प्रदेश र स्थानीय तहले राजस्व सुधार कार्ययोजना बनाई आन्तरिक स्रोत परिचालनलाई प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्ने ।
५९. प्रदेश र स्थानीय तहको एकल-एकल अधिकार सूचीमा रहेका विज्ञापन कर र मनोरञ्जन करको सङ्कलन काठमाडौं लगायतका प्रमुख पालिकाहरुमा समेत अत्यन्तै न्यून देखिएकाले सुधार गर्ने ।
६०. बजार मूल्यका आधारमा घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क सङ्कलन गर्ने विधि बसाल्ने र मालपोत र नापी कार्यालयको सेस्ता लगायतका व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार गर्ने ।
६१. सवारी साधन करको दरलाई सबै प्रदेशमा एकरूपता कायम गर्ने । यस करको निश्चित हिस्सा वन तथा वातावरण संरक्षण एवं सम्वर्द्धनमा प्रयोग गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
६२. प्रदेश र स्थानीय तहको साभ्ना अधिकार सूचीमा रहेको खानीजन्य र नदीजन्य स्रोत ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा लगायतका स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र साधनको सङ्कलन र बाँडफाँटमा रहेको द्विविधा अन्त्यका लागि कानूनमा सुधार गर्ने ।
६३. खानीजन्य र नदीजन्य पर्दाथ ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा लगायतको सङ्कलन, वितरण, नियमन लगायत र क्रसर उद्योग सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धी तीनै तहका सरकारको स्पष्ट भूमिका उल्लेख हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्ने, प्रचलित कानूनको उल्लंघन हुने गरी सञ्चालित क्रसर उद्योग हटाउने ।
६४. प्राकृतिक स्रोतको दोहनमा स्वार्थ समूह हावी रहेको र अत्याधिक दोहनका कारण वातावरणीय ह्रास समेत देखिएको हुँदा रोकथाम नियन्त्रण लगायतका लागि आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
६५. प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा व्यवस्थापनमा सरलीकरण गर्ने गरी एकीकृत कानूनको तर्जुमा गर्ने
६६. प्रदेश र स्थानीय तहको ऋण व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन व्यवस्थित गर्ने ।
६७. संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने

व्यवस्था भए तापनि वित्तीय समानीकरण अनुदान बाहेकका अनुदानमा आयोगको क्षेत्राधिकार खुम्च्याउने गरी बनेका कानून सुधार गर्ने ।

६८. नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशबाट स्थानीय तहको वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको अंश बजेटको अनुपातमा बढाउदै लैजाने विधिको परिपालन गर्ने ।
६९. वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरणमा प्रयोग गरिएका तथ्यांकीय विवरण र बाँडफाँटलाई पारदर्शी र विश्वासयोग्य बनाउने ।
७०. संघले प्रदेश र स्थानीय तह तथा प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त आयोजना पठाउँदा क्रियाकलापगत रुपमा नपठाई विषयगत रुपमा क्षेत्रगत शर्त, लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धि तोकेर एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था गर्ने ।
७१. प्रदेश र स्थानीय तहलाई अनुदान बाँडफाँट गर्दा संविधानमा उल्लिखित अनुदान वितरणका चारवटा ढोका (समानीकरण, सशर्त, विशेष र समपुरक) बाहेकका अन्य ढोकाहरु नखोल्ने/प्रयोग नगर्ने ।
७२. सेवा प्रवाह र विकास निर्माण लगायतका कामहरुमा स्थानीय- स्थानीयतह (पालिका-पालिका) का बीच प्रतिस्पर्धी गराउन वित्तीय समानीकरण अनुदानको कम्तिमा ५० प्रतिशत भागमा प्रोत्साहन तथा कार्यसम्पादनमा आधारित अनुदान प्रणाली लागू गर्ने ।
७३. केही स्थानीय तहहरुमा राजश्व परामर्श समिति, स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति क्रियाशील नभएको स्थितिमा कानून बमोजिम क्रियाशील गराउने ।
७४. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्दा आवधिक योजनामा समावेश भएका दीर्घकालीन महत्वका योजना तथा कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने ।
७५. प्रदेश र स्थानीय तहले संस्थागत संरचना र कानूनी सुनिश्चितता बिना आन्तरिक ऋणलाई स्रोत देखाई बजेट तर्जुमा गर्ने प्रवृत्ति अन्त्य गर्ने ।
७६. तीन तहकै सरकारले नीति तथा कार्यक्रम, बजेट र आवधिक योजनाका बीच तादात्म्यता कायम गर्ने ।
७७. आर्थिक वर्ष शुरु भएको ६० दिनभित्र पनि वाउँसभा र नगरसभामा वार्षिक बजेट पेश गरी स्वीकृत नगर्ने स्थानीय तहको न्यूनतम समानीकरण अनुदान बाहेकको समानीकरण अनुदान कटौती गरी कटौती भएको रकम कार्य सम्पादनमा राम्रो गर्ने उही प्रदेशका स्थानीय तहमा वितरण गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।

७८. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले बजेट तर्जुमा गर्दा वार्षिक कार्यक्रम तथा योजनाहरूलाई क्रियाकलापगत रुपमा बाँडफाँट गर्ने, बजेटलाई अवण्डामा राख्ने प्रवृत्तिको अन्त गर्ने ।
७९. बजेट तर्जुमा गर्दा संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशले स्थानीय तहसँग नीतिगत रुपमा छलफल र अन्तरक्रिया गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने ।
८०. तीन तहका सरकारका योजना तथा कार्यक्रमका बीचमा तादात्म्यता कायम गराउन (बटम टु टप) आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
८१. वित्तीय पारदर्शीता तथा आर्थिक अनुशासन कायम गर्न र आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको दोहोरोपना अन्त्य लगायतका लागि बजेट प्रस्तुतकै समयमा संघीय तह र प्रदेश तहले मन्त्रालयगत वार्षिक विकास तथा कार्यक्रम सार्वजनिक गर्ने ।
८२. आयोजनाहरू भुल्कने (सनराईज) तर कहिल्यै नअस्ताउने (सनसेट) प्रवृत्तिको अन्त्य र सहभागितामूलक योजना तर्जुमा विधिबाट आएका परियोजनाहरूको बजेट तर्जुमामा सुनिश्चितता लगायतका लागि तीनै तहका सरकारले आयोजना बैङ्कको अवधारणालाई कडाइका साथ लागू गर्ने ।
८३. सम्बन्धित स्थानीय तहले वडागत रुपमा बजेट बाँडफाँटको सन्तुलित, न्यायोचित र भरोसायोग्य आधार निर्धारण नगरुञ्जेल कुल पुँजीगत बजेटको कम्तिमा ५० प्रतिशत वडाको जनसंख्या, भौगोलिक क्षेत्रफल, सामाजिक-आर्थिक पूर्वाधार विकासको अवस्था लगायतका सूचकका आधारमा बाँडफाँट र कार्यान्वयन वडा तहबाट नै गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
८४. मर्मत सम्भार बाहेक वाउँपालिकाले रु ५ लाख, नगरपालिकाले रु १० लाख, उपमहानगरपालिकाले रु १५ लाख र महानगरपालिकाले रु २० लाख भन्दा साना भौतिक पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दा वडा तहबाट गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
८५. संघीय सरकारले राष्ट्रिय गौरव र अन्तरप्रदेशिक र प्रदेश सरकारले प्रदेश गौरव र अन्तरस्थानीय तह स्तरीय आयोजना छनोट र कार्यान्वयनको स्पष्ट आधार र मापदण्ड निर्धारण नगरुञ्जेल तपसिल बमोजिमका विकास निर्माणका आयोजनाहरूको बजेटको सीमा तपसिल बमोजिम भन्दा कम नहुने गरी नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।

विषयगत क्षेत्र	संघीय तह	प्रदेश तह
१. आर्थिक		
कृषि	५ करोड	५० लाख
सिचाई	७ करोड	५० लाख
नदी नियन्त्रण	५ करोड	५० लाख
जलाधार	५ करोड	५० लाख
उद्योग	७ करोड	५० लाख

पर्यटन	५ करोड	५० लाख
२. सामाजिक		
शिक्षा	५ करोड	५० लाख
स्वास्थ्य	५ करोड	५० लाख
खानेपानी	७ करोड	५० लाख
खेलकुद	७ करोड	५० लाख
३. पूर्वाधार		
सडक	१५ करोड	२ करोड
भवन	५ करोड	५० लाख
शहरी विकास	७ करोड	५० लाख
आवास तथा बस्ती विकास	५ करोड	५० लाख

८६. संघीय र प्रदेश तहबाट सञ्चालित क्षमता विकास अभिवृद्धि र सीप विकासका तालिमहरु तहगत निकायको एकीकृत रुपमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
८७. वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरु जुन तहको सरकारको कार्य जिम्मेवारी भित्र पर्छन् त्यहि तहबाट तर्जुमा र सञ्चालनमा ल्याउने परिपाटी विकास गर्ने ।
८८. जग्गा प्राप्तीको समस्याका कारण प्रदेश र स्थानीय तहको आयोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन लगायतमा परेको समस्या समाधान गर्ने ।

(ड) अन्य विषयसँग सम्बन्धित

८९. स्थानीय तहको विधायिकी र न्यायिक अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
९०. तीन तहकै सरकारद्वारा जिल्लामा सञ्चालित विभिन्न आयोजना तथा कार्यक्रमहरुको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जिल्ला समन्वय समिति मार्फत गर्ने/गराउने व्यवस्था मिलाउने ।
९१. जिल्ला समन्वय समितिलाई प्रदेशको सेवा प्रवाहको एकीकृत एकाईका रुपमा विकास गर्ने ।
९२. विधेयकको तर्जुमा प्रक्रियामा सर्वसाधारण नागरिक र सरोकारवालाहरुको सहभागिता सुनिश्चितता गराउन सम्बन्धित मन्त्रालयको वेबसाईटमा कम्तीमा पनि तीस दिनसम्म प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाउने । संघीय संसदमा विधेयक दर्ता भएपश्चात् पनि नागरिकका सुझाव सङ्कलन सम्बन्धी राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभा नियमावलीमा भएको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने । प्रदेश स्तरमा पनि यसरी नै गर्ने ।
९३. कुनै पनि निकायले ऐनबाट अधिकार प्रत्यायोजन गरिएकोमा बाहेक कुनै पनि स्वरूपका प्रत्यायोजित विधायन जारी नगर्ने । प्रत्यायोजित विधायनहरु जारी गर्नुभन्दा अगाडि कानून मन्त्रालयको स्वीकृत लिन पुर्ने व्यवस्था लागू गर्ने ।

९४. तहगत अधिकारक्षेत्रमा (संघले प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशले स्थानीय तह) असर पर्ने विषयमा प्रत्यायोजित विधायन जारी नगर्ने ।
९५. सरकारका अंगहरुले जिम्मेवारी अनुसारका कार्यहरु ईमान्दारिताका साथ कार्यान्वयन गरी नियमित रुपमा विवरण/सूचनाहरु अद्यावधिक गरी प्रकाशित गर्ने ।
९६. तीन तहको खर्च, सम्पत्ति लगायत समग्र वित्तीय व्यवस्थालाई एकिकृत तथ्यांक प्रणालीमा आवद्ध गर्ने ।
९७. सार्वजनिक लेखा समितिका काम कारवाही जस्तै स्थानीय तहमा वित्तीय अनुशासन/सुशासन प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।
९८. सरकारी र सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, भूउपयोग वर्गिकरण र भूउपयोग योजना तर्जुमा गर्ने ।
९९. अन्तरतह समन्वय र सहकार्य, संघीय शासन प्रणाली, शुशासन लगायतका विषयमा हालै निर्वाचित स्थानीय तहका पदाधिकारी र मंसिर २०७९ को निर्वाचनमा विजयी भई कार्य आरम्भ गर्ने पदाधिकारीहरुका लागि अनुशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

विषय सूची

परिच्छेद एक: परिचय

१.१ भूमिका.....	१
१.२ समिति गठन.....	४
१.३ अध्ययनको औचित्य तथा आवश्यकता	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	१०
१.५ अध्ययनको विधि.....	१०
१.६ अध्ययनको सीमा.....	१२
१.७ प्रतिवेदनको स्वरूप.....	१३

परिच्छेद दुई: संघीय शासन प्रणालीको विकासक्रम

२.१ संघीयताको अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ.....	१५
२.२ नेपालको संक्षिप्त शासकीय इतिहास	१९
२.३ संघीय अवधारणाको उठान र औचित्य.....	२६

परिच्छेद तीन: संघीयता कार्यान्वयनको आधा दशक

३.१ राजनीतिक	३१
३.२ वित्तीय	३८
३.३ प्रशासनिक	४३
३.४ तहगत अन्तरसम्बन्ध.....	५०

परिच्छेद चार: मुख्य सवालहरू

४.१ केन्द्रीकृत मानसिकता.....	५६
४.२ अन्तरतह समन्वय.....	५७
४.३ कानून निर्माण.....	५७
४.४ अस्पष्ट साझा अधिकार.....	५८
४.५ दण्डहीनता.....	५८
४.६ संस्थागत क्षमता.....	५९
४.७ जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको क्षमता.....	५९
४.८ जवाफदेहिता.....	६०
४.९ कर्मचारी व्यवस्थापन.....	६०
४.१० बाझिएको कार्यक्षेत्र.....	६२
४.११ वित्तीय परनिर्भरता.....	६२
४.१२ राजस्व र रोयल्टी बाँडफाँट.....	६३

४.१३ रोजगारी र गरिबी निवारण.....	६४
४.१४ बजेट तर्जुमा	६५
४.१५ बजेट तथा योजना कार्यान्वयन.....	६५
४.१६ वित्तीय उत्तरदायित्व	६६
४.१७ जग्गा प्राप्ति र भू-अभिलेख.....	६६
४.१८ संवैधानिक निकायका सुझावको कमजोर कार्यान्वयन	६७
४.१९ संस्थागत संरचना	६७

परिच्छेद पाँच: निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष.....	६९
५.२ सुझाव.....	७२
५.२.१ राजनीतिक.....	७३
५.२.२ प्रशासनिक.....	७६
५.२.३ वित्तीय.....	७९

परिच्छेद छः सिफारिस

६.१ सिफारिसहरू.....	८२
सन्दर्भ सामग्रीहरू.....	९६

अनुसूचीहरू

अनुसूची -१ समिति सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण	९९
अनुसूची - २ सङ्कल्प प्रस्ताव	१००
अनुसूची - ३ सङ्कल्प प्रस्तावका सम्बन्धमा सरकारलाई दिएका निर्देशनहरू	१०२
अनुसूची - ४ नेपाल सरकारबाट स्वीकृत संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्ययोजना.....	१०५
अनुसूची - ५ समितिको कार्यविधि, २०७९.....	१११
अनुसूची - ६ समितिको कार्ययोजना	११४
अनुसूची - ७ विभिन्न निकायसँग माग गरिएका विवरण तथा प्रश्नावलीको विवरण.....	११५
अनुसूची - ८ छलफल गरिएका निकाय तथा व्यक्तित्वको विवरण	१४९
अनुसूची - ९ प्रदेश तथा पालिकास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्बन्धी विवरण.....	१५३
अनुसूची - १० प्रदेश तथा पालिकास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रमको उपस्थिति विवरण	१५४
अनुसूची - ११ कार्यपत्र पेश गर्ने विषय विज्ञको विवरण	१५६
अनुसूची - १२ संघीयताका सम्बन्धमा केही संसदीय समितिहरूले दिएका मुख्य मुख्य निर्देशन	१५७
अनुसूची -१३ विधेयक सम्बन्धी विवरण	१६३
अनुसूची -१४ संसदीय अभ्यास तथा अनुभव साटासाट सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको निष्कर्ष	१६८
अनुसूची -१५ समितिका बैठक तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्बन्धी केही झलकहरू.....	१७०

परिच्छेद एक: परिचय

१.१ भूमिका

२०७२ असोज ३ गते जारी भएको नेपालको संविधानले नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने र तीनै तहले राज्यशक्तिको प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। राज्यशक्तिलाई शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त बमोजिम सरकारका तीन अङ्ग कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाले प्रयोग गर्ने गरी परिभाषित पनि गरिएको छ। एकात्मक शासन व्यवस्थाको सिङ्गो राज्य शक्तिलाई तीन तहका सरकारहरूमा विभक्त गरिनुलाई शासन व्यवस्थामा आएको ठूलो परिवर्तनका रूपमा लिनु पर्दछ। संविधानको धारा ५७ राज्यशक्तिको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित छ, जस अनुसार संघका पैँतीस वटा एकल अधिकार छन्। यसैगरी प्रदेश र स्थानीय तहका क्रमशः एक्काईस र बाइस वटा एकल अधिकार छन्। संघ र प्रदेशका साझा अधिकार पच्चिस र तीनै तहका साझा अधिकारहरू पन्ध्र वटा छन्। प्रदेशले साझा अधिकारको प्रयोग गर्दा संघीय कानूनसँग नबाझिने गरी कानून निर्माण गर्नु पर्ने व्यवस्था संविधानमा गरिएको छ। यसैगरी स्थानीय तहले कानून बनाउँदा संघीय र प्रदेश कानूनसँग बाझिनु पनि हुँदैन।

नेपालको संविधानको धारा ५८ ले अवशिष्ट अधिकारलाई संघमा निहीत गरेको छ। त्यसैगरी धारा ५९ आर्थिक अधिकारको प्रयोगसँग सम्बन्धित छ, जस अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको आर्थिक अधिकार सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्न सक्छन्। धारा ६० मा राजस्व स्रोतको बाँडफाँटका बारेमा उल्लेख छ। तीनै तहका सरकारले आफ्नो आर्थिक अधिकार क्षेत्र भित्रको विषयमा कर लगाउन र ती स्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्दछन्। नेपाल सरकारले सङ्कलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका बीच न्यायोचित वितरण गर्नु पर्ने, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरे अनुसार हुनु पर्ने, नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताका आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान बाँडफाँट गर्नु पर्ने, प्रदेश र स्थानीय तहले संघीय कानून अनुसार सशर्त, विशेष र समपुरक अनुदान प्राप्त गर्न सक्ने, प्रदेशले पनि स्थानीय तहलाई वित्तीय हस्तान्तरण गर्नु पर्ने लगायतका व्यवस्थाहरू यस धारामा छ। कार्यजिम्मेवारी र राजस्व अधिकार सहित राज्यको शक्ति बाँडफाँटका सवालमा संविधानका धारा ५६ देखि ६० सम्मका धाराहरू महत्त्वपूर्ण छन्।

संविधानको विधिवत कार्यान्वयनका सन्दर्भमा पहिलोपटक तल्लो सदन प्रतिनिधि सभाको चुनाव २०७४ मङ्सिर १० र २१ गरी दुई चरणमा भएको थियो। प्रतिनिधिसभाको चुनाव सँगसँगै प्रदेश सभाको चुनाव पनि भएको थियो। राष्ट्रिय सभाको चुनाव २०७४ माघ २४ गते भएको थियो। २०७४ साल फागुन २१ पहिलो संघीय संसदको अधिवेशन शुरू भएसँगै यसको कार्य प्रारम्भ भएको थियो। नयाँ संविधान अनुसार पहिलो पटक संघीय सरकार २०७४ फागुन ३ मा गठन भएको थियो।^१ यसैगरी पहिलोपटक प्रदेश सरकारहरू पनि फागुनको पहिलो साताभित्रै बनेका थिए।^२

संघीय सरकार र प्रदेश सरकार गठन हुनुभन्दा अगाडि नै सबै स्थानीय तहको चुनाव सम्पन्न भई ७५३ वटा स्थानीय सरकारहरूको गठन भइसकेका थिए। स्थानीय तहको चुनाव तीन चरणमा अर्थात् २०७४ बैशाख ३१, असार १४ र असोज २ मा सम्पन्न भएको थियो। २०७४ को स्थानीय तहको चुनावमा ३५,०४१ जना निर्वाचित भएका थिए। स्थानीय तहको पहिलो कार्यकाल पश्चात् दोस्रो कार्यकालको चुनाव पनि यही २०७९ बैशाख ३० मा भई निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले कार्यप्रारम्भ गरिसकेका छन्। यस चुनावमा ३५,०९७ जना जनप्रतिनिधिहरू निर्वाचित भएका छन्^३। प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको पनि दोस्रो कार्यकालका लागि २०७९ मंसिर ४ गते निर्वाचनको मिति तय भएको छ। संविधान जारी पश्चात् भएका दुई पटकका आवधिक निर्वाचनले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रलाई संस्थागत गर्न सहयोग पुर्याएको छ।

संविधान जारी भएको करिब एक दशक भयो। संविधानको सबैभन्दा ठूलो उपलब्धि संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक शासन प्रणाली, आवधिक निर्वाचन, स्वतन्त्र न्यायालय, मानव अधिकार, मौलिक हक, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रतालाई संवैधानिक अधिकारका रूपमा सुनिश्चितता प्रदान गर्नु हो। संघीय संरचना अनुसार चुनाव भएको छोटो अवधिमा प्रदेश र स्थानीय तह चलायमान

^१ प्रतिनिधि सभा निर्वाचनमा नेकपा (एमाले) सबैभन्दा ठूलो दल बनेको थियो। नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी केन्द्र) को समर्थनमा प्रतिनिधि सभामा सबैभन्दा ठूलो दल बनेको नेकपा एमालेका अध्यक्ष केपी शर्मा ओलीलाई प्रधानमन्त्री पदमा समर्थन गरेपछि २०७४ फागुन ३ मा केपी शर्मा ओली प्रधानमन्त्री नियुक्त भएका थिए। नेकपा एमाले र नेकपा माओवादी केन्द्रको वामगठबन्धनले २०७५ जेठ ३ मा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) गठन गरी ओलीको गठबन्धन सरकारलाई बहुमतमा परिणत गराएका थिए।

^२ मधेश प्रदेश वाहेकका सबै प्रदेशमा नेकपा नेतृत्वको सरकार बनेको थियो। प्रदेश सरकारको नेतृत्व गर्दै प्रदेश १ मा शेरधन राई २०७४ फाल्गुण ६, मधेश प्रदेशमा लालबाबु राउत २०७४ फाल्गुण २, बागमती प्रदेशमा डोरमणी पौडेल २०७४ माघ २८, गण्डकी प्रदेशमा पृथ्वीसुब्बा गुरुङ २०७४ फाल्गुण ४, लुम्बिनी प्रदेशमा शङ्कर पोखरेल २०७४ फागुन ३, कर्णाली प्रदेश महेन्द्रबहादुर शाही २०७४ फागुन ४ र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा त्रिलोचन भट्ट २०७४ फाल्गुण ३ मा मुख्यमन्त्री बनेका थिए।

^३ २०७४ को स्थानीय निर्वाचनमा कुल निर्वाचितमा महिलाको संख्या १४,३५२ थियो, जुन कुल निर्वाचितको ४०.९६ प्रतिशत हो। २०७९ को निर्वाचनमा कुल निर्वाचितमा महिलाको संख्या १४,४६६ छ। यो कुल निर्वाचितको ४१.२२ प्रतिशत हो। २०७४ को निर्वाचनभन्दा २०७९ को निर्वाचनमा महिलाको प्रतिनिधित्व बढेको छ।

भएका छन्। प्रशासनिक संघीयताको महत्त्वपूर्ण पाटोको स्थानीय तह र प्रदेश तहमा कर्मचारीहरूको समायोजन भएको छ। वित्तीय संघीयताको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा रहेको कार्यजिम्मेवारी, राजस्व अधिकार, वित्तीय हस्तान्तरण लगायतका पक्षहरूको कार्यान्वयन पनि भएको छ।

केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म लोकतान्त्रिक संस्थाहरू क्रियाशील भएका छन्। विगतमा द्वन्द्व लगायतका कारणले करिब २० वर्षसम्म चुनाव हुन नसकेको स्थानीय तहमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिको बाक्लो उपस्थिति भएको छ। स्थानीय तहहरू संवैधानिक रूपमा नै अधिकारसम्पन्न भएका छन्। नागरिकका सानातिना कामका लागि केन्द्रमा धाउनु पर्ने स्थितिको अन्त्य भएको छ। सिंहदरबारमा केन्द्रित राज्यका अङ्गहरू प्रदेश र पालिकास्तरसम्म झरेका छन्। वित्तीय स्रोत र साधन संवैधानिक रूपमा नै विकेन्द्रित भएको छ। राज्यका संरचनाहरू समावेशी भएका छन्। बसाई सराईमा कमी आउन थालेको देखिन्छ।

संविधानको धारा २३२ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तका आधारमा हुने व्यवस्था उल्लेख गरेको छ, जसअनुसार एक तहले अर्को तहको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्ने र कानून, नीति निर्माण लगायतका विषयहरूमा समन्वय र सहकार्य गर्नु पर्दछ भन्ने हो। सहकार्यलाई संस्थागत गर्न संविधानको धारा २३५ अनुसार समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध ऐन, २०७७ समेत जारी भएको छ ^४।

राज्यशक्तिको अधिकार सहितको तीन तहको सरकारको व्यवस्थाबाट नेपालले संघीयता कार्यान्वयनमा नयाँ प्रयोगको थालनी गरेको छ। नयाँ शासन व्यवस्थामा केही समस्या र द्विविधा हुनु स्वभाविक नै हो। प्रायः जुन-जुन क्षेत्रमा उपलब्धि भएका छन्, समस्या पनि तीनै क्षेत्रमा छन्। जस्तो कानून तर्जुमा, अनुदान वितरण, योजना छनौट र कार्यान्वयन, कर्मचारी व्यवस्थापन, अन्तरतह समन्वय र सहकार्य आदि। प्रदेशको एकल अधिकारमा भएर पनि अहिलेसम्म पनि प्रहरी समायोजन गरिएको

छैन। संघीय निजामती सेवा ऐन नबन्दा प्रदेशले अपेक्षित रूपमा कर्मचारी व्यवस्थापनमा काम गर्न सकेका छैनन्। यसको असर स्थानीय तहमा समेत परेको छ। संविधानको धारा २२७ ले स्थानीय तहको कर्मचारी व्यवस्थापन प्रदेश कानून बमोजिम हुने उल्लेख गरेको छ। दूरदराजका स्थानीय तहमा कर्मचारीको ठूलो समस्या छ।

^४ यस ऐनमा संघ प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका आधार, कानून वा नीति बनाउँदा विचार गर्नु पर्ने पक्ष, एकल र साझा अधिकारको कार्यान्वयन गर्दा ध्यान दिनु पर्ने विषयहरू, संघीय कानूनबाट व्यवस्थित र प्रदेश वा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुन सक्ने विषय, आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन, विवाद समाधान लगायतका विषयहरू समावेश छन्।

प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षताको अन्तरप्रदेश परिषद, अर्थमन्त्री संयोजक रहेको अन्तरसरकारी वित्त परिषद, मुख्यमन्त्रीको संयोजकतत्वको प्रदेश समन्वय परिषद, मन्त्रीहरू संयोजक हुने विषयगत समिति लगायतका अन्तरतह समन्वयकारी संस्थाहरू अपेक्षित रूपमा क्रियाशील हुन सकेका छैनन्। अन्तरप्रदेश परिषदको २०७५ पौष ३ को बैठकले गरेको २९ बुँदे संघीयता कार्यान्वयन सहजीकरण कार्ययोजनाको अधिकांश व्यवस्थाहरू अहिलेसम्म कार्यान्वयन हुन सकेका छैनन्। यसर्थ संघीयता कार्यान्वयनको अवस्था, समस्या र चुनौती तथा आगामी कार्यदिशाका सम्बन्धमा यो अध्ययन गरिएको छ। यो अध्ययन मूलतः २०७९ जेठमा राष्ट्रिय सभामा छलफल भई स्वीकृत भएको सङ्कल्प प्रस्तावको जगमा रहेर गरिएको छ।

१.२ समिति गठन

लोकतान्त्रिक राज्यव्यवस्थामा राज्य शक्तिको स्रोत जनतालाई मानिन्छ र जनतामा निहित सार्वभौमसत्ताको प्रयोग जनप्रतिनिधिहरूद्वारा नै गरिन्छ। व्यवस्थापिका अर्थात् संसद जनप्रतिनिधिमुलक संस्था हो। यसको मुख्य कार्य जनताको हितमा नीति तथा कानून निर्माण, सरकार गठन, बजेट पारित गर्नु, सरकारको कामकारवाहीको निगरानी गरी सरकारलाई जवाफदेही र उत्तरदायी बनाउनु हो। अन्तराष्ट्रिय अभ्यास हेर्दा संघीय प्रणालीमा व्यवस्थापकीय अङ्गको स्वस्वरूप निर्धारण गर्दा केन्द्रीय तहमा दुई सदनात्मक संघीय व्यवस्थापिका र राज्य तहमा आवश्यकता अनुसार एक वा दुई सदनात्मक व्यवस्थापिकाको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। नेपालको संविधानले द्विसदनात्मक संघीय व्यवस्थापिका, एक सदनात्मक प्रदेश व्यवस्थापिका (प्रदेश सभा) र स्थानीय व्यवस्थापिकाको रूपमा गाउँसभा र नगरसभाको व्यवस्था गरेको छ।

नेपालको संविधानको धारा ८३ अनुसार प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामका दुई सदन सहितको संघीय संसद रहने व्यवस्था छ। संसदको अभिन्न अङ्गको रूपमा राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभा रहेका छन्। संविधानको परिधी, ऐनहरूको प्रावधान र आपसी समन्वयका आधारमा संघीय शासन प्रणालीको सबलीकरणका लागि दुवै सदनले प्रभावकारी रूपमा काम गरिरहेको पाइन्छ।

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मुल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी ३ तहको रहेको र यी तह विचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ। राष्ट्रिय सभा प्रदेश र स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिले निर्वाचित गरेर पठाएका जनप्रतिनिधिको सभा भएकोले यो संघीयताको संरक्षक सभा पनि हो। राष्ट्रिय सभामा प्रदेश र स्थानीय तहका सवालहरू बारम्बार सदस्यहरूबाट उठान भइरहेका हुन्छन्।

यी सवाल लगायत संघीयता कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरूको समाधानका लागि नेपाल सरकारको यथेष्ट ध्यानार्कषण दिई संविधानले परिकल्पना गरेको उद्देश्यपूरा होस् भनी राष्ट्रिय सभामा २०७९ जेष्ठ १९ गते सङ्कल्प प्रस्तावमाथि छलफल भई सर्वसम्मतीले उक्त प्रस्ताव स्वीकृत भएको थियो साथै सभाले सङ्कल्प प्रस्तावमा समावेश भएका विषयहरूको कार्यान्वयन गर्न सरकारलाई स्पष्ट निर्देशन पनि गरेको छ। सभाको जेठ २० गतेको बैठकले संघीयता कार्यान्वयनको अवस्थाको अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न संघीयता सम्बन्धी एक विशेष समिति गठन गरेको थियो।

(क) समितिको संरचना

२०७९ जेठ २० गतेको राष्ट्रिय सभाको बैठकबाट राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १६७ बमोजिम सङ्कल्प प्रस्तावका प्रस्तावक माननीय खिमलाल देवकोटाको संयोजकत्वमा देहायका सदस्यहरू रहने गरी सात सदस्यीय "संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति" गठन भएको थियो।

संयोजक	-	मा. खिमलाल देवकोटा
सदस्य	-	मा. उदय बहादुर बोहोरा
सदस्य	-	मा. प्रकाश पन्थ
सदस्य	-	मा. प्रमिला कुमारी
सदस्य	-	मा. माया प्रसाद शर्मा
सदस्य	-	मा. रामचन्द्र राई
सदस्य	-	मा. डा. विमला राई पौड्याल

समितिको सचिवालयको रूपमा राष्ट्रिय सभाको सभा सञ्चालनसँग सम्बन्धित कर्मचारीहरूलाई तोकिएको थियो। सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण अनुसूची-१ मा समावेश गरिएको छ।

(ख) समितिको कार्यदिश

समितिलाई संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक, संरचनागत लगायत सबै पक्षको अध्ययन गरी राष्ट्रिय सभामा प्रतिवेदन पेश गर्ने, समितिको कार्यावधि समितिले कार्य प्रारम्भ गरेको मितिले ४ महिना रहने र समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतको जिम्मेवारी सुव्यवस्थित ढंगले सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को अधीनमा रही आवश्यक कार्यविधि, कार्ययोजना बनाई कार्य गर्ने कार्यदिश पाए अनुसार समितिले आवश्यक कार्यविधि र कार्ययोजना तयार गरी सोही बमोजिम कार्य गर्दै आएको छ। सातवटै प्रदेशमा (केही स्थानीय तहमा) समेत

स्थलगत रूपमा अन्तरक्रिया गरी संघीयता कार्यान्वयनले सही मार्ग लिए/नलिएको बारेमा अध्ययन विश्लेषण गरी चार महिनाभित्र सम्मानित सदनमा प्रतिवेदन पेश गर्ने कायदिस रहेको छ। कायदिस बमोजिम समितिको पहिलो बैठक मिति २०७९/०२/२७ वसेको थियो भने अध्ययन अवधि भरमा समितिका जम्मा ३४ बैठकहरू सम्पन्न भएका थिए। सात वटै प्रदेशमा सरोकारवालाहरूसँग प्रदेशस्तरीय र तीन वटा स्थानीय तहहरूसँग पालिकास्तरीय अन्तरक्रिया सम्पन्न भए। त्यसका अतिरिक्त केन्द्रीय स्तरमा पनि सरोकारवाला निकायहरू र विषय विज्ञहरूसँग छलफल सम्पन्न भएका छन्।

१.३ अध्ययनको औचित्य तथा आवश्यकता

संविधानले सबै किसिमका विभेदको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्दै दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा राखेको छ। यसैगरी संविधानले शताब्दीऔँदेखिको केन्द्रीकृत शासन प्रणालीलाई संवैधानिक रूपमा नै विकेन्द्रीकृत संघीय ढाँचामा रूपान्तरित गरेको छ। नेपालको शासकीय इतिहासमा यो राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय शक्ति तथा स्रोतको युगान्तकारी परिवर्तन तथा निक्षेपण हो।

नेपाली जनताको युगान्तकारी परिवर्तनको सपना २००७ साल देखिकै हो। यसलाई साकार २०७२ को संविधानले मात्र दियो। सात दशकदेखिको नेपाली जनताको सपनालाई सार्थक बनाउन मलजल १० वर्षे माओवादी आन्दोलन, २०६२/६३ को जनआन्दोलन, २०६५ को मधेश आन्दोलन र थारु लगायतका आदिवासी तथा समुदायगत आन्दोलनहरूले गर्‍यो। तत्कालीन नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीले २०५२ सालमा राज्यको पुनरसंरचना लगायतको माग राखेर राज्य विरुद्ध सशस्त्र आन्दोलन शुरू गरेको थियो। माओवादी आन्दोलन चरमोत्सर्षमा रहेको बेला २०५८ साल जेष्ठमा भएको नारायणहिटी दरबार हत्याकाण्ड पश्चात् तत्कालीन राजा वीरेन्द्रका भाइ ज्ञानेन्द्र राजा भए। उनले शासनसत्ता हातमा लिनेवित्तिकै प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्था माथि धावा बोले। निरंकुशता लादियो। राजा ज्ञानेन्द्रको हुकुमी शासनका विरुद्ध संयुक्त आन्दोलन लगायतका लागि तत्कालीन सात राजनीतिक दल र माओवादीबीच २०६२ मंसिरमा १२ बुँदे सम्झौता भयो। २०६२/६३ को जनआन्दोलनका कारण राजा ज्ञानेन्द्रले घुँडा टेके। विघटित प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापित भयो। प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापनापछि अन्तरिम संसदको व्यवस्था गरी माओवादीलाई संसदमा भित्र्याइयो। अन्तरिम संसदले अन्तरिम संविधान २०६३ जारी गर्‍यो। २०६३ मंसिर ५ मा विस्तृत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर पश्चात् १० वर्षे माओवादी जनयुद्धको विधिवत अन्त्य समेत भयो। २०६२/६३ को जनआन्दोलनका कारण दुईवटा ठूल-ठूला राजनीतिक उपलब्धि हासिल भए। पहिलो,

माओवादीहरू शान्ति प्रक्रियामा आएपछि देशमा शान्तिको आशा पलायो। दोस्रो राजतन्त्रको अन्त्यसँगै निरंकुशता समाप्त भयो। राजतन्त्रको^५ अन्त्य गरी गणतन्त्रलाई संस्थागत गर्ने कामको वैद्यता भने संविधान सभाले गर्‍यो^६।

दश वर्षे जनयुद्धताका माओवादीहरूले जातीय रूपमा नेपाललाई विभाजन गरी राज्यको पुनर्संरचना गर्नु पर्छ भन्ने मत राखेका थिए। त्यसैबीच २०६५ मा भएको मधेस आन्दोलनका कारण संघीयताको माग अगाडि आयो। अन्तरिम संविधानको चौथो संशोधनले^७ संघीयतालाई स्वीकार गर्‍यो। संशोधनले राज्यको समावेशी, लोकतान्त्रिक संघीय शासन प्रणाली सहितको अग्रगामी पुनर्संरचना गरिनेछ भन्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको थियो।

अन्तरिम संविधानको संशोधनले नेपाललाई औपचारिक रूपमा संघीयतामा प्रवेश गराए पनि यसको अपनत्व लिने काम भने २०७२ को संविधानले गरेको हो। यो संविधान मूलतः पाँचवटा खम्बा अर्थात् संघीयता, गणतन्त्र, धर्मनिरपेक्षता, समानुपातिक समावेशिता र कानूनी शासनको जगमा उभिएको छ। यीमध्ये कुनै खम्बा नहुने हो भने संविधानको मौलिकता समाप्त हुन्छ। यी पाँचवटा खम्बामा संघीयता मूल नै हो। फेरि संघीय शासन प्रणालीबाट नागरिकले सक्षम, निष्पक्ष, प्रभावकारी, गुणस्तरीय, जवाफदेही, दीगो सेवा प्रवाह तथा सुशासनको अपेक्षा गरेका छन्। संघ टाउको, प्रदेश शरीर र स्थानीय तह हातखुट्टा हुन् भनिन्छ। यस पक्षलाई पनि ख्याल गर्ने हो भने संघीय शासन प्रणालीको क्रियाशीलता लगायतमा ईमानदारितापूर्वक लाग्नुको विकल्प छैन। शासन व्यवस्थाको स्थायित्वका लागि सुशासनको प्रत्याभूति जरूरी छ।

संघीय शासन प्रणालीको कार्य प्रारम्भ र क्रियाशीलताका सम्बन्धमा, प्रदेशहरूको संख्या र सिमाङ्कन, तीनै तहको निर्वाचन र तीनै तहका सरकारहरूको गठन, संविधानको अनुसूचीमा भएका अधिकार क्षेत्रहरूको कार्यविश्लेषण, प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावलीको तर्जुमा, प्रदेश अस्थायी

^५ २०६५ जेठ १५ गते बसेको संविधान सभाको पहिलो बैठकले मुलुक राजतन्त्रबाट गणतन्त्रमा प्रवेश भएको विधिवत् घोषणा गर्‍यो। त्यसको १५ दिनपछि राजा ज्ञानेन्द्रले नारायणहिटी राजदरबारबाट विदा लिएका थिए।

^६ ६०१ सदस्यीय संविधान सभाको चुनाव २०६४ चैत २८ गते भएको थियो। पहिलो पटक निर्वाचित संविधान सभाले चार वर्षमा पनि संविधान जारी गर्न नसकेपछि यो विघटन भयो। दोस्रो पटक २०७० मंसिर ४ मा दोस्रो संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो। यस संविधान सभाद्वारा २०७२ असोज ३ मा जारी नेपालको संविधान लागू भइरहेको छ।

^७ अन्तरिम संविधानको धारा ४ नेपाल राज्यसँग सम्बन्धित थियो, जस अनुसार 'नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्तासम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, संघीय लोकतान्त्रिक, गणतन्त्रात्मक राज्य हो' भन्ने परिभाषा थियो। चौथो संशोधनमा समावेशी शब्दको लगत्तै 'संघीय' शब्द थप गरियो। २०७२ को संविधानको धारा ४ पनि नेपाल राज्यसँग नै सम्बन्धित छ।

राजधानीको निर्धारण र प्रदेश प्रमुखको नियुक्ति, प्रदेश मन्त्रालय लगायत विभिन्न निकायहरूको गठन, प्रमुख सचिव सहित प्रदेश मन्त्रालयमा रहने सचिव लगायतका कर्मचारीहरूको खटनपटन, प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयको गठन, प्रदेश सभा नियमावली र प्रदेश आर्थिक कार्यविधि ऐन लगायत आधारभूत कानूनहरूको तर्जुमासँगै प्रारम्भ भएको हो।

कानून तर्जुमा, संस्थागत संरचना निर्माण लगायत संघीयताको प्रारम्भिक पक्ष राम्रो भए तापनि कार्यान्वयन पक्षमा केही समस्याहरू देखिएका कारण राष्ट्रिय सभामा प्रतिनिधित्व गर्ने नेपाली काँग्रेस, नेकपा एमाले, नेकपा माओवादी केन्द्र, नेकपा एकीकृत समाजवादी, जनता समाजवादी पार्टी लगायतका राजनीतिक दल र स्वतन्त्र सांसद मिलेर साझा दस्तावेजका रूपमा संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी सङ्कल्प प्रस्ताव प्रस्तुत भयो। सङ्कल्प प्रस्तावमा अन्तरतह समन्वयकारी संस्थाहरूको क्रियाशीलता, सरकारका तहहरूबीचको कार्यक्षेत्रमा देखिएको दोहोरोपनाको अन्त्य, नीति निर्माण र कानून तर्जुमाका बीचमा तादम्यता, अधिकार र कार्यवोझका

आधारमा संस्थागत संरचनाहरूको निर्माण, पद्धतिगत वित्तीय हस्तान्तरण, प्रदेश र स्थानीय तहमा देखिएको कर्मचारीहरूको न्यूनताको पूर्ति, प्रदेशमा प्रहरी समायोजन लगायतका विषयहरू छन्।

राष्ट्रिय सभामा दर्ता भएको संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी सङ्कल्प प्रस्ताव सभाको २०७९ जेष्ठ १९ को बैठकमा सम्बन्धी छलफल भएको थियो र सो छलफलमा प्रस्तावक, समर्थक र अन्य सदस्य सहित १८ जना माननीय सदस्यहरूले बोल्नु भएको थियो भने सरकारका तर्फबाट तत्कालीन

सङ्कल्प प्रस्ताव र यसको प्रभाव

- संघीय शासन प्रणालीलाई सबल बनाउन २०७९ जेष्ठ ५ गते राष्ट्रिय सभामा दर्ता भएको ।
- सभाको बैठकबाट २०७९ जेष्ठ १९ गते सर्वसम्मतिपूर्व स्वीकृत गरी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारलाई निर्देशन गरेको ।
- सभाको २०७९ जेष्ठ २० गतेको बैठकबाट संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक, संरचनागत लगायत सबै पक्षको अध्ययन गरी सभामा प्रतिवेदन पेश गर्न मा. खिमलाल देवकोटाको संयोजकत्वमा सात सदस्यीय **संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति** गठन भएको ।
- समितिले तत्कालै कार्यविधि र कार्ययोजना बनाई सोही अनुरूप कार्य अगाडि बढाएको ।
- समितिले केन्द्र र प्रदेश तथा स्थानीयस्तरमा व्यापक रूपमा छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरेको ।
- समितिको २०७९ असार १४ गतेको बैठकले संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी सङ्कल्प प्रस्तावको कार्यान्वयन कार्ययोजना (Action plan/Responsibility matrix) बनाई एक हप्ताभित्र समितिमा पेश गर्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको ।
- समितिको मिति २०७९।०६।०९ गतेको बैठकबाट "सङ्कल्प प्रस्तावको भावना विपरित संस्थागत संरचना थप्ने, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएका र हस्तान्तरण हुने क्रममा रहेका संस्थागत संरचनाहरू (कार्यालय, कर्मचारी, योजना आदि) फिर्ता लिएको/लिन लागेको भन्ने गुनासो समितिमा प्राप्त हुन आएकोले सङ्कल्प प्रस्तावको भावना विपरितको कार्य नगर्न नगराउन" नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिएको ।
- समितिले गरेका अन्तरक्रिया कार्यक्रममा समेत सङ्कल्प प्रस्तावमा उल्लिखित सुझाव कार्यान्वयन भएमा मात्र पनि संघीयता कार्यान्वयनमा ठूलो उपलब्धि हुने सुझाव प्राप्त भएको ।
- २०७९।०६।२८ गतेको मन्त्रिपरिषद्को बैठकबाट संघीयता कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०७९ स्वीकृत भई समितिमा प्राप्त भएको ।

माननीय संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्री राजेन्द्र प्रसाद श्रेष्ठले सङ्कल्प प्रस्तावका सम्बन्धमा सभामा उठेका विषयहरूको जवाफ दिनु भएको थियो। सभामा भएको छलफल पश्चात् सङ्कल्प प्रस्ताव सर्वसम्मतिमा स्वीकृत भएपछि सोको कार्यान्वयन गर्न सभाले सरकारलाई निर्देशन दिएको थियो। सङ्कल्प प्रस्तावले पारेको प्रभाव सँगैको कोष्ठमा छ। सभाबाट स्वीकृत सङ्कल्प प्रस्ताव अनुसूची-२ मा संलग्न छ।

समितिको गठन पश्चात् समितिले नेपाल सरकारलाई सङ्कल्प प्रस्तावको कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्न लगायतका विषयमा निर्देशन दियो। समितिले दिएका केही निर्देशनहरूको विवरण अनुसूची-३ मा संलग्न गरिएको छ, जसको फलस्वरूप मन्त्रीपरिषद्बाट सङ्कल्प प्रस्ताव कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्ययोजना स्वीकृत गरी लागू गरेको छ। स्वीकृत कार्ययोजना अनुसूची-४ मा संलग्न छ।

२०७९ वैशाखको स्थानीय तहको दोस्रो कार्यकालको चुनाव र प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको आगामी २०७९ मंसिरको चुनावले^८ संघीयता कार्यान्वयनको ५ वर्षे चक्र (Cycle) पूरा हुँदैछ। यस अवधिमा सभाले दिएको कार्यदिशका विषयमा के कस्ता उपलब्धिहरू भएका छन्, समस्या के के छन्। ती समस्या समाधान गर्न कुन तहका सरकारले के कस्तो भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ जस्ता विषयहरूको समीक्षाका लागि पनि अध्ययन जरूरी थियो। संविधान लगायत हरेक कानूनहरूको कार्यान्वयनको समीक्षा प्रत्येक पाँच-पाँच वर्षमा गर्ने परिपाटी मात्रै बसाल्ने र देखिएका कमजोरीहरूको सुधार मात्र गर्ने हो भने पनि कैयौं समस्याहरूको समाधान हुने देखिन्छ।

नेपाली जनताले लोकतन्त्र र अग्रगामी परिवर्तन लगायतका लागि पटक-पटक आन्दोलन गरे। आन्दोलनका कारण पटक-पटक शासन व्यवस्था परिवर्तन पनि भयो। हालसम्म ७ पटक त नयाँ संविधान लेखियो। अमेरिकामा करिब अठ्ठाई सय वर्ष र भारतमा करिब सय वर्षदेखि एउटै संविधान छ। एउटै शासन व्यवस्था छ। नेपालमा छोटो-छोटो अवधिमा शासन व्यवस्था परिवर्तन भएको छ। संविधान फेरिएको छ। जहाँनिया राणा शासन, एकतन्त्रीय निरंकुश राजतन्त्र, संवैधानिक राजतन्त्र, लगायत विभिन्न खालका शासन व्यवस्थाको अनुभव पश्चात् नेपाल संघीय शासन प्रणालीमा प्रवेश गरेको हो। सम्भवतः नेपालले अब अनुभव लिनु पर्ने कुनै पनि खालको शासन व्यवस्था छैन। मुलुकको विकास र स्थायित्व लगायतका लागि पटक-पटक संविधान र शासन व्यवस्था परिवर्तन हुनु निश्चय पनि राम्रो होइन। फेरि कुनै पनि शासन व्यवस्था आफैमा खराब हुने पनि होइन।

८ २०७४ सालमा प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको चुनाव दुई चरण मंसिर १० र मंसिर २१ मा सम्पन्न भएको थियो। दोस्रो पटकका लागि २०७९ मंसिर ४ मा एकै चरणमा चुनाव हुनेगरी निर्वाचित आयोगले तयारी गरेको छ। उम्मेदवारहरूको अन्तिम नामावली प्रकाशित भएसँगै उम्मेदवारहरू जनताको घरदैलो अभियानमा सरिक समेत भएका छन्।

राम्रो/नराम्रो बनाउने शासनका सञ्चालकहरूले हो। जनताले चाहेको शासन व्यवस्थाभन्दा पनि विकास, समृद्धि र शुशासन हो। कानून र विधिको शासन हो। संविधानमा यो पाटोलाई प्रमुखताका साथ प्रस्तावनामा नै उठान पनि गरिएको छ।

यी सबै पक्षहरूलाई मनन गरी सतहमा देखिएका समस्याहरूको समाधानमार्फत् जनताले चाहेको अग्रगामी परिवर्तन तथा विकास र समृद्धिमा टेवा पुग्ने आशयका कारण पनि यो अध्ययन गरिएको हो।

सरकारका तहहरूबीचको सम्बन्ध घनीभूत हुने र संविधानको भावना अनुसार प्रत्येक तहका सरकारले इमान्दारिताकासाथ काम गर्ने हो भने धेरै खालका समस्याहरूको समाधान हुन्छ। यो अध्ययन यिनै पृष्ठभूमि लगायतका आधारमा गरिएको छ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य संघीयता कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित राजनीतिक, वित्तीय, र प्रशासनिक लगायतका पक्षको अध्ययन गर्नु हो। यसका विशिष्ट उद्देश्यहरू देहाय अनुसार छन्:

- नेपालमा राजनीतिक, वित्तीय, र प्रशासनिक संघीयताको कार्यान्वयन स्थितिका साथै तहगत अन्तरसम्बन्ध र सोसँग सम्बन्धित संरचनाहरूको क्रियाशीलताका बारेमा अध्ययन गर्नु।
- संघीयता कार्यान्वयनको सिलसिलामा सम्पन्न हालसम्म प्राप्त भएका मुख्य मुख्य उपलब्धिहरू विश्लेषण गर्नु।
- संघीयता कार्यान्वयनमा भएका कमी कमजोरीहरूको लेखाजोखा गर्दै अपेक्षित नतिजा प्राप्त गर्न नसक्नु पछाडिका मुख्य कारण तथा सवालहरू पहिचान गर्नु।
- संघीयता कार्यान्वयनमा आईपरेका मुख्य समस्या/सवालहरू समाधानका उपाय प्रस्तुत गर्नु
- अध्ययनबाट समितिले गरेका सिफारिसलाई राष्ट्रिय सभामार्फत् कार्यान्वयनका लागि सरकार र सरोकारवाला निकायलाई निर्देश गर्नु।

१.५ अध्ययनको विधि

यस अध्ययनमा देहाय बमोजिमको विधि अवलम्बन गरिएको छ:

- समितिको शुरु बैठक राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षको समुपस्थितिमा संसदीय दलका नेता तथा प्रतिनिधि, सङ्कल्प प्रस्तावका समर्थक माननीय सदस्यहरू, संसदका महासचिव लगायतको

उपस्थितिमा समितिको कार्यविधि र कार्ययोजना निर्माणमा मार्गदर्शन प्राप्त भएको थियो। समितिको कार्यविधि अनुसूची-५ मा र समितिको कार्ययोजना अनुसूची-६ मा संलग्न गरिएको छ।

- संघीयता कार्यान्वयनमा प्रत्यक्ष संलग्न महत्त्वपूर्ण निकायहरूसँग समितिको कार्यक्षेत्रका विषयमा ति निकायबाट सम्पादन भएका कामसँग सम्बन्धित विषयमा चेकलिष्ट तथा प्रश्नावली तयार गरी विवरण तथा जानकारी माग गरिएको थियो। चेकलिष्ट र प्रश्नावली सम्बन्धी विवरण अनुसूची-७ मा संलग्न गरिएको छ।
- समितिका विभिन्न बैठकमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री, प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुख, राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्ष, विभिन्न राजनीतिक दलका नेता, संसदीय समितिका सभापति, संघीय संसद तथा संविधान सभाका सदस्य, पूर्वसंसदहरू, पूर्वमुख्यमन्त्री तथा विभिन्न निकायका पदाधिकारी तथा कर्मचारी संबैधानिक आयोगका/नेपाल कानून आयोगका पदाधिकारी, नेपाल सरकारका सचिव, प्रदेशका प्रमुख सचिव, समिति सचिव, काठमाडौं उपत्यकाका पालिकाका प्रमुख-उपप्रमुखहरू, विषय विज्ञ तथा विभिन्न क्षेत्रमा अनुभव प्राप्त तथा कार्यरत व्यक्तित्वहरू सँग छलफल, अन्तरक्रिया, विचार, विमर्श गरी धारणा बुझेको थियो। छलफल गरिएका निकाय तथा व्यक्तित्वहरूको विवरण अनुसूची-७ मा समावेश संलग्न छ।
- समितिले संघीयता कार्यान्वयनको क्रममा भएका उपलब्धि, समस्या तथा चुनौती र समाधानको उपाय सरोकार निकाय र पक्षबाट नै जानकारी लिने उद्देश्यले राष्ट्रिय सभाका सम्माननीय अध्यक्षज्यूको प्रमुख आतिथ्यतामा नेपाल सरकारका मन्त्रीहरू, समितिका संयोजक लगायत सदस्यहरू, प्रदेश सभाका सभामुख, मुख्यमन्त्री लगायत मन्त्रीहरू, प्रदेश सभाका सदस्यहरू, संघीय संसदका महासचिव, नेपाल सरकारका सचिव, प्रदेश मन्त्रालयका सचिवहरू, प्रदेश लोकसेवा आयोग तथा प्रदेश नीति तथा योजना आयोगका पदाधिकारीहरू, प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरू, स्थानीय तहका प्रमुख अध्यक्षहरू, कार्यलय प्रमुखहरू, संसद सचिवालयका कर्मचारीहरू, स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरू, निजी क्षेत्रका प्रतिनिधीहरू, नागरिक समाजका अगुवाहरू आदिको सहभागितामा छलफल अन्तरक्रिया भएको थियो। केही स्थानीय तहहरू जस्तै: लम्कीचुहा नगरपालिका कैलाली, गोलवजार नगरपालिका सिराहा र रत्ननगर नगरपालिका चितवन पालिकास्तरीय अन्तरक्रियाहरू भएका थिए। प्रदेश तथा पालिकास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्बन्धी विवरण अनुसूची-९ र कार्यक्रममा भएको उपस्थिति विवरण अनुसूची-१० मा संलग्न गरिएको छ।

- समितिले संघीयताको विविध पक्षमा कार्यपत्र तयार गर्न सम्बन्धित विषय विज्ञहरूलाई लगाई त्यसको अध्ययन गरेको थियो। कार्यपत्र सम्बन्धी विषय विज्ञहरूको विवरण अनुसूची-११ मा संलग्न गरिएको छ।
- समितिको कार्यक्षेत्र सँग सम्बन्धित पुस्तक, लेख, संविधान, नेपाल सरकारबाट जारी भएका ऐन नियम, नीति, निर्देशिका, अध्ययन प्रतिवेदन, पुस्तकालय र वेवसाइट अध्ययन अनुसन्धानलाई समेत समितिले प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा सन्दर्भ सामाग्रीको रूपमा प्रयोग गरेको थियो।
- समितिका माननीय सदस्यहरूबीच भएको छलफल, अनुभव र विषयलाई समेत अध्ययन प्रतिवेदनले समेटेको छ।
- समितिले सम्माननीय प्रधानमन्त्री, सम्माननीय सभामुखसँग अनौपचारिक भेट गरी समितिका कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयमा परामर्श, राय लिएको थियो।

१.६ अध्ययनको सीमा

राष्ट्रिय सभाबाट निर्दिष्ट समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत संघीय शासन प्रणालीको सबलीकरणको महत्त्वपूर्ण पक्ष राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक, संरचनागत र अन्तरतह समन्वय क्षेत्रभित्र रही गरिएका अध्ययनका सीमाहरू देहाय बमोजिम छन्:

- यो अध्ययन नेपालमा संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयन हुन थालेपछि विगत पाँच वर्षमा के के उपलब्धिहरू भए, कार्यान्वयनको सिलसिलामा के कस्ता समस्या तथा चुनौतीहरू सामना गर्नु पर्‍यो, समस्या तथा चुनौतीहरूको समाधानका उपायहरू के के हुन सक्दछन् भन्ने जिज्ञासाहरूको उत्तर समितिलाई उपलब्ध कार्यदिशका आधारमा खोजिएको छ।
- यो प्रतिवेदनमा संघीयतासँग सम्बन्धित उपलब्ध सबै सूचनाहरूलाई समावेश नगरी संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन सम्बन्धी संसदीय विशेष समितिलाई प्राप्त भएको कार्यदिशामा सीमित रहेको छ। प्रतिवेदन तयार गर्दा मुलतः राजनीतिक संघीयता, वित्तीय संघीयता, प्रशासनिक संघीयतता, संघीय इकाइहरूबीचको अन्तरसम्बन्धका सीमामा रहेर संघीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा आयोजित छलफलका सहभागीहरूले उठाएका विचारहरूलाई नै मुख्य आधार मानिएको छ।
- समितिको कार्यावधि ४ महिना मात्र रहेकोले अझ विस्तृत रूपमा छलफल गर्न समयभाव रहेको थियो। यही अवधिमा सभामा विनियोजन विधेयकमाथिको छलफल भएको थियो, सभाबाट महत्त्वपूर्ण ३१ वटा विधेयकहरूमाथि छलफल र पारित भएको, महान चाड दशैं विदा समेत पर्न गएकोले समितिलाई पूर्ण रूपमा आफ्नो अध्ययनको लागि समयको कमी भयो।

- समिति सचिवालयमा खटिएका कर्मचारी पनि कार्यव्यवस्थासँग सम्बन्धित रहेका कारण सभा सञ्चालनमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुनु पर्ने, अन्य समिति तथा शाखामा दोहोरो तेहेरो रूपमा कार्य जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्ने भएकाले पूर्ण रूपमा समितिको काममा मात्र खटिन सम्भव भएन।
- २०७९ मंसिर ४ गते हुने प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनको कारण पनि समितिको काम कारवाही प्रभावित भयो। समितिका सदस्यहरू पनि चुनाव लगायतका कार्यमा व्यस्त रहनु परेको थियो।
- समितिले संघीयता कार्यान्वयनमा प्रत्यक्ष संलग्न महत्त्वपूर्ण निकायहरूसँग माग गरिएका चेकलिष्ट तथा प्रश्नावली, विवरण तथा जानकारीहरू कतिपय निकायबाट प्राप्त नै भएनन्। प्राप्त विवरणहरू पनि अपूर्ण र अपेक्षित सूचना विहीन भए। यस्ता विवरणहरू प्राप्त नहुँदा प्रतिवेदन लेखनमा प्रदेशका गोष्ठी र विभिन्न व्यक्ति तथा निकायहरूसँग भएका छलफललाई नै आधार मान्नुपर्ने अवस्था रह्यो।
- राजनीतिक, प्रशासनिक, वित्तीय संघीयतालगायतका विविध पक्षको स्थिति विश्लेषण गर्दा विविध खालका समस्याहरू देखापरे। समय अभाव लगायतका कारण ती समस्याहरूको गरिराईमा जान सक्ने अवस्था रहेन। तरपनि समितिले स्थलगत भ्रमण, संघीय संसदका पदाधिकारीहरू, नेपाल सरकारका मन्त्रालय र आयोग तथा निकायहरू, प्रदेश सभा र प्रदेश सरकारका पदाधिकारीहरू, स्थानीय संघ/महासंघहरू, विभिन्न विषयगत विज्ञहरू लगायतबाट प्राप्त गरेका उपयुक्त सल्लाह र सुझावहरूलाई सिफारिस खण्डमा समेटिएको छ।
- समितिले संघीयताको विविध पक्षमा कार्यपत्र तयार गर्न सम्बन्धित विषय विज्ञहरूलाई पत्राचार गरे अनुसार प्राप्त कार्यपत्रमाथि गहन छलफल गर्न समय अपुग भयो।

यी समस्या र सिमितताका बाबजुद पनि समितिले यो प्रतिवेदन तयार पारेको छ।

१.७ प्रतिवेदनको स्वरूप

यो प्रतिवेदन छ वटा परिच्छेदहरूमा विभक्त छ। परिच्छेद एक परिचयसँग सम्बन्धित छ। यस परिच्छेदमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, समितिको गठन र कार्यदिश, अध्ययनको आवश्यकता, उद्देश्य र अध्ययनको सिमितताका बारेमा चर्चा गरिएको छ।

दोस्रो खण्डमा विश्वमा लोकतान्त्रिक प्रणालीको विकासक्रमबारे चर्चा गरिएको छ। यसमा संघीय शासनको अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ, नेपालको संक्षिप्त शासकीय इतिहास, नेपालमा संघीय शासनको उठान र यसको औचित्य आदि विषयहरू समावेश छन्।

परिच्छेद तीन नेपालमा संघीयता कार्यान्वयनको सिलसिलामा विगत पाँच वर्षमा भए गरेका मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरू तथा उपलब्धिसँग सम्बन्धित छ। यस परिच्छेदलाई वित्तीय, प्रशासनिक, राजनीतिक, र तहगत अन्तरसम्बन्ध गरी विभिन्न चार उपखण्डमा विभाजन गरिएको छ।

परिच्छेद चारमा नेपालमा संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको सिलसिलामा अनुभव गरिएका मुख्य मुख्य चुनौती तथा सवालहरूका बारेमा चर्चा गरिएको छ।

पाचौँ परिच्छेद निष्कर्ष र सुझावको रहेको छ। अध्ययनको सारांशलाई निष्कर्षको रूपमा प्रस्तुत गरी विद्यमान चुनौती एवम सवालहरू सम्बोधनका उपायहरूलाई सुझावको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

अन्तिम तथा छैटौँ परिच्छेद सिफारिससँग सम्बन्धित रहेको छ। यस परिच्छेदमा प्रतिवेदन तयारीको क्रममा अध्ययन गरिएका महत्त्वपूर्ण सामग्रीहरूको सूची अन्तमा केही अनुसूचीहरू समेत संलग्न गरिएको छ।

परिच्छेद दुई: संघीय शासन प्रणालीको विकासक्रम

देशको शान्ति सुरक्षा, नागरिकका मौलिक हकको रक्षा, विकास व्यवस्थापन, न्याय र शासनको प्रभावकारीता हरेक शासन प्रणालीको उद्देश्य हुन्छ। यिनै विषयहरूको व्यवस्थापनका लागि आफ्नो आवश्यकता र भौगोलिक विशिष्टताका आधारमा मुलुकहरूले शासन प्रणालीहरू अभ्यास गर्ने गर्दछन्।

२.१ संघीयताको अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ

सन् १९४५ पछि विश्वभर नै स्वतन्त्रता अर्थात् Decolonization को लहर चल्यो। त्यसपछि जन्मिएका नयाँ स्वतन्त्र राज्यहरूले आफ्ना नागरिक सामु साम्राज्यवादी शक्तिले विगतमा गरेका गल्ती नदोहोर्‍याउने वाचा गरे। आफ्ना नागरिकको स्वतन्त्रता र लोकतान्त्रिक लालसाको सम्मान गर्दै राजनीतिक शक्तिको बाँडफाँट गरेर राष्ट्रिय एकता कायम गर्ने माध्यमको रूपमा विस्तारै संघीय अवधारणालाई अवलम्बन गर्न थाले।^९ संघीयताको मुलभूत पक्ष भनेको संघ (केन्द्र) र प्रदेश वा अन्य संघीय एकाईहरूबीच अधिकारको विभाजन नै हो। संघीय संरचनामा राज्यशक्तिको बाँडफाँट गर्दा मूलतः दोहोरो र एकीकृत गरी दुई पद्धति अपनाउने गरिन्छ। दोहोरो पद्धतिमा केन्द्र र प्रदेश दुवैका साझा अधिकारहरू रहेका हुन्छन्। क्यानडा, ब्राजिल र संयुक्त राज्य अमेरिकामा यो पद्धति कायम रहेको छ। दोस्रो एकीकृत पद्धतिमा केही अधिकारहरू केन्द्रमा निहित हुन्छन् भने बाँकी विषयहरूमा केन्द्र र प्रदेश (स्थानीय तह भएको ठाउँमा सो समेत) सबैमा अधिकार रहेको हुन्छ। केन्द्रीय सरकारले बनाएको कानूनका आधारमा संघीय एकाईहरूले कानून निर्माण गर्दछन्। जर्मनी, अष्ट्रिया, स्पेन र दक्षिण अफ्रिकाले एकीकृत पद्धति अपनाएका छन्। तर भारत र स्वीजरल्याण्डमा भने दुवै पद्धतिका विशेषताहरू पाइन्छन्। यसप्रकार विश्वमा संघीय शासनको स्वरूप र ढाँचा त्यहाँको आवश्यकता अथवा संघीय व्यवस्थामा जानुको उद्देश्य तथा भौगोलिक अवस्थिति समेतले निर्धारण गरेको पाइन्छ।

शासन प्रणालीको विकासक्रमलाई हेर्दा शुरूमा संघीयताको विकास ससाना राज्यहरू मिली परिसंघ^{१०} हुँदै आधुनिक संघीय स्वरूप निर्माण हुँदै आएको इतिहासले देखाउँछ। अमेरिकामा सन् १७७६ देखि १७८७ सम्मको अवधिमा विभिन्न स्वतन्त्र र सम्प्रमु राज्यहरूले आपसी सहमती र सम्झौताद्वारा साझा अभिरुचिका विषयहरू संघबाट सञ्चालन गर्ने अभिप्रायले संघीय राज्यको निर्माण

^९ Anwar Shah, 2006.

^{१०} परिसंघ भन्नाले धेरैवटा एकाई भएको संघ अर्थात् युनियन भन्ने बुझिन्छ। पहिला पहिला सन्धिमार्फत् यस्तो संघ निर्माण हुन्थ्यो भने आधुनिक युगमा संविधान मार्फत् हुने गरेको पाइन्छ। परिसंघमा सबै एकाईहरूको सहमतीमा खासगरी सुरक्षा, विदेश नीति, र साझा मुद्रा सञ्चालन गर्न केन्द्रिय सरकार बनाइन्छ।

गरे। खासगरी वाणिज्य व्यापारलाई प्रवर्द्धन एवम् राष्ट्रिय सुरक्षाको जगेर्ना गर्ने उद्देश्यका साथ स्वतन्त्र राज्यहरूको संयुक्त संरचनाका रूपमा संयुक्त राज्य अमेरिका बनेको हो। तर प्रामाणिक इतिहास अनुसार ३२०० वर्ष अघि इश्रेलाइटिस जातीका मानिसहरूले पहिलो पटक संघीयताको अभ्यास गरेका थिए भन्ने किम्वदन्ती पनि रहेको पाइन्छ। उत्तर अमेरिकामा बसाइँ सरेर आएका बेउदिन समुदाय र आदिवाशी समुदायहरूलाई मिलाउन संघीयताको मन्त्रले ठुलै काम गरेको थियो। त्यस्तैगरी, ग्रीसको हेलेनिक राज्यमा ग्रीस र एसियन अल्पसंख्यकबीच एकता गर्न संघीयताको विधि नै प्रयोग गरिएको थियो भन्ने भनाई पनि छ।^{११}

स्वीजरल्याण्डले पनि सन् १८४८ को गृहयुद्धपछि अमेरिकी ढाँचाकै संघीय स्वरूप अपनायो। क्यान्टनहरूको स्वायत्तता र साँस्कृतिक विविधताको संरक्षण र संवर्धन गर्ने उद्देश्यका साथ स्विजरल्याण्ड संघीयतामा अग्रसर भएको हो। जर्मनी पनि ल्याण्डरहरूको स्वतन्त्र निर्णय र पारस्परिक संझौताद्वारा संघीय राज्य बनेको हो। दोस्रो विश्वयुद्धकै क्रममा विभाजित भएको जर्मनीको पूर्वभाग कम्युनिष्ट शासन पछि एकात्मक र केन्द्रीकृत राज्यमा परिवर्त भए पनि सोभियत संघको विघटनपछि दुवै जर्मनीको एकीकरण भई पूर्वी जर्मनी तर्फ रहेको भाग पनि पुनः संघात्मक स्वरूपमा बदलिएको छ।^{१२} जर्मनीको संघीय संरचनाको ढाँचा जुन रूपमा रहेको छ, यसले राज्यशक्तिमा साझेदारीको ढाँचालाई प्रमुखता दिएको स्पष्टै बुझिन्छ।

भारतीय संघीयता अमेरिकाको जस्तो स्वतन्त्र राज्यहरूको आपसी सम्झौता र सहमतिमा बनेको नभै अलि फरक प्रकृतिको छ। अँग्रेजहरूले एकीकृत गरिसकेका राज्यहरूलाई सामाजिक, साँस्कृतिक, भाषिक र भौगोलिक जस्ता विभिन्न आधारमा केन्द्रीकृत र एकीकृत भारतको पुनसंरचनाद्वारा संघीय राज्य बनाएको हो। भारतको केन्द्रीय संसदलाई स्थानीय चाहना र राजनीतिक आवश्यकता बमोजिम नयाँ प्रदेश बनाउन सक्ने अधिकार भारतीय संविधानले दिएको छ। त्यसैले अमेरिका, जर्मनी र स्विजरल्याण्डको तुलनामा भारतको संघीयतालाई कहिलेकाहीँ अर्धसंघात्मक पनि भन्ने गरिन्छ।

भारतमा संघीयता लागू भएको पहिलो ५० वर्षसम्म पनि संघीयताको कार्यान्वयन खासै भएको थिएन। त्यस समयको भारतको संघीयतालाई संघीयता विनाको संघ पनि भन्ने गरिन्थ्यो।^{१३} दुई तहको शासन प्रणाली भएको अष्ट्रेलियामा अन्तरनिकाय समन्वयको अभावमा कतै शुन्यता, कतै दोहोरोपना, र

^{११} हरि रोक्का, समितिमा प्रस्तुत कार्यपत्र

^{१२} संविधान सभा: राज्यको पुनसंरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति - अवधारणा पत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६

^{१३} रुद्र शर्मा २०७६

सिमावर्ति क्षेत्रमा पुर्वाधार निर्माण र सेवा प्रवाहमा विवाद र अन्यौलताहरू सामान्य जस्तै मानिन्छन्। अष्ट्रेलियाको संविधान अधिकार बाँडफाँटको विषयमा प्रष्ट छ भनिन्छ तथापि अभ्यास हुँदै जाँदा व्यवहारमा धेरै दोहोरोपना भेटिए। त्यहाँको संविधानको धारा ५१ मा संघीय संसदले शान्ति र अमनचयन र प्रशासनिक नियमनका लागि आवश्यकतानुसार कानून बनाउन सक्ने व्यवस्था छ। यही प्रावधान अनुरूप संघीय संसदले कानून बनाउँदै गर्दा बेलावखतमा प्रदेशका अधिकारहरू माथि अतिक्रमण गरेको आरोप पनि लाग्ने गर्दछ। त्यसको समाधान पछिल्लो पटक सन् २००६ मा उच्च अदालतको फैसलाबाट भएको थियो। उता स्थानीय सरकारको बारेमा संविधानमा उल्लेख गर्ने विषयलाई लिएर दुई वटा जनमत संग्रहहरू भए तर बहस अझै टुङ्गिएको छैन।

संयुक्तराज्य अमेरिकामा पनि राज्य अनुसार नगरपालिकाका काम, कर्तव्य र अधिकारहरू फरक फरक छन्। नगरपालिकासँग नागरिकका अपेक्षाहरू बढ्दै जाँदा उसलाई वित्तीय दवाव बढ्दै गएको र अन्तरसरकारी सहयोगका क्षेत्रहरूमा नगरपालिकाहरूको भूमिका के हुने जस्ता जटिलताहरू बढ्दै जाँदा नगरपालिकाको बारेमा संविधानलेनै प्रष्ट पार्नु पर्‍यो भन्ने दवाव छ। स्वीजरल्याण्डमा स्थानीय सरकारको बारेमा संवैधानिक व्यवस्था नभएपनि सन् १९९९ सम्म आईपुग्दा स्थानीय सरकारलाई राज्यको महत्त्वपूर्ण सहयात्रीको रूपमा स्विकारिएको थियो। अहिले पनि संवैधानिक व्यवस्था द्वारा स्थानीय सरकारलाई संघीय शासन प्रणालीको स्थायी अङ्ग बनाएमा तिन तहका सरकार बीचको सम्बन्ध अझै मजबुत हुने थियो भन्ने जनमत धेरै छ।

यसप्रकार राज्यका अधिकारहरू विभिन्न तहका सरकारहरूमा विभाजन गर्ने अभ्यास धेरै अगाडि देखिनै चलि आएको हो। तर पछिल्ला तीन दशकमा विश्वका धेरै देशहरूमा विकेन्द्रीकरणको अभ्यास तिब्र भयो। खासगरी मध्य र पूर्वी युरोपमा सन् १९९० को प्रारम्भदेखि केन्द्रीकृत राज्यको असफलता विरुद्ध स्थानीय लोकतन्त्र र स्वायत्तताका लागि जराधार तहका नागरिकहरूको माग उच्च रह्यो। ल्याटिन अमेरिकी र पश्चिमी युरोपका केही देशहरू (फ्रान्स, बेल्जियम, स्पेन, ईटाली) मा पनि यही अवस्था रह्यो। युरोप भित्र विकेन्द्रीकरण र संघीयताका लागि युरोपेली संघले पनि निरन्तर प्रोत्साहित गरिरहेको थियो/छ।^{१४}

केही मुलुकहरूले सम्भावित क्षेत्रीय द्वन्द्वलाई निश्तेज पार्नका लागि विकेन्द्रीकरणलाई साधनको रूपमा अपनाएका थिए। सन् १९९० को अन्त्य सम्म केन्द्रीकृत शासन प्रणाली भएको इन्डोनेशिया यही डरका कारण विकेन्द्रित शासनमा गयो। रसिया, नाइजेरिया, ईथोयोपिया, सुडान, श्रीलङ्का र फिलिपिन्समा पनि जातीय विभाजनको त्रासले विकेन्द्रित शासन अपनाएको पाइन्छ। केही देशहरूमा

^{१४} Devas, N. (2005). The Challenges of Decentralization

जहाँ अत्यधिक जातीय विविधताका कारण द्वन्द्वहरू उत्पन्न भए त्यहाँ विकेन्द्रीकरणलाई द्वन्द्वबाट प्रभावित राज्यहरूको पुनर्निर्माण गर्ने तरिकाको रूपमा लिइयो। युगाण्डामा द्वन्द्वका बेला विद्रोहीले खडा गरेका प्रतिरोध परिषदहरूलाई नै पछि स्थानीय परिषदको मान्यता दिइएको थियो।^{१५}

राज्यहरूले संघीय प्रणाली अपनाउनुका पछाडि मुख्यतः चार कारणहरू भेटिन्छन्: (क) अन्य राष्ट्रहरूको आक्रमणबाट बच्न संघ र परिसंघको निर्माण गरी मुख्य अधिकारहरू केन्द्रलाई दिई सीमित अधिकारहरू तल्लो तहका सरकारहरूमा हस्तान्तरण गरी सम्झौताद्वारा निर्मित संघीय प्रणाली। (ख) औपनिवेशिक कब्जाबाट स्वतन्त्र भएका राज्यहरू आपसमा मिलेर लोकतन्त्रको सुदृढीकरण गर्ने उद्देश्यले आपसमा सम्झौता गरी निर्मित संघीय प्रणाली। (ग) कम्युनिष्ट शासनको अवसानपछि रूपान्तरित संघीय प्रणाली र (घ) युरोपियन युनियन जस्तै अर्थतन्त्रको लागत घटाउने उद्देश्यले निर्माण भएको संघीयता।

बोस्निया हर्जगोभिना, डेटोन सम्झौता^{१६} अन्तर्गत संघीयतामा गएको हो भने ईथोपिया, कंगो, इराक, श्रीलङ्का र नेपाल द्वन्द्वपछि संघीयतामा प्रवेश गरे। विश्वमा संयुक्त राष्ट्र संघको सदस्य बनेका १९३ राष्ट्रहरूमध्ये अहिलेसम्म २८ देशहरूले संघीय प्रणाली अपनाई रहेका छन् भने विश्वका दश ठूला देशहरूमध्ये आठ वटामा संघीय शासन छ। बेल्जियम, ईथोपिया, स्पेन र दक्षिण अफ्रिका एकात्मक प्रणालीको लामो अनुभवपछि संघीय प्रणालीमा गएका हुन् भने क्यामरून, युगाण्डा, माली तथा इण्डोनेशिया संघीय प्रणालीको अनुभव पश्चात् पुनः एकात्मक प्रणालीमार्फत फर्किएका हुन।

स्पेनको संविधानले सेन्ट्रल स्टेट, अटोनोमस कम्युनिटिज, प्रोभिन्स र म्युनीसिपालिटी गरी चार तहको शासकीय स्वरूपको व्यवस्था गर्दै तिनलाई कार्यकारिणी अधिकार समेत प्रदान गरेको छ। संघीय तथा प्रान्तीय कानूनहरूले प्रान्त र नगरपालिकाहरूको भूमिका प्रष्ट पार्दै तिनीहरूको स्वायत्तताका लागि अटोनोमस कम्युनिटिजहरूलाई कार्यकारीणी अधिकार प्रदान गरेको छ। जर्मनीको संविधानले नगरपालिकाहरूले परम्परागत रूपमा गर्दै आएका कामहरूलाई स्वीकार्दै स्थानीय सरोकारहरूको व्यवस्थापन गर्ने स्वायत्तता प्रदान गरेको छ। दक्षिण अफ्रिकामा पनि गौरा जातीहरूको बाहुल्यता भएका नगरपालिकाहरूमा काला जातीहरू भएको नगरपालिकामाभन्दा बढी सुविधाहरू उपलब्ध हुन थालेपछि स्थानीय निकायहरूलाई पुनःसंरचना गरी जातीवादको अन्त्य तथा स्थानीय

^{१५} Rijal, YR (2018). Local Government in Nepal

^{१६} बोस्निया र हर्जगोभिनामा शान्तिका लागि भएको फ्रेमवर्क सम्झौतालाई डेटन शान्ति सम्झौता (Dayton Peace Agreement) डेटन एकर्ड, पेरिस प्रोटोकल वा डेटन-पेरिस सम्झौता पनि भनिन्छ। ओहायो नजिकैको राइट-प्याटरसन एयर फोर्स बेसमा शान्ति सम्झौता भई १४ डिसेम्बर १९९५ मा पेरिसमा डेटन सम्झौतामा हस्ताक्षर सम्पन्न भएको थियो। डेटन सम्झौतालेनै साढे तीन वर्ष लामो बोस्नियाली युद्धको अन्त्य गरेको थियो। बोस्निया र हर्जगोभिनाको वर्तमान संविधान डेटन सम्झौताकै एक अनुसूची हो।

विकासको मुख्य अभिभारा दिने उद्देश्यले सन् १९९६ देखि नगरपालिकाहरूलाई संवैधानिक रूपमै स्थानीय सरकारको भूमिका दिएको पाइन्छ। तत्पश्चात दक्षिण अफ्रिकी संविधानमा राष्ट्रिय, प्रान्तीय र स्थानीय गरी ३ तहका अन्तरनिर्भर र अन्तरसम्बन्धित सरकारहरू रहने व्यवस्था भयो।

दक्षिण अफ्रिकाको संविधानमा राष्ट्रिय, प्रान्तीय र स्थानीय गरी तीन तह रहने व्यवस्था गरी तिनीहरूको अधिकारका बारेमा संविधानमै व्यवस्था गरिएको छ। भारतको संविधानमा संघ र राज्यका अलावा पञ्चायतको व्यवस्था गरिएको छ। स्विट्जरल्याण्डको संविधानमा फेडरेशन, क्यान्टोन र कम्युन (नगरपालिका) रहने व्यवस्था छ। कम्युनहरू क्यान्टोनको कानून अनुसार प्रत्याभुत गरिने उल्लेख छ। अष्ट्रेलियामा केन्द्र र राज्यहरू गरी २ तह रहने व्यवस्था संविधानमा गरिएको छ। त्यसैगरी जर्मनीमा संघ/फेडरेशन र स्थानीय सरकारको रूपमा ल्याण्डर रहने व्यवस्था छ। ब्राजिलमा केन्द्र राज्य र नगरपालिका गरी ३ तहको संरचनाको व्यवस्था छ।

यसप्रकार संघीय शासन प्रणाली अपनाएका देशहरूले आ-आफ्नो आवश्यकता र विशिष्टतालाई आधार मानेर सरकारका तहहरू निर्धारण गरेको पाइन्छ।

२.२ नेपालको संक्षिप्त शासकीय इतिहास

वर्तमान नेपालको निर्माण गोर्खाका तत्कालीन राजा पृथ्वीनारायण शाहको राज्य विस्तारको अभियानबाट प्रारम्भ भएको एकीकृत संरचनाको परिणाम हो। तर प्राचीन नेपाल पटक पटक एकिकरण र विघटन हुँदै गरेका ऐतिहासिक तथ्यहरू पनि छन्। ऐतिहासिक दस्तावेज अनुसार लिच्छविकालमा ठूलो परिमाणमा नेपाली वस्तुहरू निर्यात हुने गरेको थिए। त्यो समयमा तिब्बतमा समेत नेपाली मुद्रा प्रचलनमा थियो। मल्लकालमा नेपाली कला र इन्जिनियरिङ उत्कृष्ट थियो भनिन्छ। त्यो समयको शिक्षा प्रणाली व्यावहारिक र दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा केन्द्रित हुनु र शासनप्रणाली पनि जनमुखी भएकै कारण त्यसको प्रभाव छिमेकी मुलुकहरू सम्म परेको थियो। तिब्बतमा नेपाली मुद्रा प्रचलनमा हुनुबाट पनि यही अनुमान गर्न सकिन्छ। लिच्छविकालीन शासन अहिलेको भारतीय क्षेत्रसम्म विस्तारित रहेको र त्यसवेलाको शासन लोकतान्त्रिक गणराज्यका रूपमा रहेको प्रमाण पनि इतिहासकारहरूले प्रस्तुत गरेका छन्।^{१७} यसप्रकार नेपालमा लोकतन्त्र नयाँ नभई ऐतिहासिक कालदेखिनै अभ्यास हुँदै, खोर्सिँदै, र पुनस्थापना हुँदै आएको छ। ऐतिहासिक काल देखि अहिले सम्मका विभिन्न शासन व्यवस्थाहरूको संक्षिप्त चर्चा यस खण्डमा गरिएको छ।

^{१७} संविधान सभा: राज्यको पुनसंरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति - अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६

(क) किराँतकाल

नेपालको सबभन्दा पुरानो तर ज्ञात इतिहास किराँतहरूको हो भन्ने गरिन्छ। ईसापूर्व७५० नेपालको इतिहासमा प्राचिन युगको प्रारम्भ बिन्दु हो भन्ने भनाई रहेको छ।^{१८} यद्यपि ईसापूर्व छैठौँ शताब्दीको प्रारम्भिक काललाई नेपालमा किराँती शासनको प्रारम्भिक कालका रूपमा लिईन्छ। नेपालमा किराँती वंशको शासनका समयमा वर्तमान भारतको विहारमा लिच्छवि गणतन्त्र थियो। विहारबाट नेपालमा बसाईसरी आएका तिनै लिच्छविविरूले किराँती अन्तिम राजा गस्तीलाई पराजित गरेपछि लिच्छवि शासन स्थापित भएको थियो। त्यस समयमा पनि थुम प्रशासन र गाउँ प्रशासन गरी स्थानीय प्रशासनलाई दुई वर्गमा विभाजित अधिकार र जिम्मेवारी बाँडफाँट गरिएकाले किराँतकालको प्रशासनिक प्रणाली धेरै हदसम्म स्थानीय स्वायत्तता र केन्द्रीय प्रशासनको कार्यात्मक क्षेत्राधिकारको सिद्धान्तमा आधारित रहेको बताइन्छ।^{१९} यसप्रकार नेपालमा अहिले अभ्यासमा रहेको संघीय शासन प्रणाली सयौँ वर्ष देखिको लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको जगमा स्थापित भएको हो।

(ख) लिच्छविकाल

नेपालको इतिहासको अर्को महत्त्वपूर्ण काल लिच्छविकाल हो जसलाई नेपालको इतिहासको स्वर्णकाल पनि भनिन्छ। प्रथम शताब्दी देखि ८८० सम्म नेपालमा शासन गर्ने लिच्छविविरूले किराँती वंशलाई पछ्याएका थिए। विहारको वैशालीबाट मुल रूपमा बसाई सरेका लिच्छविविरू नेपालीहरूसँग राम्रो सम्बन्ध बनाउन सफल भए। फलस्वरूप उनीहरू तत्कालीन किराँती शासकहरूलाई विस्थापित गरी नेपालमा शासन गर्न सफल भए। स्वर्णयुग भन्ने प्रचलित भनाईले पनि लिच्छविकालमा केन्द्रीय र स्थानीय तहको शासन प्रणालीमा प्रशंसनीय अभ्यासहरू भएको सङ्केत गर्दछ। त्यसबेला दुई प्रकारका प्रणाली (केन्द्रीय प्रशासन र क्षेत्रीय प्रशासन) को अभ्यास भएको ऐतिहासिक दस्तावेजहरूबाट पुष्टि हुन्छ। शासनको सहजताका लागि क्षेत्रीय प्रशासनलाई पनि स्थानीय प्रशासन र गाउँ प्रशासन गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएको थियो।^{२०}

(ग) मल्लकाल

लिच्छविविरूपछि नेपालमा मल्लहरू शासनमा उदाए। नेपालको इतिहासमा मध्यकाल भनेर परिचित मल्लकाल पृथ्वीनारायण शाहले एकीकरण प्रक्रिया शुरु गर्दासम्म अर्थात् वि.सं.१७६९ सम्म रहेको थियो। मल्ल युग सामाजिक-आर्थिक र कानुनी विकासका साथै विभिन्न प्रगतिशील व्यवस्थाका

^{१८} श्रेष्ठ तुलसीनारायण, १९८९

^{१९} खनाल, २००३

^{२०} श्रेष्ठ तुलसीनारायण, १९८९

लागि प्रसिद्ध थियो। मल्ल वंशको जग बसाल्न सफल जयस्थित मल्लले संहिता निर्माण गरी भूमि प्रशासन र करको लागि नियम बनाएका थिए। सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा जयस्थिति मल्लले ल्याएका सुधारहरू पनि अति लोकप्रिय भएको बताइन्छ। तीमध्ये केही व्यवस्थाहरू नेपाली समाजमा अहिले पनि प्रचलनमा भएको मानिन्छ। लामो समय शासनमा रहे पनि अन्ततः पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकीकरण अभियानका कारण उनीहरू शासनबाट विस्थापित हुन पुगे। मल्ल साम्राज्यको पराजयको मुख्य कारण बलियो काठमाडौँ राज्यलाई यक्ष मल्लले नागरिकको आवश्यकताका लागि नभई आफ्ना छोराछोरीहरूको खुशीका लागि विभाजन गर्नु रहेको थियो।^{२१} स्थानीय समस्या समाधान गर्न लिच्छवि शासनकालमा विकास भएका परम्परागत संस्थाहरू जस्तै: पञ्चाली र गुठी प्रथा मल्लकालमा पनि कायम रहे। यसप्रकार लिच्छविकालमा क्रियाशील रहेका परम्परागत स्थानीय सरकारहरूलाई मल्लहरूले पनि निरन्तरता दिएको पुष्टि हुन्छ।

(घ) एकीकरण काल

नेपालको आधुनिक इतिहासमा १८ औँ शताब्दी जसलाई एकीकरणकाल भनेर पनि चिनिन्छ। पृथ्वीनारायण शाहले प्रशासन र समाज कल्याण (विकास) का विषयमा पर्याप्त ध्यान दिएका थिएनन् भनी आलोचना पनि हुने गरेको पाइन्छ। तथापि उनका दिव्योपदेशहरू अहिले पनि सामाजिक, आर्थिक विकासको सवालमा उत्तिकै महत्त्व राख्दछन्। गोरखा राज्यलाई विस्तार गर्ने महत्त्वकांक्षी राजा भनिए तापनि मल्लहरूका पालामा विभाजित भएका धेरै सुन्दर राज्यहरूलाई आफ्नो नियन्त्रणमा ल्याई एकीकृत नेपालको निर्माण गरेको जस पृथ्वीनारायण शाहलाई जान्छ। छिरलिएका राज्यहरूलाई सिङ्गो नेपालमा एकीकरण गरी एकात्मक शासनको जग बसालेका पृथ्वीनारायण शाहको सम्पूर्ण कार्यकाल एकीकरण अभियान र सैनिक प्रशासनको प्रभुत्वमा रह्यो। फलस्वरूप निजामती प्रशासन र अन्य विकासात्मक कार्यमा पर्याप्त ध्यान पुगेन।^{२२}

त्यसैगरी नेपाल आन्तरिक रूपमा राज्य विस्तारको अभियानमा र ब्रिटिस भारतसँग प्रत्यक्ष द्वन्द्वमा भएकोले त्यसबेलाको एउटै चिन्ता नेपाली भूमिको रक्षा गर्नु थियो। जसका कारण त्यसबेला स्थानीय तहका कानुनी इकाइहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने विषयले महत्त्व पाएन। तर देशलाई विभिन्न जिल्लामा विभाजन गरी शक्ति र अधिकार सहित पदाधिकारीहरूको नियुक्तिलाई नेपालको एकीकरण कालमा कम्तीमा प्रतिकात्मक रूपमा भए पनि विकेन्द्रीकरणको अभ्यास भएको मान्न सकिन्छ।

^{२१} IBID

^{२२} Khanal, 2003

(ड) राणाकाल

वि.सं. १९०३ को कोत पर्वबाट उदाएका जङ्गबहादुर राणाले पञ्चापत्र लगाएर शासनको सम्पूर्ण अख्तियारी आफ्नो हातमा लिए। त्यसपछि उनलाई सरकारी कर्मचारीको नियुक्ति र बर्खास्ती गर्ने, युद्ध र सैन्य मामिलाको घोषणा गर्नेदेखि नागरिकलाई मृत्युदण्ड समेतको अधिकार प्राप्त भएको थियो। जङ्गबहादुरको यो शक्तिले उनी लगायत उनका उत्तराधिकारीहरूलाई निर्विवाद शासक बनायो र वि.सं. २००७ सम्म अर्थात् १०४ वर्ष सम्म निरंकुश शासनमा टिकीरहन मद्दत पुऱ्यायो।

“सरकारले ग्राम पञ्चायतहरू खडा गरी तिनीहरूलाई स्वायत्त शासन संस्थाको रूपमा काम गर्न आवश्यक अधिकार दिनेछ।”

नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ को धारा ६

जङ्गबहादुर राणाले नेपालमा वंशाणुगत रूपमा प्रधानमन्त्री रहने प्रथा स्थापना गरे जुन अन्य वंशाणुगत नियमहरूभन्दा अद्वितीय छ। कोत हत्याकाण्डमा आफूलाई सघाउने दाजुभाईहरूलाई खुशी पार्नका लागि बनाइएको उक्त प्रथा अन्त्यमा आफ्ना उत्तराधिकारीहरूका बीचमा षडयन्त्र र कुशासनको स्रोत बन्न पुग्यो। उनले स्थापना गरेको सो प्रथाले मूलतः तीनवटा प्रभाव छाडेको इतिहासले देखाउँदछ। पहिलो, उत्तराधिकारीको अनिश्चितताका कारण लगभग सबै राणा प्रधानमन्त्रीले राष्ट्रिय कोषलाई खाली गर्ने प्रयास गरे। दोस्रो, उत्तराधिकारीको तल्लो पङ्क्तिमा रहेका प्रधानमन्त्रीका दाजुभाई र छोराहरू प्रधानमन्त्री हुने पालो पर्खन अधीर भएर षडयन्त्र र हिंसाको सहारा लिए। फलस्वरूप रणोद्विप सिंह, देव शम्सेर र पद्मशमसेर लगायत यस्तै षडयन्त्रका शिकार भए। तेस्रो, शासनको पङ्क्तिमा रहेका उत्तराधिकारीहरूको सफलताले जनतामा लोकप्रियता ल्याउने र उत्तराधिकारीहरूको रेखालाई विकृत र विचलित बनाउने डर थियो।

शासनको प्रकृति अनुसार राणाकाल सर्वसाधारण नागरिकको भलाईमा नभई सम्भ्रान्त परिवारको सर्वोच्चतामा आधारित निरंकुश शासन थियो। त्यो समय पनि जिल्ला र स्थानीय पञ्चायतहरूको व्यवस्था त गरिएको थियो तर ती विकेन्द्रीकरण र स्वशासनबाट टाढा थिए। विवादहरूलाई स्थानीयस्तरमै मिलाई सरकारी कामको भार कम गर्न पञ्चायतहरूको व्यवस्था गरियो। तर शासनको सबभन्दा तल्लो भागमा रहेका नागरिकहरूलाई सेवा दिन र सशक्तीकरण गर्न नभई शासकको महत्त्वकांक्षा पूरा गर्न केन्द्रले नियुक्त गरेका हुनाले जिल्ला र गाउँ (पञ्चायत) का सबै प्रमुखहरू केन्द्रप्रतिनै उत्तरदायी हुन्थे। तथापि वि.सं. २००७ सालपछिका केही वर्षसम्म राणाकालका तिनै पञ्चायतहरूको कार्यजिम्मेवारीमा सामान्य सुधार गरी शासन सञ्चालन गरिएको थियो।

(च) पहिलो लोकतान्त्रिक अवधि

दोस्रो विश्वयुद्धको अन्त्यपछि उपनिवेशविरोधी आन्दोलन र राष्ट्रिय मुक्तिको लहर विश्वभर विकसित भयो। लोकतन्त्रको यो अन्तर्राष्ट्रिय लहरले नेपाली जनता, राजा र तत्कालीन राजनीतिक दलका नेताहरूलाई पनि छोएको थियो जसले निरंकुश राणाशासनलाई ध्वस्त पार्न र नेपालमा लोकतान्त्रिक व्यवस्था स्थापना गर्न मद्दत गर्‍यो। राणाहरूको पारिवारिक शासनको चरमोत्कर्ष पछि देशमा राजनीतिक उथलपुथल भयो। अन्ततः वि.सं. २००७ फाल्गुन ७ मा नेपालमा राणा शासनको अन्त्य भई लोकतन्त्रको स्थापना भयो। त्यसैले २००७ देखि २०१७ सम्मको समय अवधिलाई आधुनिक नेपालको राजनीतिक इतिहासमा पहिलो लोकतान्त्रिक अवधि पनि भन्ने गरिन्छ।

लोकतन्त्रको घोषणा पछि नेपाल सरकारले नेपाल राज्य नगरपञ्चायत ऐन जारी गर्‍यो। त्यही ऐनमा टेकेर गाउँस्तरमा अत्यावश्यकिय सरकारी सेवा र विकास निर्माणका कार्यहरू सञ्चालन गर्नका लागि त्रिभुवन ग्राम विकास केन्द्रको स्थापना भयो। त्रिभुवन ग्राम विकास योजनालाई अझै पनि सामुदायिक विकास दृष्टिकोण मार्फत् ग्रामीण जनतालाई सशक्तीकरण गर्ने एक महत्त्वपूर्ण कदमको रूपमा लिइन्छ। प्रजातन्त्र प्राप्ति भएकै वर्षमा नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७ जारी गरी जनतालाई आधारभूत मौलिक हक प्रदान गरी लोकतन्त्रको जग बसाल्ने प्रयास भएको थियो। सोही संविधानको धारा ६ ले पञ्चायतहरूलाई स्थानीय स्वशासन संस्थाको रूपमा सञ्चालन गर्न अधिकार दिने व्यवस्था गरेको थियो।

वि.सं. २०१५ मा जननिर्वाचित पहिलो सरकारले स्थानीय स्वशासनको क्षेत्रमा प्रयासहरू गरेको थियो। सरकारी कामकाजहरूलाई छिटो र प्रभावकारी बनाउनका लागि केन्द्रीय शक्ति बाँडफाँट गर्न सरकारले ७ प्रदेश, ३२ जिल्ला, ७६ उपजिल्ला, १६५ ब्लक, ६५०० ग्राम पञ्चायतहरू स्थापना गरेको थियो।^{२३} यसप्रकार विकेन्द्रीकरण र स्थानीय शासनका बारेमा केही महत्त्वपूर्ण कदमहरू चालेको देखिन्छ। तथापि छोटो अवधिमै पहिलो जननिर्वाचित सरकारलाई अपदस्थ गरी २०१७ साल पौष १ गते राजा महेन्द्रले राज्यको सम्पूर्ण शक्ति आफ्नो हातमा लिए। नेपालमा पुनः राणाशासनको झल्को दिने गरी हुकुमद्वारा शासन चलन शुरु भयो। जननिर्वाचित पदाधिकारीहरू कारगारमा परे भने केही निर्वासित भए। कर्मचारीहरूको स्वेच्छाचारी पजनी भयो। न्यायधिश र कर्मचारीहरू ठाडै खोसुवामा परे। राजनीतिक दलहरूमाथि प्रतिबन्ध लाग्यो। नागरिकका मौलिक हकहरू अपहरण भए।

^{२३} Rijal, YR (2018)

(छ) पञ्चायती अवधि

पहिलो लोकतान्त्रिक अवधि भनि परिचित वि.सं. २००७ देखि २०१७ सम्मको अवधि लोकतन्त्रको परीक्षण अथवा सङ्क्रमणकालको रूपमा रह्यो। राजा र राजनीतिक दलहरूबीचको द्वन्द्वका कारण पहिलो जननिर्वाचित सरकारले जनअपेक्षा अनुरूप काम गर्ने अवसर पाएन। विपी कोईराला नेतृत्वको पहिलो निर्वाचित सरकारले गरीबलाई लक्षित गरी योजना बनाउन खोजे पनि कार्यकाल छोटो भएको र राजाको असहयोगका कारण त्यो पनि नारामै मात्रै सिमित रह्यो। अन्ततः वि.सं. २०१७ पौष १ गते नेपाल फेरि राजाको निरङ्कुश शासनमा फर्कियो। पञ्चायती शासनकालमा पनि स्थानीय शासन र विकेन्द्रीकरणको क्षेत्रमा केही प्रयासहरू भएका थिए। शासकीय सुधारका लागि भनेर तीन पटक सम्म संविधानमा संशोधन भयो। नेपाली जनतालाई शासन व्यवस्था रोज्ने मौका दिएको भनि वि.सं. २०३७ वैशाखमा जनमत संग्रह पनि गराइयो। विकेन्द्रीकरणलाई शासनको एक सिद्धान्तका रूपमा स्वीकार गरी नेपाललाई ५ विकास क्षेत्र, १४ अञ्चल र ७५ जिल्लामा विभाजन गरियो। त्यहि अवधिमा विकेन्द्रीकरण योजना २०३९ पनि लागू भयो। तथापि उक्त योजनाले पनि स्थानीय शासनको क्षेत्रमा नागरिकको मन जित्न सकेन। पञ्चायत व्यवस्था विरुद्ध दलहरूको ध्रुवीकरण तिब्र रूपमा बढ्दै गयो। अन्ततः जनआन्दोलनको परिणामस्वरूप वि.सं. २०४६ चैत्र २६ मा दलविहिन पञ्चायती व्यवस्थाको अवसान भई मुलुकमा पुनः लोकतन्त्रको उदय भयो।^{२४}

(ज) दोस्रो लोकतान्त्रिक अवधि

वि.सं. २०४६ चैत्र २६ देखि २०६३ वैशाख ११ सम्मको अवधिलाई नेपालको शासकीय इतिहासमा दोस्रो लोकतान्त्रिक अवधि भन्ने गरिन्छ। २०४६ सालमा नेपाली काँग्रेस र वाममोर्चा सहितको सहभागितामा संयुक्त जनआन्दोलन मार्फत् ३० वर्ष लामो पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य भयो। नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले बहुदलीय शासन प्रणालीलाई स्थापित गरे पश्चात् नेपाल राज्यको शासन प्रणाली नयाँ स्वरूपमा चलन थाल्यो। केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म लोकतन्त्रको अभ्यास हुन थाल्यो। वि.सं. २०५१ मा स्थानीय निकायहरू (नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति) लाई 'आफ्नो गाउँ आफैं बनाऔं' कार्यक्रमका लागि एकमुष्ट तीन लाख रुपैयाँ अनुदान उपलब्ध हुन थालेपछि नागरिकहरूले आफ्नो आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा योजना छनौट र बजेट विनियोजन गर्ने अवसर पाए। वि.सं. २०४८ मा प्रशासन सुधार आयोग गठन भयो र प्रशासनिक सुधारका केही कामहरू पनि भए। वि.सं. २०५१ मा विकेन्द्रीकरण योजना लागू भयो र तत्कालीन प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा उच्चस्तरीय विकेन्द्रीकरण समन्वय समिति पनि बन्यो। स्थानीय स्वायत्त

^{२४} Pokharel, Ramesh K. (2003)

शासन ऐन २०५५ जारी भयो यसले स्थानीय निकायको संरचनालाई कम्तीमा लैङ्गिक हिसाबले मात्रै भए पनि समावेशी बनाउने प्रयास गर्‍यो।^{२५} त्यसैगरी विगतमा प्रत्यायोजित काम मात्रै गर्न बाध्य स्थानीय निकायहरूमा थोरै भए पनि निक्षेपित अधिकारको अभ्यास हुन थाल्यो।

एकातिर स्थानीय लोकतन्त्रको अभ्यास हुन थालेको थियो भने अर्कोतिर नेकपा (माओवादी) को विद्रोह पनि उत्कर्षमा पुग्दै थियो। दरवार हत्याकाण्ड र माओवादी द्वन्द्वका कारण स्थानीय निकायको निर्वाचन हुन सकेन। त्यतिमात्र नभई राजा ज्ञानेन्द्रले शासन सत्ता आफ्नो हातमा लिए। वि.सं. २०६१ माघमा केही संस्थागत सुधार योजनाका साथै निर्वाचन पनि भयो। तर मुलधारका राजनीतिक शक्तिहरूको वहिष्कारका कारण त्यसले बैधानिकता पाउन सकेन। त्यसपश्चात् स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को भावना विपरित दलीय संयन्त्रको मातहतमा स्थानीय निकायहरू चलन बाध्य भए। यसप्रकार दोस्रो लोकतान्त्रिक अवधिमा स्थानीय लोकतन्त्रको सुदृढीकरणमा प्रयासहरू हुँदाहुँदै पनि राजनीतिक अस्थिरताका कारण प्रभावकारी हुन सकेन।

वि.सं. २०५२ फाल्गुनदेखि नेकपा (माओवादी) ले राज्यको पुनर्संरचना लगायतका माग राखेर राज्यविरुद्ध सशस्त्र आन्दोलन शुरू गर्‍यो। उक्त आन्दोलनको अन्त्य ०६२/६३ को जनआन्दोलनपछि मात्र भयो। माओवादीले जातीय आधारमा राज्यको पुनर्संरचना गर्नु पर्दछ भन्ने मत राख्दथ्यो। त्यसैबीच मधेश आन्दोलनले स्पष्ट शब्दमा संघीय राज्यको माग गर्‍यो। यी सबै कुरालाई संविधान सभामा चुनिएर आएका प्रतिनिधिहरूले छलफल गरी टुङ्गोमा पुर्याउने कुरामा राजनीतिक समझदारी बन्यो। वि.सं. २०६३ मंसिर ५ मा नेपाल सरकार र नेकपा माओवादीबीच ऐतिहासिक शान्ति सम्झौता भयो। सहमतीको दस्तावेजको रूपमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ सोही वर्षको माघ १ गते देखि लागू भयो।

२०६३ वैशाख ११ मा प्रतिनिधी सभाको पुनस्थापना भयो। २०६३ साल ज्येष्ठ ४ गतेको प्रतिनिधी सभाले महत्त्वपूर्ण संवैधानिक महत्त्वको घोषणा गर्‍यो। उक्त घोषणामा संविधान सभा मार्फत् नयाँ संविधान निर्माण गरी लोकतन्त्र, राज्यको पुनसंरचना सहित समावेशी राज्य व्यवस्था र दिगो शान्ति स्थापना गर्ने सङ्कल्प थियो। संविधान सभाको मिति २०६५ साल ज्येष्ठ १५ गतेको पहिलो पहिलो बैठकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९ (२) बमोजिम गणतन्त्र कार्यान्वयनको प्रस्ताव पारित गर्नुका साथै नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रमा विधिवत परिणत

^{२५} स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को दफा ७ र ७५ अनुसार क्रमशः गाउँविकास समिति र नगरपालिकाहरूमा - वडा समिति गठन हुँदा (क) एकजना वडाध्यक्ष, (ख) एक जना महिला वडा सदस्य र (ग) तीन जना वडा सदस्यहरू रहने व्यवस्था छ।

भएको घोषणा गर्‍यो। नयाँ संविधान निर्माणको प्रक्रिया अगाडि बढ्यो र अन्ततः मिति २०७२ साल आश्विन ३ गते नयाँ संविधान जारी भयो। केही राजनीतिक समुहहरूको नयाँ संविधानमा असन्तुष्टि थियो तथापि संविधानप्रति असन्तुष्टि राखिरहेका समुहहरूलाई समेत सरकारमा सहभागी गराई संविधान संशोधन प्रक्रियामा सहमत गराएर नयाँ संविधानलाई सर्वस्विकार्य बनाइयो।

२.३ संघीय अवधारणाको उठान र औचित्य

ईशापूर्व छैठौँ शताब्दी तिर वर्तमान नेपालको कपिलवस्तु क्षेत्रमा शाक्य र नवलपरासी क्षेत्रमा कोलियहरूका गणतन्त्रमा संघीय शासन प्रणालीको अभ्यास भैसकेको ऐतिहासिक तथ्यहरू पाइन्छन्। त्यस्तै ईशापूर्व चौथो शताब्दी तिर लिच्छवि, वज्जी, विदेह, मल्ल आदि मिलेर महासंघ बनाएको उदाहरणहरू पनि इतिहासमा पाइन्छन्।^{२६}

आधुनिक नेपालमा सर्वप्रथम जहानिया राणा शासनको पतन र लोकतान्त्रिक शासनको प्रारम्भिक यात्रासँगै नेपाल तराई कांग्रेसले वि.सं. २००८ मा सबैभन्दा पहिले स्वायत्त तराई प्रदेशको माग गरेर संघीयको विषय उठान गरेको थियो। नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको प्रथम सम्मेलन (वि.सं. २००८) ले क्षेत्रीय र स्थानीय सरकारको प्रावधानलाई अघि सारेको थियो। यसैगरी, नेपाली कांग्रेसको जनकपुर महाधिवेशन (वि.सं. २००९) ले अञ्चल जिल्ला, नगर/गाउँ सहितको नयाँ संरचना प्रस्ताव गरेको थियो।

नेपाल सद्भावना पार्टीले २०४८ को आम निर्वाचन पश्चात् गठित प्रतिनिधिसभामा आफ्नो निर्वाचन घोषणापत्रको प्रतिबद्धता अनुरूप नेपाललाई पाँच प्रदेशको (पूर्वी मधेश, पश्चिम मधेश, पूर्वी पहाड, मध्य पहाड तथा पश्चिम पहाड) संघीय संरचनामा लैजानु पर्ने माग गरेको थियो। यसप्रकार नेपालीहरूको आकांक्षाको सम्बोधन केन्द्रीकृत राज्यसत्ताबाट हुन सकेन/सक्दैन भन्ने आवाज २००७ सालतिरबाटै उठेको हो। त्यसैगरी विभिन्न जनजातीय संस्था र सङ्गठनहरूका तर्फबाट विशेषगरी २०४७ साल पछि जातीय स्वायत्त प्रदेश सहितको संघीय राज्यको संस्थागत आवाज उठ्न थालेको हो। नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीको वैधानिक मञ्च संयुक्त जनमोर्चा नेपालले प्रस्तुत गरेको चालिस बुँदे माग (२०५२) मा जनजाती बाहुल्य क्षेत्रहरूमा स्वायत्त शासन, पिछडिएका इलाकाहरूलाई क्षेत्रीय स्वायत्तता, एवम् पहाड र तराईको क्षेत्रीय भेदभाव अन्त्यको विषयलाई अघि सारी राज्य पुनः संरचनाको विषय उठान भएको थियो।

^{२६} संविधान सभा राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति: अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६

दोस्रो लोकतान्त्रिक अवधिमा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को संशोधन द्वारा प्रादेशिक संरचनाको संवैधानिक व्यवस्थाका लागि आवाज उठेको थियो। नेपाली काँग्रेसले वि.सं. २०६० सालमा मुलुकको आर्थिक सामाजिक रुपान्तरणका लागि थप प्रतिनिधित्वमुलक र सहभागितामुलक राज्यसंरचनाको निर्माण गर्दै राजनीतिक, आर्थिक एवम सांस्कृतिक अधिकार सहितको क्षेत्रीय संरचना रहनु पर्ने प्रस्ताव अघि सारेको थियो। यो प्रस्तावमा सिधै संघीयताको विषय नपरे पनि क्षेत्रीय सरकार र त्यस अन्तर्गत स्वायत्त स्थानीय तह रहने व्यवस्थाको परिकल्पना थियो।

निरङ्कुश राजतन्त्रको अन्त्य गर्दै पूर्णलोकतन्त्रका पक्षमा राज्यको पुनसंरचना र शान्तिपूर्ण जनआन्दोलन अघी बढाउने प्रतिबद्धता सहित त्यसबखत संसदीय अभ्यासभिन्न रहेका सात दल र संविधान सभाको मागका साथ सशस्त्र विद्रोहमा रहेको नेकपा (माओवादी) बीच सम्पन्न १२ बुँदे समझदारीले राजनीतिक निकासको महत्त्वपूर्ण बाटो संविधान सभा मार्फत् राज्यको पुनसंरचना हो भन्ने निष्कर्षमा पुग्यो। यसमा प्रत्यक्ष रूपमा संघीयताको विषय समावेश भएको नदेखिए तापनि संविधान सभा मार्फत् राज्यको पुनर्संरचना गर्ने अठोटले संघीयतासम्म पुग्ने मार्गलाई अपेक्षाकृत रूपमा फराकिलो बनाएको रहेछ भन्ने अनुमान भने सजिलै लगाउन सकिन्छ।

यसैबीच पहिलो संविधान सभाको निर्वाचनका क्रममा मुलुकमा प्रायः सबै पार्टीहरूले आफू संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रप्रति पूर्ण प्रतिबद्ध रहेको कुरा घोषणापत्रहरू मार्फत् जाहेर गरेका थिए। यसबाट संविधान सभाबाट बन्ने नयाँ संविधानमा संघीय संरचनाको व्यवस्था रहन्छ भन्ने कुरा पार्टीका तर्फबाट आमनागरिकलाई आश्वस्त पार्न खोजिएको पुष्टि हुन्छ। फलस्वरूप संविधान सभाको पहिलो बैठकले विधिवत रूपमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको घोषणा र यसको समुचित कार्यान्वयनका लागि प्रतिबद्धता प्रकट गर्‍यो। यसप्रकार पछिल्ला समयमा आएर नेपालमा संघीय शासन प्रणालीको चर्चा र बहसले तीव्रता पायो।

लोकतन्त्र प्राप्तिका लागि वि.सं. २००७ सालको क्रान्ति र तत्पश्चात पनि पटक पटक ठूला साना संघर्षहरू भइँदै रहे। सोहि अनुरूप राजनीतिक परिवर्तनहरू पनि भए। यसैक्रममा वि.सं. २०६३ को राजनीतिक परिवर्तनले शताब्दीऔं देखिको वंश परम्परामा आधारित राजतन्त्रको अन्त्य गरी मुलुकमा गणतन्त्र स्थापना गर्‍यो। त्यसो भएको हुनाले वि.सं. २०६३ को परिवर्तनलाई विगतका सबै आन्दोलन र राजनीतिक घटनाक्रमहरूको समष्टिगत उपलब्धि र उपलब्धिको रूपमा पनि लिने गरिन्छ। त्यसपछि वि.सं. २०६४ को मधेश विद्रोह तथा आदिवासी जनजातिसहित विभिन्न समुदायको राजनीतिक संघर्षले मुलुकमा संघीय शासन प्रणाली र समावेशी लोकतन्त्रको आधार तय गर्‍यो। फलस्वरूप नयाँ संविधानले संघीय शासनलाई सुनिश्चित गर्‍यो र अहिले मुलुकमा त्यसैको अभ्यास भईरहेको छ।

कतिपय संघीय देशहरू जस्तो अलग अलग राज्य मिलेर नेपाल संघीय गणराज्य बनेको होइन। त्यस्तैगरी अलग हुन चाहेका वा एकै ठाउँमा रहन नसक्ने क्षेत्रको चाहनालाई सम्बोधन गर्न पनि नेपाल संघीयतामा गएको होइन। नेपालमा संघीयताको औचित्यलाई निम्न तीनवटा प्रमुख सवालहरूको सम्बोधनको खोजीका रूपमा हेर्न सकिन्छः^{२७}

(क) जातीय क्षेत्रीय पहिचान र सामाजिक विविधताको व्यवस्थापन - जातीय, भाषिक र सांस्कृतिक समूहहरूको ऐतिहासिक पहिचान, अल्पसंख्यकहरूको अधिकारको व्यवस्थापन, उनीहरूको निरन्तरता, सहअस्तित्व र सम्बर्द्धन संघीयताको अन्तर्गत हुनु पर्छ।

(ख) विभेद रहित समावेशी र समतामूलक विकास - नेपालको विकास सामाजिक र स्थलीय दुबै हिसाबले न समावेशी छ, न त समतामूलक नै। यसैले एकातिर ऐतिहासिक रूपले सिमान्तकृत, पछाडि परेका र जोखिममा रहेका समूहहरूलाई उपलब्ध अवसरहरू समान र समतामूलक हुनु पर्छ भन्ने संघीयताको दोस्रो औचित्य हो। किनभने विद्यमान असमानताहरूलाई न्यून गर्न प्राकृतिक र अन्य स्रोतहरूको उपलब्धता र परिचालन हुनु पर्छ। गरिबी नै विकासको मुख्य बाधकका रूपमा रहेको नेपाल जस्तो देशमा सङ्घीयतालाई गरिबी निवारण र अग्रगामी सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणको माध्यमका रूपमा पनि हेरिनु पर्दछ।

(ग) राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय शक्तिको निक्षेपण: राजनीतिक प्रशासनिक र आर्थिक तथा सांस्कृतिक हिसाबले नेपाल अति केन्द्रीकृत एकात्मक राजतन्त्रात्मक राज्यका रूपमा हुर्कदै र विकसित हुँदै आएको हो। केन्द्रीकृत एकात्मक शासन व्यवस्था अन्तर्गत विकेन्द्रीकरण केवल

**संविधान सभाका विषयगत समितिका प्रतिवेदन
अनुसार नेपालमा संघीय शासन प्रणालीका
उद्देश्यहरू**

- भौगोलिक, सांस्कृतिक, क्षेत्रीय, वर्गीय, जातीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक लगायत सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने;
- समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक विधी मार्फत् समावेशी लोकतन्त्र निर्माण गर्ने;
- सबै वर्ग समुदायको प्रतिनिधित्व, पहुँच र पहिचान स्थापना गर्ने;
- राज्यसँग सबै क्षेत्रका जनताको अपनत्व र स्वामित्व स्थापना गर्ने;
- विकासको प्रतिफलमा न्यायोचित र समान हिस्सेदारी स्थापित गर्ने;
- काठमाडौँ केन्द्रित विगतको शासकीय स्वरूप र मानसिकतालाई अन्त्य गर्ने;
- दूर दराजसम्म सेवाप्रवाहलाई सहज बनाउने;
- राज्यको स्रोत र साधनलाई समानुपातिक, समावेशी र न्यायोचित रूपमा वितरण गर्ने; र
- विकास, शुसासन, समृद्धि र दिगो शान्ति कायम गर्ने।

^{२७} पिताम्बर शर्मा: नेपालमा संघीयताको औचित्य

आकांक्षामा मात्र सिमित थियो। नेपालमा सङ्घीयताको तर्क यसले अपरिहार्य बनाउने प्रशासनिक र वित्तीय विकेन्द्रीकरण र सबैभन्दा तल्लो तहसम्म अधिकारको निक्षेपणको अनिवार्यतामा निहित हुन्छ। यसरी सङ्घीयता र त्यसबाट निःसृत हुने निक्षेपणले शासक र शासितबीचको दूरी कम गर्दछ।

“नेपाली जनता आफैले नयाँ संविधानको निर्माण गर्न यस संविधानको अधिनमा रही एक संविधान सभाको गठन हुनेछ।” - नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ६३

फलस्वरूप ऐतिहासिक रूपमा प्रभुत्व जमाउँदै आएका केन्द्र र सत्ताधारी सम्भ्रान्तहरूको हैकम अन्त्य गर्ने एउटा माध्यम संघीयता बन्न सक्दछ। यो संघीयताको तेस्रो औचित्य हो।

मुलुकमा विद्यमान जातीय, आर्थिक, सामाजिक, लैङ्गिक, क्षेत्रीय विभेदको अन्त्य गर्ने उद्देश्यले संघीयताको माध्यमबाट पहिचानको व्यवस्थापन गर्न; विकासलाई क्षेत्रीय, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक हिसावले न्यायोचित र समतामूलक बनाउन; एकात्मक र केन्द्रीकृत राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय प्रणालीलाई प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा निक्षेपणका लागि संघीयता अपनाईयो। संघीय इकाइहरूको क्षेत्र निर्धारण गर्ने सिद्धान्त तथा आधारहरू संविधान सभाका समितिकै प्रतिवेदनहरूमा समेटिएको थियो।^{२५} यसका लागि मूलतः (क) ऐतिहासिक निरन्तरता, (ख) भौगोलिक एवम् क्षेत्रगत निरन्तरता, (ग) जातीय र समुदायगत एकता, (घ) भाषिक पहिचान, (ङ) सांस्कृतिक पहिचान लगायत पहिचानका पाँच आधार। त्यस्तैगरी, (क) आर्थिक अन्तरसम्बन्ध र सामार्थ्य, (ख) पूर्वाधार विकासको अवस्था र सम्भावना, (ग) प्राकृतिक साधन र स्रोतको उपलब्धता, र (घ) प्रशासनिक सुगमता आदि सामार्थ्यका चार आधारलाई विचार गरी प्रदेशको सिमाङ्कन गरियो।

दोश्रो संविधान सभाले पनि पहिचान र सामार्थ्य लाई संघीयताका आधार मान्यो। यद्यपि प्रत्येक प्रदेशको रचनामा यी दुई आधारको व्याख्या कसरी गरियो भन्ने विषय स्पष्ट छैन। खासगरी मधेश प्रदेशको संरचना बनाउँदा पहिचानलाई महत्त्व दिईएको देखिन्छ। तर अन्य प्रदेशका लागि भने पहिचानभन्दा सामार्थ्यलाई महत्त्व दिएको पाइन्छ। तथापि नेपालको सन्दर्भमा संघीय शासनलाई केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्य व्यवस्थाबाट सृजित उत्पीडनको अन्त्य गर्ने साधनको रूपमा लिइ संघीयता र त्यसबाट निःसृत हुने निक्षेपणले शासक र शासितबीचको दूरी कम गर्दछ भन्ने विश्वास गरिएको छ।

^{२५} संविधान सभा राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति: अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६

परिच्छेद तीन: संघीयता कार्यान्वयनको आधा दशक

संविधान अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा राज्यको शक्ति, स्रोत साधन र जिम्मेवारी, अधिकारको बाँडफाँट भएपछि संघीय लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको अभ्यास विधिवत रूपमा आरम्भ भएको छ। संघीय इकाइहरू एकल अधिकारको प्रयोगमा स्वायत्त छन् भने साझा अधिकार समन्वय र सहकार्यका आधारमा प्रयोग हुने व्यवस्थाको सुनिश्चितता भएको छ। तीन तहका सरकारहरू सहकारिता, समन्वय र सहअस्तित्वका आधारमा छुट्टाछुट्टै वा सँगसँगै क्रियाशील हुन्छन् भन्ने मान्यता अनुरूप अन्तरतह समन्वयका आधारहरू पनि ऐन मार्फत् स्पष्ट पारिएको छ।

संघीयता कार्यान्वयनको प्रारम्भिक समयमा सबै तहका सरकारले नीतिगत, कानूनी र संस्थागत संरचना निर्माण कार्यलाई प्राथमिकतामा राखेर काम गर्नु पर्ने थियो। सोही अनुरूप प्रक्रियाहरू अगाडि वढेका छन्। सर्वप्रथम नेपाल सरकारबाट कार्य विस्तृतिकरण प्रतिवेदन जारी गरी संघीयता कार्यान्वयनमा मार्गदर्शन गन्यो। त्यसैका आधारमा प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावली २०७४ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ जारी भयो। प्रदेश र स्थानीय तहका लागि नेपाल सरकारबाट नमूना कानून उपलब्ध गराउने र क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन भईरहेका छन्। प्रदेशसभा सञ्चालनका लागि संघीय संसदबाट सहजीकरण हुनुका साथै एक आपसमा अन्तरक्रिया र अनुभव आदानप्रदान पनि भईरहेका छन्। प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो क्षेत्राधिकारका विषयमा नीति तथा कानून तर्जुमा गर्ने र आवश्यकता अनुसार संस्थागत संरचनाहरू तयार पार्ने काम गरेका छन्।

संविधानले तीन तहबीच जेजस्ता साझा अधिकारहरूको व्यवस्था गन्यो तर व्यवहारमा त्यसअनुरूप कानूनी, नीतिगत, संरचनागत एवम कार्यविधिगत स्पष्टता भने अहिले सम्म हुन नसकेको जनगुनासो रहेको छ। संवैधानिक स्वायत्तता प्राप्त भए तापनि प्रदेश र स्थानीय तहले अप्रयाप्त जनशक्ति, पूर्वाधार र वित्तीय साधनको अवस्थाबाट पाँच वर्ष बिताउन बाध्य भए। प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट पूर्णरूपमा संघीय अनुदानमा निर्भर रह्यो। तीन तहबीचमा धेरै ठाउँमा दोहोरो र तेहोरोपना समेतको अनुभव भयो। अन्तरतह समन्वयको पाटो कमजोर रह्यो। कर्मचारी समायोजनको कार्य २०७५ सालमै सम्पन्न भएको घोषणा भए तापनि कर्मचारी व्यवस्थापनको कार्य झन् जटिल हुँदै गएको छ।

प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा अनुत्पादक खर्च बढि भएको धारणाहरू अन्तरक्रियाहरूमा जोडदार रूपमा उठे। प्रदेश र स्थानीय तह आन्तरिक आय परिचालन गर्न अपेक्षित रूपमा सक्षम देखिएनन् उल्टै अनावश्यक खर्चमा उद्धत भए जस्ता धारणाहरू प्रायः सबै ठाउँका छलफलहरूमा अभिव्यक्त

भए। यसैबीच प्रदेश सरकारलाई आवश्यक कर्मचारी र आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउन कञ्जुस्याई गरेको तथा संघीय कानून संशोधनमा सुनियोजित तरिकाले ढिलाई गरेको भनि २०७५ भाद्र २१ गते सात वटै प्रदेशका मुख्यमन्त्रीहरूको पोखरा भेलाले नेपाल सरकार समक्ष अन्तरसरकार समन्वयका लागि कानुनी र संस्थागत संरचना निर्माण गर्नु पर्ने; विगतको एकात्मक शासन कालमा स्थापित जिल्ला स्थित कार्यालयहरू प्रदेशलाई हस्तान्तरण गर्नु पर्ने; कम्तीमा पनि ६० प्रतिशत राजस्व प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्नु पर्ने; प्रदेश र स्थानीय तहको कर्मचारी व्यवस्थापनको जिम्मेवारी प्रदेशलाई सुम्पिनु पर्ने लगायतका मागहरू प्रस्तुत गर्‍यो।^{२९} यस्तै पृष्ठभूमिबाट विकसित हुँदै आएको भए तापनि संघीय प्रणाली कार्यान्वयनबाट छोटो अवधिमै केही महत्त्वपूर्ण उपलब्धिहरू भएका छन्, केही कमीकमजोरीहरू पनि छन्। यसै सिलसिलामा विगत पाँच वर्षमा संघीयता कार्यान्वयनको सिलसिलामा के के कार्यहरू भए, के कस्ता उपलब्धिहरू भए र कमकमजोरी के रहे भन्ने जस्ता विषयहरू यस खण्डमा चर्चा गरिएको छ।

३.१ राजनीतिक

राज्यसत्ता र शक्तिको वितरण तथा अधिकारको बाँडफाँट राजनीति क प्रतिबद्धताबाट सृजित हुने हो। यसप्रकार संघीयताका तीनवटा आयामहरू (राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय) मध्ये राजनीतिक आयामले अरु दुईवटा आयामलाई समेत सन्तुलित ढङ्गले अघी लैजान भूमिका खेल्नु पर्दछ। किनभने राजनीतिक नेतृत्वले नै प्रशासन र वित्तीय प्रणाली सम्बन्धी विधि र प्रणाली स्थापना गर्ने हो। संविधान कार्यान्वयनको मूल विषय नै राजनीतिक पक्षसँग जोडिने हुँदा राजनीतिले नै संघीयता कार्यान्वयन

^{२९} मुख्यमन्त्रीहरूको पोखरा भेलाका मुख्य मुख्य विषयहरू

- (१) संघीयताको कार्यान्वयन सम्बन्धी उच्चस्तरीय राजनीतिक संरचना निर्माण हुनु पर्ने।
- (२) कर्मचारीको व्यवस्थापन यथासम्भव छिटो गर्नु पर्ने।
- (३) प्रदेशले पठाएको सङ्गठन वा व्यवस्थापन प्रतिवेदन बमोजिमका कर्मचारी र कार्यालय इकाइहरू संघले यथाशिघ्र स्वीकृत गरी पठाउनु पर्ने।
- (४) भविष्यमा प्रदेशको स्थायी सङ्गठन संरचना बनाउँदा संघ र प्रदेशको सहमतिमा बनाउनु पर्ने, जिल्ला र क्षेत्रीय कार्यालय अन्तर्गत भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै, कार्यालय भवन, औजार, गाडी, जमीनलगायतको स्वामित्व संघीय सरकारबाट प्रदेश सरकारमा शिघ्र हस्तान्तरण हुनु पर्ने।
- (५) प्राकृतिक तथा वित्तीय स्रोतहरूको बाँडफाँट र आयोजनाको बर्गीकरण हुनु पर्ने
- (६) विकास साझेदार संस्था, मित्रराष्ट्र अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था आदिले प्रदेश सरकारलाई विकास सहायता दिन चाहेमा संघीय सरकारसँग एक छाता सम्झौत गर्ने र उक्त छाता सम्झौता अन्तर्गत रहेर प्रदेश सरकारलाई वित्तीय, प्राविधिक र भौतिक सहयोग गर्ने मार्ग यथाशिघ्र खुला गरिनु पर्ने।
- (७) मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई फौजदारी मुद्दाको अभियोजनको अधिकार हुनु पर्ने।
- (८) आवश्यक कानूनहरू निर्माण र संशोधनमा संघले यथाशिघ्र पहल गर्नु पर्छ।

प्रक्रियालाई निर्देशित गर्दछ/गर्नु पर्दछ । राजनीतिक संघीयताको मूलभूत उपलब्धिसँगैको कोष्ठमा र यस सम्बन्धी समस्याहरू (पेज ३७ मा) कोष्ठमा राखिएको छ ।

(क) निर्वाचन

नयाँ शासकीय अभ्यास आरम्भ भएपछि पहिलो पटक तीनै तहका निर्वाचनहरू २०७४ सालमा सम्पन्न भए । स्थानीय तहको निर्वाचन तीन चरणमा गरी २०७४ वैशाख ३१, असार १४ र असोज २ मा भएको थियो । प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचन संगै २०७४ मङ्सिर १० र २१ मा सम्पन्न भयो । संघीय संसद अन्तर्गतको राष्ट्रिय सभाको पहिलो निर्वाचन २०७४ माघ २४ गते भई संघीय संसदको पहिलो अधिवेशनको पहिलो बैठक २०७४ फागुन २१ बसेको थियो । त्यसैगरी राष्ट्रिय सभाका एक तिहाइ सदस्यको लागि दोस्रो निर्वाचन २०७६ र अर्को एक तिहाइ सदस्यका लागि तेस्रो निर्वाचन २०७८ माघमा सम्पन्न भएको थियो । पहिलो पटक संघीय सरकार २०७४ फागुन ३ मा बनेको थियो भने प्रदेश सरकारहरू पनि फागुनको पहिलो हप्तामा गठन भएका थिए ।

राजनीतिक उपलब्धि

- संवैधानिक रूपमा नै राज्यको शक्तिलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारमा बाँडफाँट
- संविधानबाटै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार निश्चित
- तराई/मधेश लगायतका स्थानहरूका राजनीतिक समस्या र द्वन्द्वहरूको शान्तिपूर्ण समाधान
- स्थानीय तहको पुर्नसंरचना
- प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावली, २०७४ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ जारी भई प्रदेश र स्थानीय तह क्रियाशील
- राज्यका अङ्गहरूमा समानुपातिक र समावेशी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित
- राष्ट्रपति/ उपराष्ट्रपति, सभामुख/ उपसभामुख, राष्ट्रिय सभा अध्यक्ष/ उपाध्यक्ष लगायत राज्यका महत्त्वपूर्ण पदमा महिला / फरक लिङ्गको प्रतिनिधित्व
- दोस्रो पटक तीनै तहका निर्वाचन सम्पन्न भई जनप्रतिनिधिमूलक संस्था मार्फत् संघीय शासन प्रणालीको कार्यान्वयन
- संघ र प्रदेश र प्रदेश-प्रदेशबीचका विवाद समाधानका लागि अन्तरप्रदेश परिषदको व्यवस्था, समन्वय र सहकार्यको थालनी,
- प्रदेश र स्थानीय तहको अन्तरसम्बन्धका लागि प्रदेश समन्वय परिषद्को व्यवस्था,
- स्थानीय तहमा न्यायिक अधिकार निक्षेपण हुदा न्याय सम्पादन छिटो र कम खर्चिलो ।

स्थानीय तहको पहिलो कार्यकालपूरा भई दोस्रो कार्यकालका लागि गत २०७९ वैशाख ३० मा निर्वाचन सम्पन्न भएको छ भने प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको पनि दोस्रो कार्यकालका लागि २०७९ मंसिर ४ मा निर्वाचन हुँदैछ । संघीय संरचना अनुसार निर्वाचन सम्पन्न भएको छोटो अवधिमा प्रदेश र स्थानीय तह चलायमान भएका छन् ।

अहिले केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म लोकतान्त्रिक संस्थाहरू क्रियाशील भएका छन् । विगतमा द्वन्द्व लगायतका कारणले करिब २० वर्षसम्म निर्वाचन हुन नसकेको स्थानीय तहमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिले शासकीय अधिकारको अभ्यास गरिरहेका छन् । सानातिना काममा लागि केन्द्रमा धाउनु

पर्ने स्थितिको अन्त्य भएको छ। सिंहदरवारमा केन्द्रित राज्यका अङ्गहरू प्रदेश र स्थानीय तहसम्म झरेका छन्।

(ख) समावेशिता

संविधान अनुसार संवैधानिक अङ्ग र निकायमा नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्त अनुसार गर्नु पर्ने व्यवस्था छ (धारा २८३)। राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपती फरक फरक लिङ्ग वा समुदायबाट हुनु पर्छ (धारा ७०)। प्रतिनिधी सभाको सभामुख र उपसभामुख फरक फरक दल र लिङ्गको हुनु पर्छ (धारा ९१ को २)। त्यस्तैगरी राष्ट्रिय सभामा पनि अध्यक्ष र उपाध्यक्षमध्ये एकजना महिला सदस्य हुनुपर्ने (धारा ९२ को २)। प्रदेश सभाको सभामुख र उपसभामुखमध्ये एकजना महिला हुनु पर्ने (धारा १८२ को २)। राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिँदा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको समेत प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने (धारा १७६ को ७)। गाउँसभा र नगरसभामा प्रत्येक वडाबाट कम्तीमा २ जना महिलाको प्रतिनिधित्व हुनेछ (क्रमशः धारा २२२ को ३ र २२३ को (३) आदि व्यवस्थाहरू समावेशिता सम्बन्धमा संविधानमार्फत सुनिश्चित गरिएको छ।

त्यस्तैगरी कानुनी व्यवस्था अन्तर्गत राजनीतिक दलका सबै तहका संरचनाहरूमा कम्तीमा एक तिहाइ महिला सदस्य हुनु पर्ने (राजनीतिक दल ऐन २०७३ दफा १५ को उपदफा ४)। प्रतिनिधी सभा सदस्यको समानुपातिक निर्वाचनका लागि राजनीतिक दलले उम्मेदवारको बन्दसूची तयार गर्दा कूल उम्मेदवारको कम्तीमा ५० प्रतिशत महिलाको नाम समावेश हुनु पर्नेछ (प्रतिनिधी सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०७४ को दफा २ को उपदफा ३, ५, ६ र ७)। त्यस्तै मधेशी, मुस्लिम, दलित, जनजाति, थारु, आदिवासी, लगायतका वर्गको हक अधिकारको संरक्षण लगायत अन्य सवालहरू सम्बोधनका लागि संवैधानिक आयोगहरूको व्यवस्था र अन्य धेरै संवैधानिक आयोगहरू गठन भई क्रियाशील भएका छन्।

मधेश आन्दोलनपछि २०६५।०२।१६ मा गरिएको अन्तरिम संविधानको चौथो संशोधन मार्फत नेपाल राज्यलाई समावेशी, लोकतान्त्रिक संघीय शासन प्रणाली सहित पुनर्संरचना गरिनेछ भन्ने प्रतिबद्धताले नेपाललाई औपचारिक रूपमा संघीयतामा प्रवेश गरायो।^{३०} नयाँ संविधान उक्त प्रतिबद्धताप्रति प्रतिबद्ध छ। नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसाँस्कृतिक विशेषतायुक्त, भौगोलिक विविधता र समान आकांक्षा तथा आस्था भई एकसुत्रमा आवद्ध नेपाली जनता समष्टिमा राष्ट्र हो (धारा ३) भनि संविधानमा राष्ट्रको परिभाषा गरिएको छ। यसप्रकार राष्ट्रको परिभाषाले नै समावेशितालाई नेपालको संघीय शासन प्रणालीको मुख्य विशेषता स्विकारेको छ। यो अवधिमा

^{३०} ईन्दु तुलाधर, समितिमा प्रस्तुत कार्यपत्र

संविधान अनुसार राज्यको पुनःसंरचना भएको छ। संघीय कानून बमोजिम सामाजिक सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष संरक्षित वा स्वायत्तक्षेत्र कायम गर्न सकिने कुरालाई संवैधानिक रूपमा सुनिश्चित गरिएको छ (धारा ५६ को ५)।

संविधानको प्रस्तावनाले नै समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सङ्कल्प गरे अनुसार (धारा ३८ को (४) महिलाको समानुपातिक सहभागिता तथा धारा ४२ ले पछाडि पारिएका तथा परेका व्यक्तिको राज्यको सबै संरचनामा समान सहभागिता रहने व्यवस्था गरेको छ। सोही व्यवस्था अनुरूप २०७४ मा सम्पन्न निर्वाचन पश्चात् प्रतिनिधि सभा एवं राष्ट्रिय सभा र प्रदेश सभामा विभिन्न जातीय समुदाय (दलित मधेशी र अन्य) को उल्लेखनीय प्रतिनिधित्व भएको छ। प्रदेश अनुसार प्रदेश र प्रतिनिधि सभा एवं राष्ट्रिय सभामा समावेशिताको स्थिति तलको तालिकाहरूमा प्रस्तुत छ।

तालिका एक: २०७४ को संसदीय निर्वाचनमा प्रदेश सभा र प्रतिनिधि सभामा जातीय प्रतिनिधित्वको अवस्था

जातजाती	प्रदेश १	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम	जम्मा	प्रतिनिधि सभा
दलित	३	६	२	५	५	३	५	२९	१६
मधेशी	२	२९	०	०	६	०	०	३७	१७
अन्य	३२	८	४२	१९	२५	१३	१५	१५४	७७
जम्मा	३७	४३	४४	२४	३६	१६	२०	२२०	११०

स्रोत: निर्वाचन आयोग, २०७४

त्यसैगरी प्रदेश सभाका सदस्य र पालिकाहरूका प्रमुख तथा उपप्रमुखहरू रहेको निर्वाचक मण्डलद्वारा निर्वाचित र नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट मनोनीत सदस्यहरूबाट गठित संघीय संसद अन्तर्गतको राष्ट्रिय सभामा महिला सदस्यहरूको अवस्था ३५ प्रतिशतभन्दा माथि रहेको छ भने समग्रमा राष्ट्रिय सभा समावेशी प्रकृतिको छ। राष्ट्रिय सभामा महिला सदस्यहरूको प्रतिनिधित्व र समग्र सभामा समावेशी प्रकृतिको प्रतिनिधित्वको स्थितिलाई तलका दुई तालिकामा देखाइएको छ:

तालिका दुई: राष्ट्रिय सभामा महिला सदस्यको प्रतिनिधित्वको अवस्था

निर्वाचन साल	महिला		पुरुष		जम्मा	
	सदस्य संख्या	प्रतिशत	सदस्य संख्या	प्रतिशत	सदस्य संख्या	प्रतिशत
२०७४	२२	३७.२९	३७	६२.७१	५९	१००
२०७६	७	३६.८४	१२	६३.१६	१९	१००
२०७८	७	३५	१३	६५	२०	१००

स्रोत: संघीय संसद सचिवालय

राष्ट्रिय सभाको २०७४ को निर्वाचनमा ५९ जना सदस्य मध्ये ३७.२९ प्रतिशत महिला सदस्यको प्रतिनिधित्व भएको थियो। २०७६ सालमा १९ जना सदस्यको निर्वाचन हुँदा ३६.८४ जना महिला सदस्य निर्वाचित हुनु भएको र २०७८ सालमा अर्को एक तिहाइ अर्थात् २० जना सदस्यको निर्वाचन हुँदा ३५ प्रतिशत सदस्यहरू निर्वाचित हुनु भएको छ।

त्यसैगरी २०७४ को प्रतिनिधि सभामा प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीबाट ६ जना र समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट ८४ जना गरी कुन ९० जना महिला सदस्यहरूको प्रतिनिधित्व रहेको थियो। प्रतिशतका हिसाबले यो ३२.७३ प्रतिशत हुन आउँछ।^{३१}

तालिका तीन: राष्ट्रिय सभामा समावेशी प्रतिनिधित्वको अवस्था

निर्वाचन मिति	महिला		अन्य		अपङ्गता भएका व्यक्ति वा अल्पसंख्यक		दलित	
	सदस्य संख्या	प्रतिशत	सदस्य संख्या	प्रतिशत	सदस्य संख्या	प्रतिशत	सदस्य संख्या	प्रतिशत
२०७४	२२	३७.२९	२३	३९	७	११.८६	७	११.८६
२०७६	७	३६.८४	८	४२.१	२	१०.५३	२	११
२०७८	७	३५	८	४०	२	१०	३	१५

स्रोत: संघीय संसद सचिवालय

यसप्रकार राज्यका संरचनाहरू समावेशी बन्दै गएका छन्। राष्ट्रिय एकता मजबुत हुँदै गएको छ। मधेश आन्दोलन पछि मधेशका नागरिकहरूमा मधेशी नभई नेपाली भन्ने भावनाको विकास भएको छ। महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाती, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, एकल महिला, सिमान्तकृत तथा पछाडि परेका वर्ग र समुदायको राज्यका अङ्गहरूमा उल्लेख्य सहभागिता बढेको छ।^{३२}

जातीय हिसाबले वि.सं. २०७४ को स्थानीय निर्वाचनमा दलित, मधेशी र अन्य जातीय समुदायको प्रतिनिधित्व क्रमशः ३,१६ र ८१ प्रतिशतको हाराहारीमा छ। गाउँपालिका र नगरपालिका दुवै

“संघीयताकै कारण डोल्पा जिल्लाको पनि अति दुर्गम गाउँको म जस्तो महिलाले प्रदेश सभाको सदस्य हुने अवसर पाएँ। संघीयताकै कारण अहिले गाउँ गाउँमा सडक पुगेको छ। स्वास्थ्य चौकी पुगेको छ। सेवाहरू बढेका पुगेका छन्।”

मा. बब्ली बोहोरा, कर्णाली प्रदेशसभा सदस्य

क्षेत्रमा जातीय सहभागिताको स्थिति करिब करिब समान देखिन्छ। पद अनुसार जातीय समुदायको प्रतिनिधित्वको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत छ।

^{३१} संसदमा महिला सहभागिता (वि.सं. २०१५-२०७४), संघीय संसद सचिवालय

^{३२} Governance Facility 2018

तालिका चार: २०७४ को स्थानीय निर्वाचनमा जातीय प्रतिनिधित्व

जातजाती	मेयर	उपमेयर	अध्यक्ष	उपाध्यक्ष	प्रमुख पद जम्मा	उपप्रमुख पद जम्मा	नगरपालिका हरूमा	गाउँपालिका हरूमा	जम्मा प्रतिनिधी
दलित	५	१०	३	११	८	२१	१५	१४	२९
मधेशी	६१	४७	६३	६६	१२४	११३	१०८	१२९	२३७
अन्य	२२७	२३६	३९४	३८३	६२१	६१९	४६३	७७७	१२४०
जम्मा	२९३	२९३	४६०	४६०	७५३	७५३	५८६	९२०	१५०६

स्रोत: निर्वाचन आयोग, २०७४

२०७४ को स्थानीय निर्वाचनमा कुल ३५ हजार ४१ जना प्रतिनिधिहरूमध्ये महिला १४ हजार ४१ अर्थात् ४०.९ प्रतिशत भएकोमा २०७९ को स्थानीय निर्वाचनमा निर्वाचित ३५ हजार ४५ जनामध्ये १४ हजार ४४५ अर्थात् ४१.२२ प्रतिशत महिला निर्वाचित भएका छन्।^{३३}

तालिका पाँच: २०७९ को स्थानीय तह निर्वाचनमा विभिन्न जातीय समुदायबाट विजयी उम्मेदवारहरूको संख्या

पद	जातजाती एवम समुह									जम्मा
	अपाङ्गता भएका	अल्प संख्यक	आदिवासी/जनजाति	खस आर्य	थारु	दलित	मधेशी	मुस्लिम	अन्य	
प्रमुख	-	१	७३	१४२	९	३	५२	५	८	२९३
उपप्रमुख	-	२	७०	१३४	१६	७	४९	१०	५	२९३
अध्यक्ष	-	१	१७५	१९७	५	६	६४	७	५	४६०
उपाध्यक्ष	-	-	१७३	१९९	११	७	५९	६	५	४६०
वडा अध्यक्ष	-	२४	२२६७	२८१४	१६३	१५२	१०५८	१७२	९३	६७४३
दलित महिला सदस्य	-	१	६९	६५	२	६३२७	१५१	३	२	६६२०
महिला सदस्य	-	२४	२४८९	२५९४	२३६	१८५	९५५	१५९	१००	६७४२
सदस्य	१	७७	४८२७	४८५४	३६४	६७५	२०६६	४५८	१६४	१३४८६
जम्मा	१	१३०	१०१४३	१०९९९	८०६	७३६२	४४५४	८२०	३८२	३५०९७

स्रोत: निर्वाचन आयोग, २०७९

माथिको तालिका अनुसार गत २०७९ वैशाखमा सम्पन्न स्थानीय तहको निर्वाचनबाट अल्पसंख्यक, आदिवासी जनजाती, थारु, दलित, मुस्लिम लगायतका समुदायका व्यक्तिहरू विभिन्न पदमा निर्वाचित भएका छन्। यो नतिजालाई शासन प्रणालीको उपलब्धि मान्न सकिन्छ।

^{३३} निर्वाचन आयोगको बुलेटिन, २०७९ ज्येष्ठ ६ गते।

लैङ्गिक तथा समावेशीका दृष्टिले संवैधानिक कानुनी प्रावधानहरू प्रशंसनीय हुँदाहुँदै पनि तीनको कार्यान्वयन पक्ष भने फितलो देखिन्छ। २०७९ को स्थानीय तहको निर्वाचन परिणाम अनुसार १२३ स्थानीय तहमा दलित महिला सदस्य छैनन् र एउटा स्थानीय तहमा महिला सदस्य छैनन्।^{३४} त्यस्तैगरी महिला तथा दलितले निर्वाचन जित्न सक्दैनन् भन्ने तर्क गर्दै २०७९ मंसिर ४ मा हुने प्रदेश र प्रतिनिधी सभाको निर्वाचनको प्रत्यक्ष तर्फ दलहरूले अति कम मात्र महिला र दलित उम्मेदवारलाई अघि सारेका छन्। यसप्रकारको अभ्यास हुँदै जाने हो भने निर्वाचन प्रणालीमा सुधार गर्नु पर्ने देखिन्छ।

(ग) संसदीय अभ्यास

सात वटै प्रदेशमा प्रदेश सभाहरू र संसदीय समितिहरू क्रियाशील भइरहेका छन्। प्रदेश सभा सञ्चालन सम्बन्धमा शुरुवाती समयमा संघीय संसदले प्रदेशलाई सहयोग पुर्यायो। संघीय संसदले संविधान संशोधन गरेर कालापानी, लिपुलेक र लिम्पियाधुरा समेट्ने चुच्चे नक्शा संविधानको अनुसूचिमा समावेश गर्‍यो। नयाँ संविधान कार्यान्वयन गर्ने र संघीय संरचनाका अवयवहरू निर्माण गर्ने आधारभुत भूमिका केही मात्रामा भए पनि यसले निर्वाह गर्‍यो। विभिन्न निकाय तथा समितिहरूले संसदीय अभ्यासका सम्बन्धमा विभिन्न चरणमा अनुभव साटासाट गर्दै आएका छन्। यस अवधिमा संसदीय अभ्यासमा तुलनात्मक सुधारहरू पनि भएका छन्। संघीय संसदका विभिन्न समितिले शुरुवातदेखि संघीयताका विषयमा सरकारलाई दिएका निर्देशनहरू खासै कार्यान्वयन भएको देखिदैन। केही संसदीय समितिहरूले दिएका मुख्य मुख्य निर्देशनहरू अनुसूची-१२ मा समावेश गरिएको छ। स्थानीय तहहरूले पनि संसदीय अभ्यासको झल्को आउने गरी सभा सञ्चालनको प्रक्रियालाई अवलम्बन गरेका छन्।

राजनीतिक संघीयताका समस्या

- राजनीतिक दल र सरकारको सोच र व्यवहार केन्द्रीकृत
- कार्यजिम्मेवारीमा स्पष्ट प्रष्टताको अभाव
- पछाडि परेका वर्ग, समुदाय र क्षेत्र अझै पनि मूल प्रवाहबाट विमुख
- संविधान प्रदत्त प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकार हस्तान्तरणमा कन्जुस्याई
- अन्तरप्रदेश परिषद् लगायतका समन्वयकारी संस्थाहरू अपेक्षित रूपमा गतिशील हुन नसकेका
- मिश्रित निर्वाचन प्रणालीका कारण सरकारको स्थायित्वमा व्यवधान
- समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट टाढाबाट मात्रै लाभान्वित
- प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीबाट महिला, दलित लगायतका वर्ग र समुदायको कमजोर प्रतिनिधित्व
- राजनीतिक विवादका कारण संसद र समग्र प्रक्रियामा व्यवधान।
- राजनीतिक सहजताका लागि प्रशासनिक संरचनाको बढोत्तरीले अर्थतन्त्रमा दबाव

^{३४} निर्वाचन आयोग

विगत पाँच वर्षको पहिलो आधा अवधिमा संसद केही गतिशिल भए पनि त्यसपछि भने संसदले गतिशिलता प्रदर्शन गर्न सकेन। सत्ता र प्रतिपक्षको छायामा परेका कारण खासगरी प्रतिनिधिसभाको भूमिका प्रभावकारी बन्न सकेन। सत्ता र प्रतिपक्ष दुवैका कारण विवादमा अल्झिँदा मुख्य मुद्दाहरूले ओझेलमा परे। प्रधानन्यायाधिश विरूद्धको महाअभियोग उपर समयमा छलफल नभएकै कारण विषय झन् जटिल बन्यो। प्रदेश र स्थानीय तहलाई अधिकार हस्तान्तरणको विषय झन् पेचिलो बन्दै गयो। संघ र प्रदेश तथा प्रदेश र प्रदेशबीच निम्तिने द्वन्द्व निरूपण गर्ने संवैधानिक दायित्व बोकेको प्रधानमन्त्री नेतृत्वको अन्तरप्रदेश परिषदको बैठक २०७६ वैशाख यता बसेको छैन। संघ र प्रदेशबीच कर्मचारी र प्रहरी व्यवस्थापन, फौजदारी अधिकार, विभिन्न परियोजना, यातायात प्राधिकरणको क्षेत्राधिकार बारेका विवादहरू उत्कर्षमा छन्। यसप्रकार संघीयता कार्यान्वयनको नियमित अध्ययन तथा अनुगमनका लागि प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा दुवैको प्रतिनिधित्व हुने गरी संयुक्त संसदीय समिति आवश्यक देखिन्छ।

३.२ वित्तीय

वित्तीय संघीयतालाई संघीय शासन प्रणालीको आधार स्तम्भ मानिन्छ। प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा वित्तीय क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयहरू खर्च वा आर्थिक अधिकार, राजस्व अधिकार, राजस्व बाँडफाँट र ऋण लिने सम्बन्धी अधिकारहरू यस अन्तर्गत पर्दछन्। प्रदेश तथा स्थानीय तहका जिम्मेवारीहरू धेरै भएकाले खर्चको क्षेत्र पनि त्यहि अनुसार विस्तार हुने नै भयो।

वि.सं. २०७४ मा सम्पन्न प्रदेश र स्थानीय तहको निर्वाचन पश्चात् आ.व. ०७४।७५ देखिनै वित्तीय संघीयताको अभ्यास विधिवत प्रारम्भ भयो। संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम प्रदेश र स्थानीय तहले वित्तीय हस्तान्तरण मार्फत् आर्थिक स्रोत प्राप्त गर्न थाले। वित्तीय समानिकरण, सशर्त, समपुरक र विशेष अनुदानसँगै राजस्व बाँडफाँटको रकम समेत गरी संघीय बजेटको झण्डै एक तिहाइ अंश प्रदेश र स्थानीय तहमा जान थाल्यो। संवैधानिक व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ तथा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ समेत कार्यान्वयनमा आए। राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग गठनभै अनुदान र राजस्व बाँडफाँटका आधार र मापदण्ड अनुरूप अनुदान सिफारिस गर्ने र प्राकृतिक स्रोतको उपयोग बापतको रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने कार्य पनि आरम्भ भयो।

संघीय शासन प्रणालीमा प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट नागरिकले आफ्ना आवश्यकताका सेवाहरूपूरा हुने अपेक्षा गर्दछन्। त्यस्तो सेवा नागरिकको सबैभन्दा नजिकका सरकारहरू मार्फत् प्राप्त गर्दा व्यावहारिक र प्रभावकारी हुने विश्वास छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहहरू आफ्नो अधिकार

क्षेत्रमा आर्थिक निर्णयहरू नागरिकप्रति उत्तरदायी भई गर्ने भएकाले यसबाट वित्तीय कार्यकुशलता पनि प्राप्त हुने विश्वास गरिन्छ।

प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व क्षमता र खर्च जिम्मेवारीका आधारमा संवैधानिक प्रावधान अनुरूप समानीकरण, समपूरक, विशेष र सशर्त अनुदान समेत गरी आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउने व्यवस्था । अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ लागू भए पछि अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरण प्रक्रियाको अभ्यास भइरहेको छ। प्रदेश र स्थानीय तहले प्रत्येक महिनाको १५ गतेभित्र राजस्व बाँडफाँट बापतको रकम प्राप्त गरिसक्ने व्यवस्था भएको छ। सबै तहका सञ्चित कोषहरू तथा राजस्व बाँडफाँटका विभाज्य कोषहरू सञ्चालनमा आएका छन्। Sub-National Treasury Regulatory Application (SuTRA) को प्रयोगले वित्तीय अनुशासनमा वढोत्तरी हुने विश्वास बढाएको छ। यो अवधिमा वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयन पश्चात् निम्न उपलब्धिहरू प्राप्त भएका छन्:

- तीनै तहको सरकारले आफ्नो कार्यक्षेत्र र कार्यविभाजन बमोजिम योजना तथा बजेट तर्जुमा, कार्यक्रम निर्माण, आयव्यय प्रस्तुती र संविधानमा उल्लिखित समय अवधिमा आ-आफ्नो सरकारले बजेट र आयव्यय पेश हुने प्रणालीको अभ्यास भएको छ।

वित्तीय संघीयताका उपलब्धि

- संवैधानिक रूपमा वित्तीय संघीयतालाई आत्मसात्
- प्रदेश र स्थानीय तहलाई वित्तीय हस्तान्तरणको सुनिश्चितता
- वित्तीय समानीकरण लगायतका अनुदानको व्यवस्था
- तीनै तहका सरकारबाट आवधिक योजना निर्माण एवं बजेट तथा कार्यक्रम पेश
- मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क (आन्तरिक उत्पादनको) को १५/१५ प्रतिशत र प्राकृतिक साधन र स्रोतको रोयाल्टीको २५/२५ प्रतिशत प्रदेश र स्थानीय तहमा बाडफाँटको कानूनी व्यवस्था
- वित्तीय हस्तान्तरण सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था
- अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन लगायत वित्तीय संघीयता सम्बन्धी कानूनहरूको तर्जुमा
- सरकारका तहहरूबीच वित्त लगायतका विषयमा छलफल तथा समन्वयका लागि अन्तर-सरकारी वित्त परिषद्को व्यवस्था
- प्रदेश र स्थानीय तहको एकल एकल अधिकार सूचीमा रहेका कर राजस्वको सङ्कलन लगायतका लागि एकल कर प्रशासनको व्यवस्था
- तीन तहका सरकारको लेखा र वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीमा तादम्यता
- सबै तहका सञ्चित कोषहरू र राजस्व बाँडफाँटका विभाज्य कोषहरूको व्यवस्था
- लेखा व्यवस्थापन सम्बन्धमा संघ र प्रदेशमा LMBIS र स्थानीय तहको लागि SuTRA प्रणाली लागू ।

- तीन तहमा ७६१ वटा संचित कोष स्थापना भै आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको आय र व्ययको हिसाब किताब राख्ने प्रणाली स्थापना भएको छ। वित्तीय संघीयताको कार्यात्मक स्वायत्तताको वास्तविक कार्यान्वयन यस कोषको स्थापनाले गरेको छ। विशेष गरी स्थानीय र प्रदेश सरकारलाई यसले स्वायत्तताको अनुभूति दिलाउन सक्षम भएको छ।
- नागरिकहरूको वास्तविक समस्या र आवश्यकताको आधारमा कार्यक्रम तथा विकास आयोजनाहरू तर्जुमा गर्ने प्रणाली स्थापना गर्न सकिने ठोस् आधार तयार भएको छ। विगतमा एकात्मक प्रणालीमा माथिबाट तल को प्रणालीको सट्टा तलबाट माथि योजना प्रक्रिया लागू हुने प्रणाली स्थापना गर्ने कानूनी आधार सिर्जना भएको छ। त्यहि अनुसार अभ्यास भएको छ।
- साविकमा ध्यान नपुगेको राजस्व प्राप्ति स्रोतहरू पहिचान गर्ने कार्यमा सरकारहरू केन्द्रीत हुन थालेका छन्। यसबाट स्थानीय तह र प्रदेश अनुकूल राजस्व र आयका स्रोतहरू पहिचान गर्न सकिने अवसर सिर्जना हुँदा समग्रमा राज्यको आयस्रोत बढाउन सक्ने आधार सिर्जना हुन सक्ने देखिन्छ। यसप्रकार हालसम्म गरेको दायरामा नपरेका क्षेत्रहरू पनि गरेको दायरामा आई करधार बढाउन सकिने अवस्था छ।
- निर्वाचित पदाधिकारीहरूको काम कारवाही नागरिकबाट अनुगमन हुन सक्ने भएकोले नागरिकहरूको पक्षमा काम भए नभएको हेर्न सकिने अवसर कायम भएको छ। यसबाट वास्तविक रूपमा जनउत्तरदायी वित्तीय उत्तरदायित्व प्रणाली स्थापना गर्ने बलियो आधार सिर्जना गरेको छ।

त्यस्तैगरी, संघीयता कार्यान्वयनमा आउनु अघि आ.व. ०७३/७४ मा स्थानीय निकायका लागि करिव ५५ अर्ब विनियोजन भएकोमा आ.व. ०७९/८० मा ३२३ अर्ब अर्थात् झण्डै ६ गुना बढी बजेट विनियोजन भएको छ।^{३५} यसले स्थानीय तहमा ठूलो आकारमा आर्थिक साधन पुगेको देखिन्छ। तर सशर्त अनुदानको रकम कम गरी समानीकरण अनुदान बढाउनु पर्नेमा सशर्त अनुदान आ.व. ०७७/७८ देखि झन् झन् बढ्दै गएको छ।

^{३५} नेपाल सरकारको आ.व. ०७९/८० को बजेट वक्तव्य

संघीय अनुदानको आकार बढे पनि खर्च जिम्मेवारी धान्न नसकेर प्रदेश र स्थानीय तहको ध्यान करको दर र दायरा बढाउनतिर गएको देखिन्छ।^{३६} राजस्व उठ्ने क्षमता फरक-फरक भएकोले संघीयतामा सबैभन्दा ठूलो झगडा यसैमा देखिन्छ। संघीय शासन प्रणालीमा शासकीय कुशलताको महत्त्वपूर्ण पक्ष नै स्रोतको बाँडफाँट हो। तर विभिन्न तहबीच स्रोतको परिचालन र व्यवस्थापनमा विगतको अनुभव नभएकाले वित्तीय संघीयताको विषय नेपालमा संघीय शासन सबलीकरणका लागि झनझन् जटिल बन्दै जाने हो कि भन्ने त्रास पनि त्यतिकै छ।

राजस्व र रोयल्टी बाँडफाँट वर्षान्तभित्रै हुन नसक्दा प्रदेश र स्थानीय सञ्चित कोषमा आम्दानी न्युन हुन गएको छ। राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिस गरेभन्दा आव ०७७/७८ मा नेपाल सरकारले प्रदेशलाई रु २ अर्ब ३७ करोड ५० लाख र स्थानीय तहलाई रु ३ अर्ब ७६ करोड ६७ लाख घटी हस्तान्तरण भएको देखिन्छ।^{३७} प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट संघीय अनुदानमा निर्भर हुनु;

प्राप्त अनुदान पनि वितरणमुखी र अनुत्पादक क्षेत्रमा परिचालित हुनु; अनुमान गर्न सकिने प्रयोजनका लागि समेत अवण्डामा ठूलो बजेट राख्ने; स्थानीय तहले प्रदेशमा चौमासिक रूपमा प्रतिवेदन पेश नगर्नु; कार्यक्रमहरूमा दोहोरोपना हुनु; स्थानीय तहमा दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण अझैसम्म

वित्तीय संघीयताका समस्या

- कुन तहका सरकारले के काम गर्ने भन्ने खर्च अधिकारका क्षेत्रमा अन्यौलता कायमै
- अपेक्षित रूपमा प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व परिचालन हुन नसकेको
- प्रदेशको राजस्वको आधार र दायरा सिमित
- रोयल्टी र राजस्व बाँडफाँट समयमा हुन नसकेको
- कार्यबोझका आधारमा वित्तीय हस्तान्तरण हुन नसकेको
- वित्तीय समानीकरण अनुदानभन्दा पनि शर्त अनुदानको अनुपात बढ्दै गएको
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको कार्यक्षेत्र कानूनद्वारा संकुचित
- ढुङ्गा, गिटी, बालुवा, जस्ता नदीजन्य र खनिजजन्य कर राजस्व सङ्कलन र बाँडफाँटमा स्थानीय र प्रदेशबीच द्वन्द्व
- प्रदेश र स्थानीय तहको ऋण व्यवस्थापन प्रणालीको विकास हुन नसकेको
- तीन तहका सरकारका योजना तथा कार्यक्रमका बीचमा तादम्यता, समन्वय र सहकार्य हुन नसकेको
- स्थानीय तहले ठूलो रकम अवण्डामा राखेको
- तीनै तहमा आर्थिक अनुशासन तथा वित्तीय जवाफदेहीताको अवस्था कमजोर रहेको।

^{३६} मोरङको बुढिगंगा गाउँपालिकाले त्यहाँका उद्योगलाई विभिन्न शीर्षकमा लगाएको करविरुद्ध मोरङ व्यापार संघले २०७५ मंसिर २५ मा उच्च अदालत विराटनगरमा मुद्दा दायर गर्‍यो। कुवेर चालिसे (मंसिर २८, २०७५, कारोबार दैनिकमा प्रकाशित - वित्तीय संघीयताका चुनौती)

^{३७} महालेखा परीक्षकको ५९औँ वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९

नहुनु; आवधिक योजना तथा मध्यकालिन खर्च संरचना अनुरूप कार्यक्रम तर्जुमा नहुनु; अनुदान वितरणमा उत्साहित हुनु तर अनुगमन कमजोर हुनु आदि सवालहरू प्रवल रूपमा देखा परेका छन्।

त्यस्तैगरी आन्तरिक नियन्त्रणको अवस्था, आर्थिक कार्यविधिको पालना र लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको कार्यान्वयनको स्थितीलाई हेर्दा आर्थिक सुशासनको पाटो पनि तीनै तहका सरकारमा कमजोर देखिन्छ। आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन २०७६ बमोजिम तालुक निकायबाट अनुगमन नगर्ने र कार्यविधिको पालना नगर्ने, वर्षान्तरमा रकमान्तर गर्ने र ठूलो खर्च लेख्ने, राष्ट्रिय बजेट प्रणाली बाहिर बाट बजेट कार्यान्वयन गर्ने, कानून वेगर विभिन्न कोषहरू सञ्चालन गर्ने, पूर्व तयारी नपुगेका आयोजनामा बजेट हाल्ने, खर्चको आकार बढाउन फ्रिज नहुने खातामा सार्ने, वित्तीय प्रतिवेदनले यथार्थ चित्रण गर्न नसक्नु, प्रोद्भावी आधारको लेखाप्रणाली (accrual basis accounting system) लागू गर्न नसक्नु, बेरुजु बढ्दै जानु तर फछ्यौँटमा अपेक्षित तदारुकता नदेखाउनु आदि समस्याहरू छन्। वित्तीय अनुशासन पालनालाई कार्यसम्पादन मुल्याङ्कनसँग आवद्ध गर्ने र दण्ड तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने विषयमा कमजोरी भएका कारण आर्थिक अनुशासनको पाटो फितलो हुन गएको छ। फलस्वरूप वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयन पक्ष पनि फितलो हुन गयो। अधिकार क्षेत्रको द्विविधा तथा दोहोरो उत्तरदायित्वका कारण सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षणमा पनि समस्या बढ्दै गएको छ।^{३८}

सशर्त अनुदानका कार्यक्रमलाई ठोस मापदण्डका आधारमा पठाउन नसक्दा खर्चमा दोहोरो तेहेरोपना हुने र दायित्व बढ्ने स्थिति देखियो। रणनीतिक महत्त्वका ठुला ठुला आयोजनाहरूलाई छाडेर संघीय सरकार स्वयंले ससाना आयोजनामा हात हाल्ने अनि प्रदेशले त्यही देखासिकी गर्दा स्थानीय तहको मात्र नभई तीनै तहका सरकारहरूको भूमिका कमजोर भएको पाइएको छ। प्रदेश र स्थानीय तहमा संस्थागत, प्राविधिक र व्यवस्थापकीय क्षमता सुदृढ नहुँदा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन बिचको खाडल ठूलो हुँदै जाने जोखिम देखिन्छ। कमजोर व्यवस्थापकीय समस्याहरूका बीच रकम छर्ने र खर्च गर्ने प्रवृत्तिका कारण खर्चको आकार बढ्दै जाने तर प्रतिफल न्यून वा हासोन्मुख हुन गई अपेक्षित लक्ष्य प्राप्तिसमा शङ्का बढायो। प्रदेश र स्थानीय तहमा अनुदान वितरणका अहिलेका आधारहरू अव्यावहारिक भएको विषय प्रदेशस्तरीय छलफलहरूमा जोडदार रूपमा उठे।

^{३८} सुरेश प्रधान, समितिमा प्रस्तुत कार्यपत्र

३.३ प्रशासनिक

सरकारका नीतिहरू जतिसुकै राम्रा भए पनि व्यवस्था जति उत्तम भए पनि प्रशासनिक संयन्त्र राम्रो भएन भने कार्यान्वयन फितलो हुन्छ। प्रशासनले नै व्यवस्थाका मूल्यहरू नागरिक माझ बितरण गर्ने भएकोले प्रशासनिक संयन्त्र चुस्त हुन जरूरी छ। दक्षिण अफ्रिकामा संघीयता अवलम्बन गर्दा 'सहकारितामूलक सुशासन' र 'Non- hierarchical intergovernmental relations' मा जोड दिइयो जसले गर्दा एकात्मक राज्यबाट संघात्मक राज्य प्रणालीमा संक्रमण सफल हुन सकेको भन्ने भनाई रहेको छ।

नेपालमा तीनै तहका सरकारले आवश्यकता अनुरूप कानून बमोजिम सार्वजनिक सेवाहरूको गठन र सञ्चालन गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ (धारा २८५)। नेपालको संविधानको अनुसूची ५, ६ र ८ मा आ-आफ्ना सेवाहरूको व्यवस्थापनको अधिकार स्पष्ट रूपमा दिइएको छ। यसबाट नेपालले सार्वजनिक प्रशासनमा 'विविधताको मोडेल' अवलम्बन गरेको बुझ्न सकिन्छ। नेपालका लागि संघीयता नयाँ प्रयोग भएकाले यसलाई अन्य देशको समेत प्रयोग हेरेर संविधानमा नै प्रशासनिक संघीयताका विषयहरू समेटिएका हुन।

प्रशासनिक उपलब्धि

- O&M सर्भे गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सङ्गठन संरचना र दरबन्दी स्वीकृत
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, प्रदेश लोकसेवा आयोग लगायत प्रदेशका लागि आवश्यक मन्त्रालय र निकायहरूको गठन
- जिल्ला (सदरमुकाम लगायत) मा अवस्थित कतिपय विषयगत कार्यालय/निकायहरू स्थानीय तहमा हस्तान्तरण
- कर्मचारी समायोजन ऐन अनुसार संघमा ३९९६०, प्रदेशमा १३८२१ र स्थानीय तहमा ४३ हजार ८०७ जना कर्मचारीको समायोजन
- प्रदेश लोक सेवा आयोग गठन भई प्रदेश र स्थानीय तहको दरबन्दी अनुसार पदपूर्ति
- एकात्मक ढाँचाको सार्वजनिक प्रशासन संघीय ढाँचामा रूपान्तरण
- नागरिकले आफ्नो घर दैलो नजिकको निकायबाट सेवा प्राप्त ।

संघीय शासन कार्यान्वयन चरणमा प्रवेश गरेपछि प्रदेशको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारीका आधारमा नयाँ सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी प्रादेशिक मन्त्रालयको संख्या तथा संरचना र मातहत निकायको सङ्गठन संरचना तय गरिएको हो। प्रदेशको अधिकार सूची तथा कार्य जिम्मेवारी अनुसारका हस्तान्तरण हुन बाँकी सङ्गठन संरचनाहरू प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण भए। स्थानीय तहको सङ्गठन संरचना र दरबन्दी एकीन गरी कर्मचारी समायोजन सम्पन्न गर्ने, कर्मचारी समायोजन कार्य सम्पन्न भएपछि प्रदेशको रिक्त दरबन्दी पूर्ति गर्न प्रदेश लोक सेवा आयोग गठन नभएसम्मको लागि प्रदेश सरकारको अनुरोधमा लोकसेवा आयोगबाट पदपूर्ति प्रक्रिया अगाडि बढाउने आदि निर्णयहरू भए। यसप्रकार संस्थागत पुनसंरचना, सरकारी सेवाको सङ्गठन संरचना तथा कर्मचारी दरबन्दी पुनरावलोकन र स्वीकृत भए। निजामती सेवा लगायतको मौजुदा जनशक्ति संघ, प्रदेश तथा

स्थानीय तहमा समायोजन भई वरिष्ठ कर्मचारीहरू प्रदेशमा खटिए। सबै प्रदेशहरूमा लोकसेवा आयोग गठन भए।

प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यक सेवा प्रवाह गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक व्यवस्था गर्ने उल्लेख छ (धारा ३०२)। सोही प्रावधान अनुरूप संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रमशः ४८ हजार ४०९, २२ हजार २९७ र ६६ हजार ९०८ गरी कूल १ लाख ३७ हजार ६१४ दरबन्दी स्वीकृत भए। यो संविधान प्रारम्भ हुँदाको बखत सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक कर्मचारीलाई नेपाल सरकारले कानून बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समायोजन पनि गरिसकेको छ। एकात्मक ढाँचाको सार्वजनिक प्रशासन अहिले संघीय ढाँचामा रूपान्तरण भएको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारी समायोजनको कार्य सम्पन्न भएको संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले घोषणा गरेको छ।

तालिका छः विभिन्न सेवाबाट समायोजन भएका कर्मचारीको संख्या

प्रदेशको नाम	कूल स्वीकृत दरबन्दी	समायोजन भएका कर्मचारी	कैफियत
प्रदेश एक	३८८२	२४१५	संघमा: ३९,९६० स्थानीय तहमा: ४३,८०७ फाजिल: २,४४३
मधेश	३१३३	१८१२	
वागमती	३९०१	२५२५	
गण्डकी	३१७८	१७४८	
लुम्बिनी	४४३६	२५३२	
कर्णाली	२८४८	१३३४	
सुदुर पश्चिम	२६९९	१४५५	
जम्मा	२४,०७७	१३,८२१	

स्रोत: संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको मिति २०७५/१२/१४ को प्रेस विज्ञप्ति

माथिको तालिका अनुसार संघमा स्वीकृत भएका ४८ हजार ४०९ दरबन्दीमा ३९ हजार ९६० कर्मचारी समायोजन भएका छन्। प्रदेशतर्फ स्वीकृत भएका २२ हजार २९७ दरबन्दीमा १३ हजार ८२१ कर्मचारी समायोजन भए।

त्यसैगरी स्थानीय तहतर्फ स्वीकृत भएको ६६ हजार ९०८ दरबन्दी मध्ये निजामती सेवाबाट ३१ हजार ७१० कर्मचारीहरू समायोजन भएका छन्। साविकका स्थानीय निकायका १० हजार ५४०, साविकका जिविसबाट १ हजार २४१ र अन्य सेवाबाट ३१६ कर्मचारीहरू समेत गरी स्थानीय तहमा जम्मा ४३ हजार ८०७ कर्मचारी समायोजन भएका छन्। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७२ को व्यवस्था बमोजिम कार्यरत रहेका करिब ७ हजार ६५० कर्मचारी गरी जम्मा ५१

हजार ४५७ कर्मचारीहरूबाट स्थानीय तहको कार्यसम्पादन भइरहेको छ। तर समायोजनको कार्यसम्पन्न भएको भनिए पनि संघीय निजामती ऐनको अभावमा कर्मचारी व्यवस्थापनको कार्य भने दिनानुदिन जटिल बन्दै गएको बताइन्छ।

यो अवधिमा प्रदेश लोकसेवा आयोगहरूले प्रदेश र स्थानीय तहको दरबन्दी अनुसार पदपूर्ति थालेका छन्। संविधानका प्रावधानहरू प्रशासनिक संघीयताको मर्म अनुरूप हुँदाहुँदै पनि कानूनी लगायत अन्य नीतिगत व्यवस्था र व्यवहार केन्द्रीयता उन्मुख हुँदै गएको दोष पनि लाग्ने गरेको छ। झण्डै २५० वर्षसम्मको एकात्मक शासनमा अभ्यस्त हाम्रा राजनीतिज्ञ र कर्मचारीहरूमा एक्कासी बढी जटिल मानिने संघीयताका नयाँ मूल्यहरूमा काम गर्न कठिन हुनु स्वभाविक नै हो। फलस्वरूप निम्न सवालहरू देखिएका छन् :

- स्थानीय तहका साविकदेखि कार्यरत कर्मचारीहरू, समायोजन भई आएका कर्मचारी र अन्य विभिन्न सेवाका कर्मचारीहरूबीच भेदभावपूर्ण व्यवहार भयो भनेर द्वन्द्वात्मक वातावरण सिर्जना भयो। कनिष्ठ प्रमुख हुने, कसैले तह वृद्धि र ग्रेड थप पाउने, कसैले नपाउने जस्ता व्यवस्थाले वातावरण थप बिग्रिन गयो।
- कर्मचारीको दरबन्दी स्थानीय तहमा ६६ हजार, प्रदेश तहमा २३ हजार र केन्द्रमा ४५ हजार रहेकोमा केन्द्रमा ४० हजारभन्दा बढी समायोजन हुँदा प्रदेश तहमा झण्डै १५ हजार र स्थानीय तहमा ३१ हजार मात्र (निजामती सेवाबाट) समायोजन भएकाले केन्द्रमा कर्मचारी थुप्रिने तर प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीको निक्कै कमी देखियो।
- तिनै तहको सरकारका सङ्गठनहरूमा आवश्यक पर्ने जनशक्ति अनुमान गर्न सङ्गठन र व्यवस्थापन सर्वे केन्द्रले गर्ने र यसमा अन्य तहका सरकारहरूको सहभागिता

प्रशासनिक संघीयताका समस्या

- कर्मचारी समायोजनमा अन्यौलता रहनु
- प्रदेशमा प्रहरी समायोजन हुन नसक्नु
- संघीय निजामती सेवा ऐन जारी नहुदाँ समग्र कर्मचारी व्यवस्थानमा अन्यौलता रहनु
- संघमा ठूलो सङ्गठन संरचना रहनु
- प्रशासनिक अस्थिरता कायम रहनु
- प्रदेश लोकसेवा आयोगले अपेक्षित काम गर्न नसक्नु
- कर्मचारीका लागि प्रदेश र स्थानीय तहका पदाधिकारी केन्द्रमा धाईरहुनपर्ने स्थिति रहनु
- सरकारका तहहरूबीच प्रशासनिक अन्तरसम्बन्ध कमजोर हुनु
- प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्य जिम्मेवारी सरे अनुसार संरचना, पूर्वाधार र ज्ञान हस्तान्तरणको पाटो कमजोर रहनु
- वृत्ति विकासका अवसरमा एकरूपता नहुँदा द्वन्द्वात्मक कार्य वातावरण देखिन,
- कर्मचारी, शिक्षक, प्रहरी कोही पनि प्रदेश, स्थानीय सरकार मातहत बस्न नचाहेको।

नगराउने ऐनको प्रावधान अव्यावहारिक भएकोले स्थानीय सरकारहरू असन्तुष्ट बन्न पुगे। कर्मचारी समायोजन गर्दा लिइएको गलत प्रक्रिया र उनीहरूको मनोबल गिर्ने प्रावधानहरूले कर्मचारीहरूको विरोध बाहिर आउन थाल्यो।

- कर्मचारीहरू समायोजित भएको तहबाट सुरुवा हुन नपाउने प्रावधानमा बढी असन्तुष्टी देखियो। संघीय सरकारका लागि नियुक्त भएका कर्मचारीहरूलाई उनीहरूको मञ्जुरीविना अन्य तहको सरकारमा खटाउनु र निश्चित अवधिपछि पनि सुरुवा हुन नपाउने प्रावधानले उनीहरूलाई मर्का पर्ने नै भयो।
- सङ्गठन र व्यवस्थापन सर्वेमा आफ्नो सहभागिता नभएको भन्दै प्रदेश र स्थानीय तहहरूले यसको स्वामित्व नलिने, केन्द्रले पठाएका कर्मचारीहरू हाजिर नगराई फर्काउने काम बढ्न गयो। केन्द्रले मातहतका विभागीय सङ्गठनहरूलाई जस्तै निर्देशनात्मक आदेश दिन थाल्यो। यी कुनै पनि अभ्यास सही मात्र सकिँदैन।
- स्थानीय तहको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, प्रदेशको प्रमुख सचिव र सचिवहरू केन्द्रले खटाउने, उनीहरू खटाईएको ठाउँमा दिन गनेर बस्ने र सुरुवा हुने मनस्थितिमा रहने भई ती निकायप्रति वफादार नहुने स्थिति अझै पनि कायमै रहेको छ।
- संघीय संसदबाट 'संघीय निजामती ऐन' जारी हुन नसक्दा प्रदेश र स्थानीय तहको पदपूर्तिमा समस्या हुन गयो। यो ऐन छाता ऐन भएकोले यो जारी भएपछि अन्य तहले यसका सिद्धान्त र मापदण्डको आधार भित्र रही आफ्ना सेवा सम्बन्धी ऐन बनाउनु पर्ने हुन्छ। यसमा अस्वभाविक विलम्ब भएपछि अहिले प्रदेशहरूले आफ्ना ऐनहरू जारी गर्दैछन्।
- प्रहरीतर्फ त झन् भद्रगोल अवस्था छ। प्रहरी समायोजन ऐन, २०७६ र नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरी (कार्यसञ्चालन, सुपरीवेक्षण र समन्वय) ऐन, २०७६ जारी भएको तीन वर्ष व्यतित हुँदा पनि नियम, निर्देशिका नबनेको बहानामा समायोजन हुन सकेको देखिँदैन। प्रदेशका मुख्यमन्त्री समेत यसकै लागि धर्नामा बसेको विडम्बनापूर्ण अवस्था देखिएको छ। संघीय सरकारले प्रहरीहरूका लागि केन्द्रमा २४ हजार ८१२ र प्रदेश मातहत ५४ हजार ७२० दरबन्दी स्वीकृत गरेको छ।

संसदको राज्यव्यवस्था समितिको निर्देशन बमोजिम सामान्य प्रशासन मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित अधिकार सम्पन्न संघीय प्रशासनिक पुनःसंरचना समितिले २०७४ माघमा आफ्नो अध्ययन प्रतिवेदन पेश गरेको थियो। उक्त प्रतिवेदनले मन्त्रालयको संख्या संघमा १५ र प्रदेशमा ७ हुनु पर्ने सुझाव दिएको थियो। त्यस्तैगरी संघमा रहने विभाग, संस्थान, समिति, र बोर्डको पुर्नव्यवस्थान बारेमा आधार तथा मापदण्डहरू पनि सिफारिस गरेको थियो। साथै उक्त प्रतिवेदनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा

**आयोग/समितिका सिफारिसहरूमा
मन्त्रालयको संख्या**

- सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग, २०७५ - १६ वटा
- उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोग, २०४८ - १८ वटा
- अधिकार सम्पन्न संघीय प्रशासनिक पुनःसंरचना समिति, २०७४ - संघमा १५ र प्रदेशमा ७

अलग अलग सेवा गठन गरिनु पर्ने र अन्तरसम्बन्ध सेवाको समेत प्रबन्ध हुनु पर्ने कुरा पहिचान गरी संघीय निजामती सेवा, प्रदेश र स्थानीय सेवाको गठन सञ्चालन र सेवाका शर्तहरूको व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै नमूना विधेयक समेत प्रस्तुत गरेको थियो। यसका साथै समितिले प्रशासनिक पुनः संरचनाका सैद्धान्तिक र नीतिगत अवधारणाहरू समेत उल्लेख गरेको छ। उक्त समितिले सरकार तथा सम्बद्ध पक्ष सबैलाई प्रशासनिक पुनःसंरचनाका बारेमा महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गरेको देखिन्छ। त्यस्तैगरी सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग, २०७५ ले मन्त्रालयको संख्या १६ हुनु पर्ने भनी सिफारिस गरेको थियो। २०४८ सालमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको अध्यक्षतामा गठन भएको उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोगले १८ वटा मन्त्रालय बनाउनु पर्ने भनी सुझाव दिएको थियो। सुझावहरू राम्रा र व्यावहारिक भए तापनि व्यवहारमा फरक अभ्यास भएको पाइन्छ।

स्वीट्जरल्याण्डको संविधानको धारा १७५ मा संघीय मन्त्रीपरिषदको संख्या ७ जनाभन्दा बढी हुन नहुने उल्लेख छ।

त्यस्तैगरी कानून निर्माणमा पनि यस अवधिमा उल्लेख्य प्रगति भएको छ। कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका अनुसार नेपालको संविधान जारी भएपछि २०७९ असारसम्म संघबाट १२१ वटा नयाँ ऐन जारी भएका छन् भने संघीय संसदको दुवै सभामा दर्ता भएका १५३ वटा विधेयकमध्ये दुवै सभाले पारित गरेका १०१ वटा विधेयकहरू प्रमाणीकरण भई लागू भएका छन्। संघीय संसदको विधेयक सम्बन्धी विवरण र दुवै सभाले पारित गरी प्रमाणीकरण भएका विधेयकहरूको सूची अनुसूची-१३ मा छ।

४३१ वटा ऐनमा संशोधन गरी अद्यावधिक गरिएको छ। संविधान अनुकूल बनाउनका लागि २३ वटा ऐन र ४६ वटा नियमावलीहरू खारेज गरिएको छ। संघको एकल अधिकार (अनुसूची ५) सँग सम्बन्धित ३५ वटा; संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार (अनुसूची ६) सँग सम्बन्धित २५ वटा; र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार (अनुसूची ९) सँग सम्बन्धित १५ वटा ऐनहरू यो अवधिमा जारी भएका छन्।

प्रदेश र स्थानीय तहले संघीय सरकारसँग नमूना कानूनका लागि लिखित अनुरोध गर्न सक्ने प्रावधान भएपनि अहिलेसम्म प्रदेश र स्थानीय तहले त्यसप्रकार अनुरोध गरेका छैनन्। तथापि संघीय सरकारले अहिले सम्म प्रदेशका लागि १४ वटा र स्थानीय तहका लागि १ नमूना कानून उपलब्ध गराएको छ।

तालिका सात: प्रदेश अनुसार कानून निर्माणको अवस्था

प्रदेश	प्रदेश अनुसार कानूनको संख्या
प्रदेश एक	६१
मधेश	५५
बागमती	७१
गण्डकी	५९
लुम्बिनी	७२
कर्णाली	५४
सुदुर पश्चिम	६७
जम्मा	४३०

स्रोत: सम्बन्धित प्रदेशबाट प्राप्त विवरण, २०७९ भाद्र

तालिका अनुसार हालसम्म प्रदेशहरूले ४३० वटा ऐनहरू निर्माण गरेका छन्। यसैगरी हालसम्म ३४१ वटा स्थानीय तहहरूले मात्र कानून निर्माणको प्रगती कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयलाई जानाकारी गराएका छन्। रिपोर्टिङ गर्ने ती स्थानीय तहहरूले विस २०७९ असार सम्म जम्मा २९८९ वटा कानूनहरू निर्माण गरेका छन्। तालिका अनुसार अन्य प्रदेशहरूको तुलनामा कर्णाली र सुदुर पश्चिम प्रदेशका स्थानीय तहहरूले वढी कानून निर्माण गरेको देखिन्छ। तर आधाभन्दा कम स्थानीय तहको विवरण मात्र यहाँ समावेश भएकोले सबै स्थानीय तहले निर्माण गरेको कानूनहरूको संख्या अवश्य पनि यसको दोब्बर हुन सक्दछ। यसप्रकार कानून निर्माण र यसको अभ्यासबाट भएका निम्न महत्त्वपूर्ण सुधारहरू भएका छन्-

- संविधान जारी भएको छोटो अवधिमै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट सयौंको संख्यामा कानूनहरू निर्माण भई संघीय शासन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने काम भएको छ।

- संघ, प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध ऐन, २०७७ ले नेपालको संघीय शासन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न महत्त्वपूर्ण मार्गदर्शन गरेको छ।
 - संघीय शासन अभ्यासको प्रारम्भिक चरणमै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट निर्माण भएका सयौं कानूनहरूले संघीयताको व्यावहारिक अभ्यासका लागि कानूनी मार्गहरू तयार गरेको छ।
 - संघ प्रदेश तथा स्थानीय तहबीचका साझा अधिकारका विषयमा कानून निर्माण हुँदै जाँदा अन्यौलताहरू पनि क्रमशः कम हुने विश्वास बढेको छ।
 - स्थानीय तहसम्म न्यायिक अधिकार निक्षेपण हुँदा साना तिना विवादहरू स्थानीय स्तरमै व्यवस्थापन हुँदा न्याय सम्पादन छिटो छरितो र कम खर्चिलो भएको छ।
- #### प्रत्यायोजित विधायनमा देखिएको अव्यवस्था
- संसदले कानून करिब बीस प्रतिशत मात्र बनाउँदै रहेछ भन्ने लागेको छ। पचास दफाको विधेयक ल्याउँदा सरकारले पचपन्न ठाउँमा अधिकार प्रत्यायोजन गरी ल्याइएको देखियो अर्थात् असी प्रतिशत विधायिकी कार्य पनि कार्यपालिकाबाट हुने गर्छ। प्रत्यायोजित विधायनमा अराजकता छ।
- कानून बनाउने अधिकार संसदलाई मात्र हुन्छ। संसदले सहायक कानून बनाउन अधिकार प्रत्यायोजन गरेमा मात्र सम्बन्धित निकाय वा सरकारले कानून बनाउन पाउने हो तर हाम्रो देशमा संसदले करिब २० प्रतिशत कानून बनाएको छ भने सरकार वा अन्य निकायले ८० प्रतिशत बनाएको पाइयो। यो नै भ्रष्टाचारको कारक तत्व बन्यो। यो नै व्यवस्थागत त्रुटी भयो र देश विकासमा बाधा परेको पाइयो। ऐन संसदले बनाएपछि संसदले सरकार वा अन्य निकायलाई कार्यविधिगत कुराका लागि मात्र नियम बनाउन अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने सिद्धान्त हो तर नियमावलीले नै ऐनलाई संशोधन गर्ने वा विस्तार गर्ने गरी कार्य गरेको देखियो। यो नै सुशासनको बाधक बनेको देखियो।
- राधेश्याम अधिकारी, संविधान सभा सदस्य, समितिमा प्रस्तुत कार्यपत्रबाट।
- उपरोक्त उपलब्धिका वावजुद प्रदेश र स्थानीय तहले कानून निर्माण गर्दा निम्न समस्या तथा कमजोरीहरू हुने गरेको पाइन्छः
 - प्रदेश तथा स्थानीय तहले नीति नै तर्जुमा नगरी कानून निर्माण गर्ने अथवा नीति र कानूनबीच नै मेल नखाने गरी कानून बनाउनु।
 - कानून निर्माण गर्दा दफावार टिप्पणीको ५ भए तापनि व्यवहारमा त्यसको अभ्यास नहुनु।
 - कानून तर्जुमा गर्दा विषय विज्ञ तथा सरोकारवालाहरूबीच छलफल गर्ने परिपाटी नहुनु।
 - कानून तर्जुमा गर्दा वा संशोधन गर्दा अन्तरसम्बन्धित प्रावधानहरूमा पर्ने प्रभावका बारेमा पर्याप्त ध्यान नदिईनु।
 - Pre and post legislative scrutiny को पर्याप्त अभ्यास नहुनु।
 - प्रत्यायोजित विधायन अन्तर्गत बनेको कानून मुल कानून अनुरूप भए वा नभएको जाँच नहुनु।

- प्रदेश र स्थानीय कानून निर्माण गर्दा संविधान द्वारा प्रदत्त स्थानीय तहको अधिकार र सम्बन्धित विषयमा बनेका संघीय कानूनले गरेका व्यवस्था समेतको प्रतिकूल हुनेगरी कानूनहरू निर्माण हुनु।
- प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कानून निर्माणको लागि दक्ष, योग्य, शिप र क्षमतायुक्त जनशक्तिको अभाव रहनु।
- हरेक विषयमा सम्बन्धित संघीय इकाइले कानून निर्माण गर्दा तीन तहबीचको सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरी एक अर्काको अस्तित्व, अधिकार र क्षमताको सम्मान गरी कानून निर्माण हुनु पर्नेमा त्यसो नभएको।
- न्यायिक समितिलाई प्रदत्त अधिकारको अभ्यासमा आवश्यक पर्ने क्षमता विकासमा प्रयास ध्यान नपुग्नु आदि।

३.४ तहगत अन्तरसम्बन्ध

संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्ध सहकारिता, सह-अस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने (धारा २३२) विषय लगायत अन्तर-सम्बन्धका बारेमा संविधानले स्पष्ट पारेको छ। संघ र प्रदेशबीच तथा प्रदेश-प्रदेशबीच उत्पन्न हुन सक्ने राजनीतिक विवाद समाधानका लागि प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा अन्तरप्रदेश परिषद गठन हुने (धारा २३४), स्थानीय तहहरूबीच समन्वय कायम गर्न मुख्यमन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रदेश समन्वय परिषद रहने, संघले प्रदेश र स्थानीय तहलाई आवश्यक सहयोग र निर्देशन दिन सक्ने तथा प्रदेश र स्थानीय तहले सोको पालना गर्नु पर्ने, नेपाल सरकारले राष्ट्रिय महत्त्वका विषयमा र प्रदेशहरूबीच समन्वय गर्नु पर्ने विषयमा प्रदेश मन्त्रिपरिषदलाई संविधान र संघीय कानून बमोजिम आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने र त्यस्तो निर्देशनको पालन गर्नु सम्बन्धित प्रदेश मन्त्रिपरिषदको कर्तव्य हुने (धारा २३२ को उपधारा २), नेपाल सरकार आफैं वा प्रदेश सरकार मार्फत् गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकालाई संविधान र संघीय कानून बमोजिम आवश्यक सहयोग गर्न र निर्देशन दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ। त्यसैगरी संघले कुनै प्रदेशका सिमाना परिवर्तन गर्नु पर्दा वा प्रदेशको एकल अधिकारको विषय संशोधन गर्नु पर्दा प्रदेश सभाको बहुमतबाट स्वीकृत भएको हुनु पर्ने व्यवस्था छ (धारा २७४)।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको आधारमा व्यवस्थित गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तह सम्बन्धी ऐन २०७७ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्धका अन्य आधारहरू स्पष्ट पारेको छ।^{३९} प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारको विषयमा कानून बनाउँदा यी विषयलाई आधार मान्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

^{३९} (क) राष्ट्रिय हितका आधारभूत विषय

उपरोक्त महत्त्वपूर्ण संवैधानिक प्रावधानका अतिरिक्त संघ, प्रदेश र स्थानीय तह विच समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्न प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय समन्वय परिषद रहने व्यवस्था र मुख्यमन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रदेश समन्वय परिषदको गठन हुने व्यवस्था छ।^{४०} प्रदेश समन्वय परिषदले प्रदेशभित्र प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने विकास आयोजना वा साझा अधिकारका विषयको कार्यान्वयनमा प्रदेश तथा स्थानीय तह र एकभन्दा बढी स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्ने प्रावधान छ। जिल्ला समन्वय समितिले संघ वा प्रदेशले स्थानीय तहमा गर्ने विकास निर्माण सम्बन्धी कार्यका साथै जिल्लामा रहने संघीय तथा प्रदेश सरकार अन्तर्गतका कार्यालयहरू र स्थानीय तहले सम्पादन गर्ने कार्यहरूमा समन्वय गर्ने प्रावधान रहेका छन्।

-
- (ख) राष्ट्रिय गौरव र एकताको संरक्षण,
 - (ग) राज्यका मार्गदर्शक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको पालना र कार्यान्वयन,
 - (घ) मौलिक हकको कार्यान्वयन,
 - (ङ) राष्ट्रिय नीतिको सम्मान तथा कार्यान्वयनमा योगदान,
 - (च) संविधानका व्यवस्थाहरूको समग्रता र सामञ्जस्यता,
 - (छ) लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्र निर्माण,
 - (ज) संविधानको अधीनमा रही साझा हित र सरोकारको विषयमा अधिकारको प्रयोग गर्दा अर्को तहको अस्तित्व र कार्यगत स्वायत्तताको सम्मान,
 - (झ) नेपाली नागरिकबीच समान व्यवहार र सुरक्षा,
 - (ञ) कानून, नीति र न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णय कार्यान्वयनमा आपसी समन्वय, परामर्श, सहयोग तथा सूचनाको आदान प्रदान,
 - (ट) प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोतको संरक्षण,
 - (ठ) प्राकृतिक, भौतिक तथा वित्तीय स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र लाभको न्यायोचित वितरण,
 - (ड) भ्रष्टाचार निवारण र सुशासन प्रवर्द्धन,
 - (ढ) पारस्परिक सहयोग र सहकार्य,
 - (ण) समानुपातिक समावेशी तथा सहभागितामूलक शासन व्यवस्था अवलम्बन,
 - (त) नागरिकलाई प्रदान गर्ने सेवाको प्रभावकारिता,
 - (थ) व्यापार, वस्तुको ढुवानी र सेवाको विस्तारमा आपसी सहयोग र समन्वय,
 - (द) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएको अन्य विषय ।

^{४०} संघ, प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय र अन्तरसम्बन्ध ऐन, २०७७

त्यस्तैगरी, एक अर्को सरकारको स्वायत्तताको संरक्षण र अधिकारको पालनामा बधा नगर्ने, न्यायिक एवम् प्रशासनिक निर्णय र आदेशको कार्यान्वयनमा एकले अर्कोलाई सहयोग गर्नु पर्ने, एक प्रदेश वा स्थानीय तहबाट अर्को प्रदेश वा स्थानीय तहको क्षेत्रमा कुनै पनि नेपाली नागरिकले स्वतन्त्र आवागमन तथा पेशा व्यवसाय गर्न, वस्तु वा सेवाको विस्तार वा ढुवानीमा अवरोध र भेदभाव गर्न नपाउने आदिका लागि राजनीतिक तथा कार्यपालिकीय अन्तरसम्बन्धको व्यवस्था छ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न संघीय संसदले नेपालभर वा आवश्यकता अनुसार नेपालको कुनै क्षेत्रमा लागू हुने गरी कानून बनाउन सक्ने, साझा अधिकारका विषयमा तीनै तहले कानून बनाउन पाउने तर स्थानीय तहले बनाएको कानून संघीय र प्रादेशिक कानून तथा प्रदेशले बनाएको कानून संघीय कानूनसँग बाझिन नहुने, यदि बाझिएमा सो हदसम्म बदर हुने, एकभन्दा बढी प्रदेशले आफ्नो एकल अधिकार भित्रको कुनै विषयमा कानून बनाउन नेपाल सरकारलाई अनुरोध गरेमा संघीय संसदले सम्बन्धित प्रदेशहरूको हकमा लागू हुने गरी त्यस्तो कानून बनाउन सक्ने। प्रदेशसभा विघटन भएको अवस्थामा संघले उक्त प्रदेशका लागि कानून बनाउन सक्ने, स्थानीय तह सञ्चालन र व्यवस्थापन (पारिश्रमिक, सभा सञ्चालन र कर्मचारी सम्बन्धी) का लागि प्रदेश सभाले कानून बनाउने, प्रदेशहरूले राजस्व सम्बन्धी कानून बनाउँदा आपसी सामान्यता हुने गरी गर्ने। त्यस्तै संघीय सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई कानूनको नमुना उपलब्ध गराउन सक्ने, तिनै नमुना अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो आवश्यकता अनुसार कानून बनाउन सक्ने विधायिकी अन्तरसम्बन्धको व्यवस्था छ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अधिकार क्षेत्रका बारेमा भएको विवादको निरूपण सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलासबाट हुने। संघीय इकाइहरूबीच जिम्मेवारी, स्रोत साधन र प्रशासनको साझेदारी गर्दै सुमधुर र सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास हुनु पर्ने। संक्रमणकालीन प्रबन्धका रूपमा नेपाल सरकारले सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कानून बमोजिम समायोजन गर्न सक्ने। अन्तरतह कर्मचारी सुरुवा, कर्मचारी भर्ना लगायतका विषयमा संघीय कानूनले प्रदेश लोकसेवा आयोगलाई मापदण्ड दिने। स्थानीय तहको कर्मचारी व्यवस्थापन

विधेयक निर्माणमा क्षेत्रगत छलफल

विषयवस्तुको महत्त्व र व्यापकतालाई हेरी विधेयक निर्माण गर्दा प्रादेशिक, क्षेत्रीय र स्थानीय स्तरमा समेत छलफल गर्ने गरिएको छ। जस्तै: सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थित गर्न बनेको विधेयकको बारेमा प्रादेशिक स्तरमा मात्र १४ वटा छलफल कार्यक्रम समितिकै आयोजनमा भएका थिए। यस्ता छलफलले विधेयकका दफा र उपदफाका व्यवस्थाहरूका बारेमा गहिराइमा पुगी बुझ्न मद्दत पुर्याएको छ। अन्य विधेयकहरूका हकमा पनि यस्ता छलफल भएका छन्।

- परशु राम मेधी गुरुङ, पूर्व सभापति,
विधायन व्यवस्थापन समिति, राष्ट्रिय सभा:
समितिमा प्रस्तुत कार्यपत्रबाट।

सम्बन्धी विषय प्रदेश कानून अनुसार हुने आदि न्यायिक तथा प्रशासनिक अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरिएको छ।

त्यस्तैगरी, राजस्वको क्षमता र खर्च आवश्यकताका आधारमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई तथा प्रदेश सरकारले आफू अन्तर्गतको स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउनु पर्ने। अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरण अन्तर्गत समपुरक अनुदान र विशेष अनुदानको व्यवस्था भएको। संघले आर्थिक अधिकारका क्षेत्रमा प्रदेशलाई समेत लागू हुने गरी आवश्यक नीति, मापदण्ड र कानून बनाउन सक्ने। प्रदेश तथा स्थानीय तहले आर्थिक र वित्तीय नीति तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारको आर्थिक र वित्तीय नीति अनुसरण गर्नु पर्ने। संघीय इकाइहरूबीच राजस्व (मु.अ. कर र अन्तः शुल्क) तथा रोयल्टी रकम बाँडफाँट, नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबीच अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापनका विषयमा आवश्यक परामर्श तथा समन्वय गर्न अन्तर-सरकारी वित्त परिषद रहने। प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था आदि वित्तीय अन्तरसम्बन्धको व्यवस्था छ।

स्थानीय सरकारबाट सम्पादन हुने कार्यक्रम तथा प्रवाह गरिने सेवा सम्बन्धमा संघ तथा प्रदेश सरकारले मापदण्ड र गुणस्तर निर्धारण गरी पठाउने; संघले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई नवीन प्रविधि हस्तान्तरण र सो विषयमा प्रशिक्षित गर्ने स्थानीय तहहरूले आपसमा साझेदारी गरी संयुक्त योजना सञ्चालन गर्न सक्ने; नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई विकास साझेदारसँग सम्झौता गरी विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहयोगी भूमिका खेल्ने आदि सेवाप्रवाह र विकास सम्बन्धी व्यवस्था छ। त्यस्तैगरी, स्थानीय तहले आफूले गरेको आय र व्ययको चौमासिक विवरण अर्थमन्त्रालय तथा प्रदेश सरकार समक्ष निर्धारित प्रणालीको माध्यमबाट पेश गर्नु पर्ने। कानून बमोजिम अन्य विभिन्न सूचनाहरू पनि संघीय इकाइहरूबीच आदान प्रदान हुनु पर्ने जस्ता जवाफदेहिता तथा सूचना आदान प्रदान सम्बन्धी अन्तरसम्बन्धको व्यवस्था छ।

प्रदेश प्रदेशबीच सुमधुर सम्बन्ध कायम हुनु पर्ने। न्यायिक वा प्रशासकीय निर्णय वा आदेशको कार्यान्वयनमा एकले अर्कोलाई सहयोग गर्नु पर्ने। एक प्रदेशले अर्को प्रदेशको वासिन्दालाई आफ्नो प्रदेशको कानून बमोजिम समान सुरक्षा व्यवहार र सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था पनि उल्लेख छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न संघीय संसदले आवश्यकता अनुसार कानून बनाउने भन्ने व्यवस्था छ। त्यसै अनुरूप संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ लागू पनि भईसकेको छ। प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्न र राजनीतिक विवाद समाधान गर्न प्रदेश सभा मार्फत् समाधान खोज्न सकिने व्यवस्था पनि संविधानमा उल्लेख छ।

विवाद समाधान गर्ने प्रक्रिया र कार्यविधि प्रदेश कानून बमोजिम हुने व्यवस्था छ। अन्तरप्रदेश व्यापारमा कुनै अड्चन वा भेदभाव गर्न नपाउने व्यवस्था पनि संविधानले नै सुनिश्चित गरेको छ।

माथिका कुनै कुराले पनि सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलासको अधिकार क्षेत्रमा असर नपर्ने भनी उल्लेख भएवाट चित्त नबुझ्ने पक्षका लागि न्यायिक उपचारको बाटो पनि खुला छ (धारा १३३)। सर्वोच्च अदालतबाट प्राप्त विवरण अनुसार यही प्रावधानको सुविधा उपयोग गरी हालसम्म विभिन्न प्रकृतिका गरी कुल २२३ वटा रिटहरू परेका छन्।^{४१} राज्य शक्तिको बाँडफाँट गर्ने सम्बन्धमा संविधानको धारा ५७ मा व्यवस्था गरिएको छ। अनुसूची ५, अनुसूची ६, अनुसूची ८ को अधिकार क्रमशः संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल अधिकार हो भने अनुसूची ७ र ९ को अधिकार क्रमशः संघ प्रदेश र संघ प्रदेश र स्थानीय तहको साझा हो। यसप्रकार प्रदेश सभा र स्थानीय तहले अनुसूची ७ र ९ बमोजिम कानून बनाउँदा संघीय कानूनसँग वाझिन नहुने व्यवस्था समेत गरिएको छ। स्थायित्व, वितरण, र एकरूपता ल्याउन संघीय सरकार प्रभावकारी हुने र सार्वजनिक वस्तु तथा सेवा प्रवाहमा उपराष्ट्रिय सरकारहरू प्रभावकारी हुन्छन् भन्ने मान्यताका आधारमा नेपालमा संघीय संरचना निर्माण भएको हो। कोरोना माहामारीको प्रतिकार्यको सिलसिलामा यो मान्यता प्रमाणित भएको छ।

कोभिड-१९को महामारीको प्रतिकार्यलाई संघीयता कार्यान्वयनको उपलब्धि एवम् सिकाईका रूपमा लिन सकिन्छ। आपसी समन्वय र आपसी सहयोगको उदाहरणको रूपमा कोविड महामारी नियन्त्रणमा सरकारहरूको भूमिका उदाहरणीय मानिन्छ। संघीय सरकारले लिएका सबै किसिमका नीतिगत निर्णयहरूको कार्यान्वयन लगायतमा प्रदेश र स्थानीय तहले ईमानदारितापूर्वक सहयोग गरे। विकास निर्माण लगायतमा बाँडफाँट गरिएको वित्तीय समानीकरण र राजस्व बाँडफाँट लगायतको रकमलाई प्रदेश र स्थानीय तहले राहत वितरण, स्वास्थ्य सामग्रीहरूको व्यवस्थापन लगायतमा प्रयोग गरे। कोभिड-१९ ले जवरजस्त रूपमा तीन तहका सरकार, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्र, नागरिक समाज, आदि सबै मिलेर काम गर्नु पर्ने भावनात्मक सम्बन्धको विकास गरायो।

^{४१} संविधानसँग वाझिएको भनि परेका रिटहरू (धारा १३३ को उपधारा १) - ११८ वटा

संवैधानिक व्याख्याको प्रश्न समावेश भएको भनी संवैधानिक इजलासमा रिफर भएका रिटहरू (धारा १३७ को उपधारा ३) - ३२ वटा

संघ र प्रदेशबीचको अधिकारक्षेत्र सम्बन्धी विवाद सम्बन्धी रिटहरू (धारा १३७ को उपधारा २ क) - १० वटा

प्रदेश कानून संघीय कानून तथा संविधानसँग बझिएको सम्बन्धमा (धारा १३३ को उपधारा १) - १० वटा

स्थानीय कानून संघीय कानूनसँग वाझिएको सम्बन्धमा - ३६ वटा

कर्मचारी समायोजन सम्बन्धी - १ वटा, बाँकी अन्य

मधेश प्रदेश वाहेक अन्य प्रदेशहरूमा प्रदेश समन्वय परिषदहरू पनि क्रियाशील भएका छन्। प्रदेश समन्वय परिषदका बैठकहरू सबभन्दा धेरै कर्णाली प्रदेशमा पाँच वटा सम्पन्न भएका छन् तर तहगत अन्तरसम्बन्धको जिम्मा पाएका संरचनाहरू औपाचरिकतामा वाहेक अपेक्षित रूपमा क्रियाशील हुन सकेनन् भन्ने गुनासो प्रदेश र स्थानीय तहका अन्तरक्रियाहरूमा जोडदार रूपमा उठेको छ। संघीय संसदका सम्माननीय सभामुख र सम्माननीय अध्यक्ष सहितको सहभागितामा भएका संसदीय अभ्यास सम्बन्धी अनुभव साटासाटका लागि भएका भेला तथा बैठकहरू संगैको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका आठ: संसदीय अभ्यास सम्बन्धी अनुभव आदानप्रदान कार्यक्रम

पहिलो	२०७५ साल भाद्र ३ गते	काठमाडौं
दोस्रो	२०७५ मंसिर २९ गते	चितवन
तेस्रो	२०७६ मंसिर १९-२२ गते	पोखरा
चौथो	२०७७ मंसिर १२ र १३ गते	काठमाडौं
पाँचौं	२०७९ वैशाख ६ गते	रूपन्देही
छैटौं	२०७९ भाद्र २१ र २२ गते	धनकुटा

स्रोत: संघीय संसद सचिवालय

यस प्रकारका कार्यक्रमहरू मार्फत् हुने अनुभव साटासाट गरी असल अभ्यासलाई अनुसरण गर्ने तथा समन्वयात्मक ढंगले समस्याहरू समाधान गर्ने महत्त्वपूर्ण माध्यम हुने भए तापनि छलफल तथा अनुभव साटासाटको सिलसिलामा उठेका कुराहरू र भएका सहमति एवम् निर्णयहरू कार्यान्वयन नभएको गुनासो पनि त्यतिकै छ। (संसदीय अभ्यास तथा अनुभव साटासाट सम्बन्धी कार्यक्रममा भएका निष्कर्षहरूको विवरण अनुसूची-१४)

संविधान अनुसारको अन्तरप्रदेश परिषद्को बैठक तीन पटक बसे पनि दुई वर्षयता बैठक बसेको छैन। परिषद्को दोस्रो बैठकले संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा स्वीकृत गरेको २९ बुँदे कार्ययोजना पनि अलपत्र परेको छ। यसप्रकार तीन तहबीच आरोप प्रत्यारोपको स्थिति हुनुमा समन्वयमा भएको हेलचक्र्याई जिम्मेवार देखिन्छ।

संघीय प्रणालीलाई दिगो र दरिलो बनाउन राजनीतिक संघीयतासँगै वित्तीय र प्रशासनिक संघीयता पनि सन्तुलित ढङ्ग अगाडि बढ्न आवश्यक थियो। तर राजनीतिक आयामले अन्तरतह समन्वयमा अपेक्षित भूमिका वहन गर्न नसक्दा अन्य दुई आयामहरू (प्रशासनिक र वित्तीय) पनि कमजोर भए। फलस्वरूप संघीय शासनप्रति नागरिकहरूबाट असन्तुष्टिका स्वरहरू सुनिन थाले।

परिच्छेद चार: मुख्य सवालहरू

संघीय व्यवस्था नेपालका लागि नयाँ हो। स्थानीय सरकार विगतमा स्थानीय निकायको रूपमा फरक (कमजोर) हैसियतमा भए पनि अस्तित्वमा थिए। अहिले उनिहरूको जिम्मेवारी निकै थपिएको छ। तथापि जिम्मेवारी अनुकूलको क्षमता भने विकास भइसकेको छैन। प्रदेश सरकारको व्यवस्था नेपालमा यसभन्दा अगाडि थिएन। संघीय सरकारसँग विगतदेखिनै आफ्नै कर्मचारी संयन्त्र र प्रशासनिक प्रणाली थियो। तर संघीयता लाई समन्वय गर्ने अनुभव थिएन। यसप्रकार नयाँ शासकीय प्रणाली भएको हुनाले शुरूका केही वर्षसम्म संघीयता कार्यान्वयनमा केही समस्या र चुनौतीको अनुभूति हुनु नौलो होइन। अहिले पनि सबै तहका सरकारहरूले विभिन्न प्रकारका समस्याहरू तथा चुनौतीहरूको सामना गरिरहेकै छन्। यसै सन्दर्भमा प्रदेश र पालिकास्तरीय छलफलमा व्यक्त विचारहरू समेत विश्लेषण गर्दा संघीयता सबलीकरणमा निम्न सवालहरू प्रचलरूपमा देखा परेका छन्:

४.१ केन्द्रीकृत मानसिकता

संघीय शासन प्रणालीमा राज्य शक्तिलाई दुई वा सोभन्दा बढी इकाइमा विभाजन गरिने भएकाले यसले निक्षेपणप्रति राज्यको पूर्ण प्रतिबद्धताको माग गर्दछ। संघीयता शासक र शासितको सोच एवम् व्यवहारमा अनुकूल परिवर्तन ल्याउने विषय पनि हो। यसका लागि शासकीय व्यवस्थामा भएको परिवर्तन अनुरूप नागरिकहरूको अवस्थामा परिवर्तनका लागि राजनितिक नेतृत्व र प्रशासकहरूको सोचमा पनि परिवर्तन आवश्यक हुन्छ। तर व्यवहारमा त्यसप्रकारको परिवर्तन प्रकट हुन नसकेको गुनासो प्रदेश तथा स्थानीय स्तरको छलफलमा जोडदार रूपमा उठ्यो। एकले अर्कालाई दोष लगाउने होडवाजी सबैतिर छ। हरेक तहको नेतृत्वमा एकातिर तल्लो तह मजबुत भयो भने म कमजोर हुन्छु भन्ने मनोदशा हुनु अर्कातिर सामन्तवादी शैलिको तामझाम र रवाफ (मनोभाव र घमण्ड) ले संघीयता स्वयम् दलहरूकै व्यवहारबाट सङ्कटमा पर्ने भयो भन्ने चिन्ता अन्तरक्रियाका सहभागिको थियो। विकास भनेको आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन मात्र नभै व्यवहारमा आउने समष्टिगत सुधार पनि हो। तर संघीयता अनुरूपको सोच र व्यवहारमा अपेक्षित सुधार भने हुन सकेन।

“संघले आफ्नो अधिनायकत्व (Hegemony) को प्रदर्शन गर्ने होइन कि अभिभावकत्व (Guardianship) देखाउन सक्नुपर्दछ। अहिले देखिएको कमजोरी नै के हो भने केन्द्र आफैँ हावी हुन खोज्यो। तीन तहको सरकारको अन्तरसम्बन्ध निम्न सिद्धान्तमा आधारित हुनु पर्ने संघीयताको मर्म नै हो:

- अधिनस्थको जस्तो व्यवहार होइन समन्वय गर्ने
- निरीक्षण गर्ने होइन निगरानी गर्ने
- संजालिक शासन"

- उमेश मैनाली, पूर्व अध्यक्ष, लोक सेवा आयोग, समितिमा प्रस्तुत कार्यपत्रबाट।

४.२ अन्तरतह समन्वय

तीन तहबीच समन्वयका लागि शक्तिशाली संयन्त्रहरू रहने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था छ। सरकारहरूको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयमा आधारित हुने व्यवस्था संविधानले गरेको छ। तर, यी आधारहरू अधिकार सूचीका कुन कुन विषयमा कसरी व्यक्त हुन्छन् भन्ने स्पष्ट हुन सकेन। प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहजीकरण अलग अलग निकाय/मन्त्रालयबाट हुने गरेको छ। संघीय सरकारमै पनि समस्तरका इकाइहरूबीच समन्वयको समस्या छ भने संघ र प्रदेश अनि प्रदेश र स्थानीय तहका बीच नीति, योजना र कार्यक्रमको समन्वयमा झन् ठूलो समस्या भएको धारणाहरू अन्तरक्रियामा व्यक्त भए। संघीय सरोकारबाला निकायहरूबीचमै संघीयता कार्यान्वयनका कतिपय कामहरू प्राथमिकतामा परेनन्। समन्वयकारी संरचनाका गतिविधिहरू निष्प्रभावी देखिए। स्थानीय तह र प्रदेशसँगको सामान्य परामर्शबिना केन्द्रकै स्वविकेकमा कर्मचारी खटनपटन गर्ने परिपाटीको अन्त्य अझै हुन सकेन। प्रदेशले स्थानीय तह र संघलाई जोड्ने सेतुको काम गर्नु पर्ने हो। तर, व्यवहारमा स्थानीय तहहरूले प्रदेशलाई चिन्नै नसकेको जस्तो आभास हुन गयो। स्थानीय तह र प्रदेशले आफूलाई बलियो र विश्वासिलो निकायको रूपमा उभ्याउन नसक्दा संघीयता कार्यान्वयनको समष्टिगत तस्विर कमजोर देखियो। फलस्वरूप नयाँ शासन प्रणालीको औचित्य माथिनै प्रश्न उठ्न थाल्यो। तीन तहका सरकारबीचको सम्बन्धलाई मजबुद बनाउँदै समाजवाद उन्मुख राष्ट्र र समतामूलक समाज निर्माणका लागि सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रसँगको समन्वय र सहकार्यमा आर्थिक क्रियाकलाप अगाडी बढाउने क्रियाशीलतामा कमी देखिएको छ।

४.३ कानून निर्माण

प्रदेश र स्थानीय तह सञ्चालनको लागि अत्यावश्यक कतिपय व्यवस्थापकीय र कानूनी प्रावधानहरू अहिले सम्म अपूर्ण छन्। संघीय कानूनको अभावमा प्रदेश र स्थानीय तहले साझा अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनहरू निर्माण गर्न हिचकिचाए। प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आफैं स्वतन्त्र रूपमा बनाउन सकिने कानूनका लागि पनि लामो समय सम्म संघको मुख ताकेर बसे। कार्यक्रम र बजेटको दोहोरोपनाले पारदर्शिता नरहने र सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन अनियन्त्रित हुँदै जाने जोखिम बढ्यो। यो अवधिका महालेखा परीक्षकका प्रतिवेदनहरूले पनि यही सङ्केत गर्दछन्।

अर्कातिर प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कानून निर्माणका लागि दक्ष, योग्य, शिप र क्षमतायुक्त जनशक्तिको अभाव छ। हरेक विषयमा जुनसुकै संघीय इकाइले कानून निर्माण गर्दा तीन तहबीचको सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरी एक अर्काको अस्तित्व, अधिकार र क्षमताको कदर गरी कानून निर्माण हुनु पर्नेमा त्यसो नभएको पाइयो। संघीय सरकारले स्थानीय

तहका लागि ऐन, निर्देशिका, कार्यविधि र मापदण्डको नमुना पठाउने गर्दछ। तर केही स्थानीय तहहरूले आफ्नो विशिष्टता र मौलिकता अनुसार परिमार्जन गरी जारी गर्नु पर्नेमा हुवहु जारी गर्दा शासकीय क्षमतामा कमजोरी देखियो। स्थानीय तहको न्यायिक अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक क्षमताको कमी देखिएको।

४.४ अस्पष्ट साझा अधिकार

साझा अधिकारहरू अहिले सम्म पनि प्रष्ट नहुँदा समस्या थप जटिल बन्दै गएको छ। उदाहरणका लागि कृषि, शिक्षा, उद्योग, स्वास्थ्य, वन, खानेपानी, विद्युत, सडक आदि क्षेत्रमा सबै तहका सरकारहरूले बजेट विनियोजन गर्ने गरेका छन्। माध्यमिक शिक्षा स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूचीमा छ। तर प्रदेश र संघले पनि विद्यालय भवन निर्माण, शिक्षक तलव, तालिम, पाठ्यक्रम तयारी र पाठ्यपुस्तक छपाईमा लगानी गर्दै आएका छन्। प्रदेश सरकारले पनि विद्यालय परिसरमा पर्खाल लगाउने तथा भवन बनाउने गर्दछन्। यसबाट लगानीमा दोहोरोपना आउने क्रमसँगै स्थानीय तहको एकल अधिकार क्षेत्रमा संघ र प्रदेशले बजेट खर्च गर्दा अन्य अत्यावश्यक क्षेत्रमा रकम प्रवाह नहुने स्थिति रहने भयो।

यस सम्बन्धी केही उदाहरणहरूमा **(क) सडक निर्माण** - सडक विभाग, शहरी विकास विभाग, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण र स्थानीय तहहरूले पनि गर्दछन्। **(ख) शिप विकास तालिम** - श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, उद्योग बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय आदि बाट नियमित रूपमा सञ्चालन भईरहेका छन्। यस्तै प्रकृतिका तालिम स्थानीय तहहरूले पनि सञ्चालन गर्ने गर्दछन्। **(ग) कर्मचारी तालिम** - नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, प्रदेश स्तरमा क्रियाशील प्रदेश सुशासन केन्द्र लगायत विभिन्न मन्त्रालय अन्तरगतका १८ वटा निकायबाट प्रशिक्षण कार्य सञ्चालन हुने गरेको छ।^{४२}

४.५ दण्डहीनता

वित्तीय लगायतका उत्तरदायित्वहरूप्रति सबैलाई जिम्मेवार बनाउन विभिन्न पद्धतिहरूको विकास गरिएको छ। तर दण्डहीनताका कारण पदाधिकारीहरूको वित्तीय उत्तरदायित्वमा उदासिनता देखिएको छलफलका सहभागीहरूको धारणा रह्यो। वित्तीय व्यवस्थापनको प्रत्येक चरणहरू जस्तै: योजना, कार्यक्रम तथा आयोजना निर्माण, बजेट निर्माण तथा विनियोजन व्यवस्था, खरिद गुरुयोजना र खरिद व्यवस्थापन, खर्च व्यवस्थापन र लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन सम्बन्धी कार्यहरूमा संलग्न पदाधिकारीहरूलाई काम सम्पन्न नभएकोमा दण्ड दिने कार्य बिरलै देखिन्छ। निर्वाचित

^{४२} सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोगको प्रतिवेदन, २०७५

पदाधिकारीहरूले आफूले हस्ताक्षर गर्नु नपर्ने तर दबाब र प्रभावको आधारमा काम गराउने संस्कार भएकोले पनि पदाधिकारीहरू कानून विपरीत काम गराउन उद्धत भएको धारणाहरू कर्मचारीहरूसँगको छलफलमा व्यक्त भए।

४.६ संस्थागत क्षमता

संस्थागत क्षमतामा निम्न अवस्थाको विश्लेषण गरिन्छ: (क) कम खर्चिलो र कम समयमा परिणाम निकाल्ने गरी संस्था सञ्चालनका विधि, प्रक्रिया र सरसुविधा भएको। (ख) तोकिएको जिम्मेवारी वहन गर्न सक्नेगरी सङ्गठनको वनोट, कार्यविवरण र सङ्गठनभित्र र बाहिरका अन्तरसम्बन्धको क्षेत्र निर्दिष्ट गरिएको। (ग) जिम्मेवारी वहन गर्न सक्ने शिप, ज्ञान र विवेक अभिवृद्धि गर्न अध्ययन, तालिम र वृत्ति विकासको अवसर भएको। (घ) अभिलेखीकरण, सूचना र सञ्चारका उपयुक्त प्रविधिहरू माथिको पहुँच र सञ्जाल भएको। तर प्रदेश र स्थानीय तहहरू स्वयं यि कुराहरूमा कमजोर रहेको स्विकार गर्दछन्। संघमा कर्मचारीको संख्या अधिक तर काम न्यून छ। उता प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यजिम्मेवारी सरे अनुरूप संरचना, पूर्वाधार र ज्ञान हस्तान्तरण अझै हुन सकेको छैन। राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधा र विकास निर्माणमा जनताको समान र सहज पहुँच पुग्न सकेको छैन।

संघ र प्रदेश स्तरका छलफलमा संघीयताको उपलब्धि बारे चर्चा गर्दा गाउँ गाउँमा सिंहदरबार पुग्यो भनियो। तर स्थानीयसँग छलफल गर्दा दरबार मात्रै आएको धारणा राखे। यसको मतलब सेवा प्रभावकारी अझै हुन सकेको छैन। सरकारहरूले प्रयोगमा ल्याएका अनलाईन प्रणालीहरू user friendly हुन नसक्दा दोहरो मापदण्डले सेवाग्राहीलाई झन् झञ्झिटिलो गराएको विषय अन्तरक्रियाका सहभागीले उठाए।

सेवाग्राहीको बढी भिडभाड हुने मालपोत, नापी, यातायात, भन्सार, वैदेशिक रोजगार, कर, जिल्ला प्रशासन, गाउँपालिका, नगरपालिका लगायतका कार्यालय तथा निकायहरूहरूले प्रदान गर्ने सेवालाई छिटो, छरितो, विश्वसनीय र सहज नभएको, विचौलियाहरूका कारण सेवाग्राहीहरू ठगिएका जस्ता नागरिकका गुनासाहरू अझै व्याप्त रहेका छन्। तीनै तहको खर्च सम्पत्ति लगायत समग्र वित्तीय व्यवस्थालाई एकीकृत तथ्याङ्क प्रणालीमा आवद्ध गर्न सकिएको छैन।

४.७ जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको क्षमता

जनप्रतिनिधिहरूलाई आफ्नो भूमिका र संवैधानिक दायित्वबारे पर्याप्त अभिमुखिकरण हुन सकेको छैन। समावेशितामा उल्लेख्य सुधार भएको तथ्याङ्कहरूले देखाउँदछन्। तर 'Inclusion without empowerment is meaningless' भन्ने भनाईप्रति प्रयास ध्यान नपुग्दा सामाजिक समावेशीकरण अझ खासगरी पिछडिएका समुदायका व्यक्तिहरूको राजनीतिक सहभागिता प्रभावकारी

हुन सकेन की भन्ने धारणाहरू पनि धेरै सुनिए। अतः व्यवहारमा समावेशिता अझै आएन। राजनीतिक दलहरूले सञ्चालन गर्नु पर्ने शासन व्यवस्था अनुकूलका प्रशिक्षणहरूको कमी, सरकारको तहबाट गरिने स्थानीय आवश्यकताको पहिचान, आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन, सेवाको गुणस्तरीयता र सुशासन आदी विषयमा गरेका प्रयासहरू पनि प्रयाप्त नभएकाले जनप्रतिनिधीहरूको भूमिका अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी हुन सकेन। फलस्वरूप पिछडिएका समुदायका नागरिकहरूको सार्थक सहभागिता प्रभावकारी हुन सकेन। विभेद र हिंसाको निराकरण र मौलिक हकहरूको कार्यान्वयनको अवस्था कमजोर रहेको देखिन्छ।

४.८ जवाफदेहिता

लोकतन्त्र र जवाफदेहिता एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित विषय हुन यि एउटाको अभावमा अर्को सम्भव हुँदैन। जवाफदेहिताले नेतृत्वमा वस्नेहरूलाई जिम्मेवार, पारदर्शी र सदाचारी बन्न प्रेरित गर्दछ अथवा दवाव पैदा गर्दछ। विगत पाँच वर्षको अवधिमा तीनै तहका सरकारहरू जवाफदेहिताको कसिमा खरो उत्रन नसक्दा उनिहरूको कार्यसम्पादन अपेक्षाकृत निम्छ्रो भएको धारणाहरू व्यक्त भए। स्थानीय तहले पदाधिकारीको सेवा सुविधाका लागि विना आधार करका दर बढाएको आरोप छ। मलेपका प्रतिवेदनहरू अनुसार अनियमितताको ग्राफ स्थानीय तहमा उच्च हुनुले त्यहि सङ्केत गर्न खोजेको देखिन्छ। तथापि खर्च जिम्मेवारी स्थानीय तहमा सरेकाले बेरुजु पनि त्यतै सरेको हुन सक्दछ।

साविकमा स्थानीय निकाय हुँदा अभ्यास हुने गरेका जवाफदेहिताका औजारहरू अहिले प्रयोग हुने गरेका छैनन्। संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता स्वमुल्याङ्कनका लागि निर्माण गरेको औजार (LISA) प्रयोग गर्न कतिपय स्थानीय तहहरू खासगरी महानगरपालिकाहरूनै तयार देखिँदैनन्। स्वमुल्याङ्कनका लागि तयार भइएन भने जवाफदेहिताको अपेक्षा कसरी गर्न सकिएला? तल्लो तहबाट समयमा प्रतिवेदनहरू प्राप्त नहुँदा शोधभर्ना मागनु पर्ने बैदेशिक सहायताको रकम समयमा लिन कठिन भएको बताइन्छ। सबै तहमा हेलो सरकारको अभ्यास व्यवहारिक रूपमा हुन सके जवाफदेहिताको स्थितिमा सुधार हुने थियो।

४.९ कर्मचारी व्यवस्थापन

संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको दरबन्दी स्वीकृत गर्नुका साथै समायोजनको कार्य सम्पन्न गरेको कुरा मिति २०७५।१२।१४ मा प्रेश विज्ञप्ति मार्फत् सार्वजनिक गर्‍यो। कर्मचारी समायोजन पश्चात् संघका कर्मचारीहरू प्रदेश र स्थानीय सरकारमा गई सेवा प्रवाह हुने वातवरण बन्यो र

नेपालको संविधान कार्यान्वयनको क्रममा प्रशासनिक संघीयताको व्यावहारिक अभ्यास कर्मचारी समायोजनबाट भएको भनी मन्त्रालयले खुशी पनि व्यक्त गर्‍यो।

तर अहिले संघीय निजामती सेवा ऐनको अभावमा कर्मचारी व्यवस्थानको कार्य लथालिङ्ग हुँदैछ। संघीय निजामती तथा सरकारी सेवा ऐन जारी हुन नसक्दा कतिपय प्रदेश र स्थानीय तहले तत् तहको निजामती तथा सरकारी सेवा ऐन जारी गर्न नसकेको अवस्था छ। २०७५ माघ २७ मा प्रतिनिधि सभामा दर्तामा भएको संघीय निजामती सेवा विधेयक २०७८ असोज १९ मा नेपाल सरकारले फिर्ता लियो। संघीय निजामती सेवा ऐन नभएको अवस्थामा मधेश प्रदेशबाट प्रदेश निजामती सेवा ऐन, २०७७ तथा बागमती प्रदेशबाट प्रदेश निजामती सेवा अध्यादेश, २०७८ जारी भए। स्थानीय तहले कानून निर्माण नगरिकन बढुवा तथा स्तर वृद्धि गर्दा प्रशासनिक प्रणालीमा एकरूपता नहुने स्थिति देखिएको छ। मधेश प्रदेश निजामती सेवा ऐन, २०७७ र बागमती प्रदेशको निजामती अध्यादेश, २०७८ मा पनि पदपूर्ति प्रतिशत, तह वृद्धि व्यवस्था तथा बढुवा आदिका प्रावधानहरूमा भिन्नता छ। प्रदेश लोक सेवा आयोगबाट पदपूर्ति भएका कर्मचारीहरूको वैयक्तिक विवरण निजामती किताबखानामा दर्ता नहुँदा कर्मचारीको अभिलेख व्यवस्थापनमा समस्या देखिएको छ।

त्यस्तैगरी, प्रदेशस्तरीय अन्तरक्रियामा समायोजन भई प्रदेश र स्थानीय तहमा गएका कर्मचारीहरूले आफूहरू असुरक्षित भएको व्यहोरा जोडदार रूपमा राखे। स्थानीय तहमा खटिई जाने प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतलाई हाँजिर नगराएका समाचारहरू सञ्चार माध्यमहरूमा पहिला देखिनै आईरहेकै थिए। हाँजिर गराइहाले पनि एक दुई महिनाभन्दा बढी बस्न नसकेका उदाहरणहरू प्रशस्तै छन्।

यसका साथै स्थानीय तहको कार्यजिम्मेवारी, वित्तीय स्रोत तथा साधन लगायतमा ठूलो परिवर्तन भएको सन्दर्भमा स्थानीय तहको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत उपसचिवभन्दा तल्लो तहको हुँदा नेतृत्व, समन्वय, स्थिरता लगायतका विषयमा समस्या आएको तथा स्थानीय तहमा न्यायिक समितिलाई न्यायिक जिम्मेवारी दिइएको र कानून निर्माण लगायतको काम समेत गर्नु पर्ने भएकोले स्थानीय तहमा कानूनमा ज्ञान भएको जनशक्तिको अभाव भएकोले यी कार्यहरूको सम्पादनमा समस्या आएको भन्ने कुरा अन्तरक्रिया कार्यक्रममा सहभागीहरूबाट व्यक्त भएका थिए।

पाँच वर्षको अविधमा मोरङ जिल्लाको एउटा स्थानीय तहमा १६ जना र कैलालीको लम्किचुहा नगरपालिकामा ११ जना प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत फेरिनुले कार्यवातावरण सहज नभएको प्रष्ट हुन्छ। उता मुख्यमन्त्रीहरू स्थानीय तहको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत संघको हुँदा प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वयमा बाधा परेको बताउँछन्। प्रदेशका मन्त्रीहरू मन्त्रालयमा सचिव आउने

जानेको ठुङ्गै छैन भन्छन्। यो अवधिमा प्रशासनिक संघीयताको पाटो कमजोर हुँदै गएको र विगतका धेरै प्रशासन सुधार आयोग र सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोगको सिफारिस बमोजिम विभागहरू र कर्मचारीको संख्या घटाई कार्यकुशलतामा सुधार ल्याउने कुरामा अपेक्षित प्रगति हुन सकेन।

मन्त्रालय तथा विभागहरू संस्थागत संयन्त्र तथा जनशक्ति व्यवस्थाका हिसाबले निकै बोझिलो रहेको सङ्गठनमा सहायकस्तरका कर्मचारीहरूको दरबन्दी बढी भएको तर उत्पादकत्व र प्रभावकारिता वृद्धि गर्ने प्रकृतिको जनशक्तिको कमी रहेको देखिन्छ।

४ १०. बाझिएको कार्यक्षेत्र

स्थानीय तहहरूले योजना तर्जुमा गर्ने छुट्टै विधि छ अर्थात् विभिन्न सात चरणमा योजना तर्जुमाको प्रक्रियापूरा हुने कानुनी व्यवस्था छ। विभिन्न संयन्त्रहरू प्रयोग गरी स्थानीय तहले योजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्दछन् भन्ने विश्वास छ। त्यसैअनुसार योजनाहरू छनौट गर्दछन् र बाँकी रहेका योजनाहरू अर्को आर्थिक वर्षका लागि प्राथमिकता क्रममा राख्दछन्। उता प्रदेशले स्थानीय तहका प्राथमिकतामा रहेका योजनाहरू चिन्दैन। त्यो खालको संयन्त्रको विकास पनि गरिएको छैन। संघीय शासन प्रणाली सबलीकरण विषयमा प्रदेश स्तरमा भएका छलफल अनुसार तोक आदेशका भरमा प्रदेशबाट योजना लैजाने प्रचलन अहिले पनि छ। खासगरी कर्णाली, सुदुर पश्चिम र मधेश प्रदेशमा यो विषय अलि जोडदार रूपमा उठ्यो। त्यस्तैगरी, निर्वाचन क्षेत्र पूर्वाधार विकास कार्यक्रमका योजनाहरू पनि स्थानीय तहको प्राथमिकतामाभन्दा प्रदेश सभा सदस्यको तजविजमा निर्धारण हुने गरेको सहभागीहरूको धारणा रह्यो। ती योजनाका बारेमा पनि स्थानीय तहलाई जानकारी हुँदैन। योजना लैजाने पहुँचवाला र योजना स्वीकृत गर्ने अधिकारीले सम्बन्धित स्थानीय तहको प्राथमिकतामा रहेका योजना अनुसार निर्णय गर्ने हो भने योजना प्राथमिकीकरणको महत्त्व रहन्थ्यो। त्यसो हुन सकेको पाइँदैन।

४.११ वित्तीय परनिर्भरता

अहिले सम्मको प्रवृत्ति हेर्दा प्रदेश र स्थानीय तहले संघसँग वित्तीय स्रोतको अधिकतम अपेक्षा गर्ने तर पूर्ण रूपमा स्वायत्त पनि हुन खोजेको देखिन्छ। यसबाट 'आर्थिक स्रोतमा अत्यधिक परनिर्भरता र अधिकारको अभ्यासमा पूर्ण स्वायत्तता' सँगसँगै जान सक्दैनन् भन्ने बुझाईमा कमी भएको देखिन्छ। सरकारहरूबीच राजस्व आर्जन, खर्च जिम्मेवारी तथा वित्तीय सम्बन्धका बारेमा साझा बुझाई विकास हुन नसक्नु, अधिकारप्रति तदारुकता देखाउने तर जिम्मेवारीप्रति उदासिन हुने प्रवृत्ति देखिनु, प्रदेश र स्थानीय तहमा वित्तीय क्षमता विकास हुन नसक्नु, स्थानीय तहहरूले खर्च जिम्मेवारी र वित्त व्यवस्थाबीच सन्तुलन मिलाउन नसक्नु आदि वित्तीय संघीयतासँग सम्बन्धित

चुनौतीहरू व्यक्त भए। प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व सङ्कलन न्यून देखिन्छ। तीनै तहका सरकारका राजस्व क्षमता फरक फरक भएकोले राजस्व सङ्कलन, प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा व्यवस्थापन गर्न राजस्व सुधार कार्ययोजनाको अभाव देखिएको।

४.१२ राजस्व र रोयल्टी बाँडफाँट

प्रदेश स्तरमा भएका छलफल तथा अन्तरक्रियाहरूमा प्रदेश र स्थानीय तहहरूले राजस्व र रोयल्टी बापतको रकम संघबाट समयमा प्राप्त हुन नसकेको आवाज जोडदार रूप उठ्यो। अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ६ बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनबाट उठ्ने अन्तःशुल्क रकमबाट संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सम्बन्धित सञ्चित कोषहरूमा क्रमशः ७०, १५ र १५ प्रतिशत बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था छ। तर २०७८ असार २० गते पश्चात् उठेको मुल्यअभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क रु २२ अर्ब ५८ करोड ३८ लाख रुपैयाँ प्रदेश र स्थानीय तहको सञ्चित कोषमा केवल २०७८ पौष ८ गते मात्र बाँडफाँट गरिएको छ। जबकी संघीय सञ्चित कोषमा असार मसान्तमै जम्मा भएको छ। त्यसैगरी उक्त ऐनको दफा ७ अनुसार रोयल्टी बापत प्राप्त हुने रकम बाट संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा ५०, २५ र २५ प्रतिशतका दरले सम्बन्धित विभाज्य कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था छ। तर रोयल्टी बाँडफाँट बापतको रकम प्रदेश र स्थानीय तहले समयमा पाएको देखिएन। यस बापतको रकम संघीय सञ्चित कोषमा २०७८ असार मसान्तमै जम्मा हुँदा प्रदेश र स्थानीय तहको सञ्चित कोषमा भने २०७८ पौष १४ मा मात्रै भएको छ।^{४३} यसप्रकार राजस्व बाँडफाँट र रोयल्टी बापतको रकम समयमा बाँडफाँट नहुँदा प्रदेश र स्थानीय तहका योजना तथा कार्यक्रमहरू प्रभावित हुने अवस्था देखिन्छ।

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूचि ४ मा पर्वतारोहण, विद्युत, वन र खानी तथा खनिज रोयल्टी शीर्षकमा संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रोयल्टी राष्ट्रिय प्राकृतिक कोष तथा वित्त आयोगको सिफारिस अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच क्रमशः ५०, २५ र २५ प्रतिशतको अनुपातमा बाँडफाँट गर्नु पर्ने व्यवस्था छ। तर आ.व. ०७६/७७ मा संघीय विभाज्य कोषहरूमा त्यस अनुरूप नभई संघलाई ५५.२ प्रतिशत र प्रदेश र स्थानीय तहमा ४४.८ प्रतिशत मात्र बाँडफाँट भई हस्तान्तरण भएको देखिन्छ।^{४४} पर्वतारोहण, विद्युत र खानी तथा खनिज रोयल्टी शीर्षकमा आयोगको सिफारिसभन्दा फरक अनुपातमा बाँडफाँट हुनुले यही पुष्टि गर्दछ।

^{४३} महालेखा परीक्षकको ५९औँ वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९

^{४४} महालेखा परीक्षकको ५९औँ वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९

अन्य रोयल्टीहरू बाँडफाँटमा पनि समस्या छन्। जस्तै: वन ऐन, २०७६ को दफा ४५ ले वन विकास कोषको स्थापना नेपाल सरकारले गर्ने व्यवस्था गरेको छ। जसमा वन पैदावार विक्रीबाट, वातावरण सेवाबाट प्राप्त र वन क्षेत्रको अन्य प्रयोग बापत प्राप्त हुने रकमहरू त्यस कोषमा जम्मा हुन्छन्। तर बाँडफाँटको कुनै व्यवस्था छैन। त्यस्तै पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी सम्बन्धमा हालसम्म स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नभएकाले यी शीर्षकमा जम्मा भएको रोयल्टी पनि सतप्रतिशत संघीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरेको छ।

केही स्थानीय तहहरूमा राजस्व परामर्श समिति, स्रोत अनुमान तथा बजेट सिमा निर्धारण समिति र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति क्रियाशील नभएका कारण स्रोत परिचालनमा समस्या देखिएको छ।

४.१३ रोजगारी र गरिबी निवारण

नेपालले संघीय शासन अवलम्बन गर्नुको प्रमुख कारणहरू मध्ये विकासमुखी दृष्टिकोण पनि एक हो।^{४५} पन्ध्रौँ योजना (०७६/७७ – ०८०/८१) अनुसार वि.सं. २०७९ सम्ममा नेपाललाई अतिकम विकसित देशबाट विकसित देशमा स्तरोन्नती गर्ने। वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गरी मध्यम आय भएको मुलुक र वि.सं. २१०० अर्थात् २५ वर्षको अविधमा समुन्नत राष्ट्रको स्तरमा पुग्ने नेपाल सरकारको लक्ष्य छ। दीर्घकालिन योजनाको आधार वर्ष आ.व. २०७५/०७६ मा १८.७ प्रतिशत मा रहेको गरिबी लाई वि.सं. २०८७ सम्म ४.९ र वि.सं. २१०० सम्म शुन्यमा झार्ने। उर्जा उत्पादन ४० हजार मेगावाट पुर्याई प्रतिव्यक्ति उर्जा खपत १९८ किलोवाट घण्टाबाट ३,५०० किलोवाट घण्टा पुर्याउने। बेरोजगारी दर ११.४ बाट ३ प्रतिशतमा झार्ने। औपचारिक क्षेत्रको रोजगारी ३६.५ बाट ७० प्रतिशत पुर्याउने। औसत आय ६९.७ बाट ८० वर्ष पुर्याउने। साक्षरता दर ५८ बाट ९८ प्रतिशत पुर्याउने र प्रतिव्यक्ति आय १,०४७ बाट १२,१०० अमेरिकी डलर पुर्याउने।^{४६} समृद्धिका सुचकहरूमा सन्तुलन सहितको दिगोपना हासिल गरी समन्यायिक वितरणको माध्यमबाट आर्थिक असमानता न्यून भई अर्थतन्त्र समाजवादतर्फ उन्मुख भएको हुनेछ भन्ने चुनौतीपूर्ण लक्ष्यहरू लिइएको छ।

तर प्रदेशस्तरीय सबै अन्तरक्रियाहरूमा गरिबी निवारण र प्रत्यक्ष रोजगारी सृजना हुने क्षेत्रमा सरकारहरूको पर्याप्त ध्यान नपुगेको धारणा स्वयं स्थानीय तहका प्रमुख/अध्यक्षहरू, प्रदेश सभाका सदस्यहरू र मन्त्रिहरूले समेत व्यक्त गरेका छन्। माथि उल्लिखित लक्ष्यहरूको प्राप्ति अर्थात् 'समृद्ध

^{४५} नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान

^{४६} पन्ध्रौँ योजना (०७६/७७-०८०/८१)

नेपाल, सुखी नेपाली' को सङ्कल्प सबै तहका सरकारहरूका प्रणालीगत सुधारबाट मात्र सम्भव हुने हो।

४.१४ बजेट तर्जुमा

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा ९ र दफा १० मा बजेट प्रस्ताव र विनियोजन गर्ने कार्य निर्धारित आधारमा हुनु पर्ने व्यवस्था छ। विशेषगरी खर्चको मापदण्ड तथा आयोजना बैंकको सूचीमा आधारित हुनु पर्ने, पूर्व दायित्वको लागि बजेट समावेश गर्ने, आम्दानी र खर्च हुने सुनिश्चितता गरेर मात्र बजेटमा राख्ने, मध्यकालिन खर्च संरचनाको आधारमा प्राथमिकता अनुसार आयोजनाको छनोट हुनु पर्ने प्रावधानको अभ्यास कमै मात्र भएको सहभागीहरूको गुनासो रह्यो। घाटा बजेटमा फसेको स्थानीय तहहरूले बताउँदछन्। यसले गर्दा तयारी बिनाको कार्यक्रम वा आयोजना बजेटमा समावेश हुने र प्राथमिकता पनि वस्तुगत हुन सकेको देखिदैन। यस्तै संघ तथा प्रदेश तहले आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्र गौरवको आयोजनाहरू बजेटमा समावेश गरेको भए पनि वस्तुगत आधार बिना बजेट विनियोजन गर्दा कार्यान्वयन पक्ष प्रभावित भएको मलेपको प्रतिवेदनले औल्याएको छ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले अबण्डा नराखी आय र व्ययको अनुमान पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था भएकोमा सो विपरीत कार्यपालिकाको तजबिजी निर्णयबाट खर्च गर्ने मनसाय राखी ठूलो रकम अबण्डा राखेको देखिन्छ (आ.व. ०७७/७८ मा २३३ स्थानीय तहले करीब ४ अर्ब ७३ करोड र त्योभन्दा अघिल्लो वर्ष १०७ स्थानीय तहले करीब ४ अर्ब ५० करोड)। यस्तो अभ्यासले आर्थिक अनुशासनमा बस्न नचाहेको देखिन्छ। कतिपय स्थानीय तहले समयमा बजेट पेश नगरेको, गाँउ सभा र नगर सभा नै बसाउन नसकेको पनि देखिएको छ।

४.१५ बजेट तथा योजना कार्यान्वयन

बजेट कार्यान्वयन र खर्चको लागि बजेट निकासा तथा खर्चको विद्युतीय माध्यमबाट बजेट, लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदनको कार्य गर्ने गरिएको छ। यसबाट विशेष गरी बजेट तयारी र खर्च पश्चात् सो को भुक्तानी व्यवस्थापन र प्रतिवेदनको कार्यमा सुधार भएको छ। तर बजेटको खर्च गर्ने तरिका र कार्यविधिमा भने सबै सरकारहरू विशेष गरी प्रदेश तथा स्थानीय तहमा खर्चको आयतन, मापदण्ड, तरिका र वित्तीय जोखिमका घटनाहरू छन्। कतै विनियोजन अनुसारको खर्च नहुने तर कतै विनियोजितभन्दा बढी खर्च (आ.व. ०७७/७८ मा ६८ स्थानीय तहले करीब ४१ करोड) हुने अवस्था हुनु। त्यस्तै संघीय कानूनसँग बाझिने गरी कर्मचारीहरूलाई १० दखि १०० प्रतिशतसम्म मापदण्ड वेगर प्रोत्साहन भत्ता वितरण गरेको तथा कल्याण कोषको स्थापना गरेको देखिएको छ। अर्थ

मन्त्रालयको निर्देशन विपरीत कर्मचारीहरूलाई सेवा करारमा भर्ना गरेका थिए भने अहिले नयाँ जनप्रतिनिधि आए पश्चात् तिनीहरूलाई असक्षमताको आरोप लगाई पुनः नयाँलाई करारमा नियुक्त गरिएको छ।

स्थानीय तह तथा प्रदेशहरूले संघबाट प्राप्त अनुदान खर्च नभए पछि फिर्ता गर्नु पर्नेमा नगरेको देखिन्छ। जस्तै: प्रदेश १ र मधेश प्रदेशले सम्पूर्ण, तथा प्रदेश १, मधेश प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश, र कर्णाली प्रदेशले विशेष अनुदानको रकम संघीय सञ्चित कोषमा रकम जम्मा गर्नु पर्नेमा गरेनन्। महालेखा नियन्त्रक कार्यालयका अनुसार बाँकी रहेको करीब ५ अर्ब ९२ करोड फिर्ता हुन बाँकी छ। त्यस्तै स्थानीय तहले पनि प्राकृतिक श्रोत बापतको रकम प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरण गरेको देखिँदैन।^{४७}

४.१६ वित्तीय उत्तरदायित्व

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन २०७६ मा आर्थिक कारोबारको उत्तरदायित्व निर्धारण गर्ने प्रावधान छ। संघीयता लागू भएपछिका आ.व.हरू २०७५ देखि २०७९ सम्म ४ वर्षका महालेखापरीक्षकका वार्षिक प्रतिवेदनहरू समग्रतामा बेरुजु २३ प्रतिशतले घटेको छ। खासगरी संघको बेरुजुमा उल्लेख्य कमि आउँदा औसत आकार घट्न गएको विश्लेषण गरिएको छ। चित्र अनुसार संघको तुलनामा प्रदेशको र प्रदेशको तुलनामा स्थानीय तहको बेरुजु बढ्दो क्रममा छ। खर्च जिम्मेवारीहरू तल्लो तहमा निक्षेपित हुँदै जाँदा बेरुजु पनि तल तिर सर्न गई संघमा घटेको हुन सक्दछ। तथापि सबै तहका सरकारहरू आर्थिक अनुशासन पालनाका विषयमा भने कठोर हुनु पर्ने देखिन्छ।

४.१७ जग्गा प्राप्ति र भू-अभिलेख

स्थानीय सरकार र प्रदेश सरकार सामू जग्गा प्राप्ति र भू-अभिलेख सम्बन्धी समस्या भएको कारण आफूलाई अत्यावश्यक भएका संरचनाहरू निर्माण गरी सेवाप्रवाह गर्न कठिन भएको अनुभव अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूमा बताएका छन्। जग्गा प्राप्तिको समस्याका कारण प्रदेश र स्थानीय तहको आयोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन लगायतमा गम्भीर समस्याहरू भोग्नु परेको अवस्था छ। अर्कोतिर भएका सरकारी र सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, भूउपयोग वर्गिकरण र भूउपयोग योजना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यहरू कमजोर रहेका छन्।

^{४७} सुरेश प्रधान: वित्तीय संघीयताको सन्दर्भमा नेपालको सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन

४.१८ संवैधानिक निकायका सुझावको कमजोर कार्यान्वयन

वित्तीय अनुशासन र सुशासन प्रवर्धन, भ्रष्टाचार नियन्त्रण कर्मचारी व्यवस्थापन लगायतमा सुधार गर्न महालेखा परीक्षकको कार्यालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोकसेवा आयोग, लगायतका सबै संवैधानिक आयोगका प्रतिवेदनहरूमा उल्लिखित सिफारिसहरूको कार्यान्वयन अत्यावश्यक हुन्छ। हरेक वर्ष संवैधानिक निकायहरूले आफ्ना प्रतिवेदनमा समावेश गरी उपलब्ध गराउने वस्तुगत सुझावहरू ओझेलमा पर्ने र वित्तीय अनुशासन, सुशासन प्रवर्धन, भ्रष्टाचार नियन्त्रण जस्ता विषयहरू निष्प्रभावी हुने गरेको अवस्था छ।

४.१९ संस्थागत संरचना

मुलुक संघीयतामा प्रवेश गरेसँगै O&M सर्भे गरी संस्थागत संरचना र दरबन्दी एकीन गरेता पनि तीनै तहका सरकारहरूले अर्को तहको अधिकार क्षेत्रसँग समानान्तर हुने गरी संस्थागत संरचनाहरू निर्माण गर्ने प्रवृत्ति देखिएको छ। खारेज भएका, खारेज हुने क्रममा रहेका प्रदेशमा हस्तान्तरण भएका बोर्ड, विकास समिति, प्रतिष्ठान, परियोजना आदि ब्यूताउने, केन्द्रमा नै फर्काउने प्रयास भइरहेका छन्। यस कार्यले संघीयता खर्चिलो र बोझिलो हुन जाने देखिन्छ। प्रदेश मन्त्रालयहरू पनि विस्तार हुँदै गइरहेका छन्। राजनीतिक दलका प्रदेश, जिल्ला कमिटी/समिति लगायतका संरचनाहरू पनि संघीयता अनुकूल हुने गरी परिमार्जन भएका छैनन् र केन्द्रीय कमिटी नै हावी भएको समेत देखिन्छ।

प्रदेश संरचनाहरू क्रियाशील भएको पाँच वर्ष पुग्दै गर्दा सातै प्रदेशका ४९ मन्त्रालयहरू बढेर हाल ७८ पुगिसकेका छन्। संविधानमा प्रदेश सभाका कुल सदस्य संख्याको २० प्रतिशतभन्दा बढी नहुने गरी प्रदेश मन्त्रिपरिषद् गठन गर्न सक्ने भन्ने व्यवस्थाले यो संख्या अझ बढ्न सक्ने देखिन्छ।

संघीयता लागू भएका केही देशहरूले संरचनाहरूको निर्माणका सम्बन्धमा दर्बिलो प्रबन्ध गरेको पाइन्छ, तर नेपालमा मन्त्रालयको संख्या लगायतका संरचना निर्माणका सम्बन्धमा कमजोर

प्रदेशमा मन्त्रालयको संख्या

- प्रदेश संरचनाहरू क्रियाशील भएको पाँच वर्ष पुग्दै गर्दा सातै प्रदेशका ४९ मन्त्रालयहरू बढेर हाल ७८ पुगिसकेका छन् ।
- नेपालको संविधानमा प्रदेश सभाका कुल सदस्य संख्याको २० प्रतिशतभन्दा बढी नहुने गरी प्रदेश मन्त्रिपरिषद् गठन गर्न सक्ने व्यवस्थाले गर्दा प्रदेश मन्त्रालयको संख्या अझ बढ्न सक्ने देखिन्छ ।
- भारतको संविधानको धारा २३९AA को उपधारा (४) मा दिल्ली सभाको १० प्रतिशतभन्दा बढी मन्त्रीहरू (मुख्यमन्त्री सहित) हुन नहुने व्यवस्था छ ।

प्रबन्ध रहेको र यस सम्बन्धमा राजनीतिक दलहरूमाथि संरचना बढाउने विषयलाई सुविधाको रूपमा उपयोग गर्ने गरेको भन्ने आरोप पनि लाग्ने गरेको छ।

भारतको संविधानको धारा २३९AA को उपधारा (४) मा दिल्ली सभाको १० प्रतिशतभन्दा बढी मन्त्रीहरू (मुख्यमन्त्री सहित) हुन नहुने व्यवस्था छ।

समय समयमा मन्त्रालयको संख्या बढ्दा नीतिगत अस्थिरता हुने, समन्वयमा कठिनाई हुने, अनावश्यक रूपमा संरचना थपिँदा संरचनाहरूबीचमै द्वन्द्वको अवस्था सिर्जना हुने, साधारण खर्चमा व्यापक रूपमा बढोत्तरी हुने लगायतका समस्याहरू सिर्जना हुन्छन्।

परिच्छेद पाँच: निष्कर्ष र सुझाव

संघीय प्रणाली नेपालका लागि नयाँ भएकाले यसमा अनुकूलन हुन अवस्य पनि केही समय लाग्छ। तथापि छोटो अवधिमा केही कानुनी तथा संरचनागत उपलब्धिहरू भएका छन्। गाउँ गाउँमा सिंहदरवार भन्ने नारा सहित भित्रिएको संघीयतालाई सफल बनाउन विभिन्न तहहरू बिचको अन्तरसम्बन्ध, सहकार्य, समन्वय, एवम सहकारिता पनि मजबुत हुनु पर्दछ भन्ने विषयमा कसैको फरक मत छैन। अहिलेको मुख्य सवाल शासन प्रणालीप्रति थप जनविश्वास आर्जन गर्नु हो। जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूलाई सबल/सक्षम र दिगो बनाउनु हो। पाँच वर्षको अवधिमा संघीयताको प्रभावकारिता मूल्याङ्कनका लागि पर्याप्त होइन। यही छोटो अवधिमा उत्पन्न समस्या तथा केही विकृतिहरूलाई आधार बनाएर संघीयताकै असफलताको रूपमा चित्रण गर्नु गलत हुन्छ। तथापि संघीयता कार्यान्वयनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण भने गर्न आवश्यक छ।

५.१ निष्कर्ष

संविधानले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा मुलुकमा दिगो शान्ति, सुशासन, र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्ने सङ्कल्प गरेको छ। संघीय शासन प्रणालीको सफल कार्यान्वयनबाट नै मुलुकले घोषित लक्ष्य प्राप्त गर्न सक्दछ भन्ने ऐतिहासिक संविधान सभाको विश्वास हो। अतः संविधान कार्यान्वयनको विषय संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको विषय पनि हो। २०७४ सालमा तीनवटै तहको निर्वाचन सम्पन्न भए पश्चात् संघीय शासन कार्यान्वयन चरणमा प्रवेश गर्‍यो। पहिलो पाँच वर्षे कार्यकालपूरा भई स्थानीय तहमा २०७९ असारदेखि दोस्रो अवधिका लागि नवनिर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले कार्यभार सम्हालेका छन्। २०७९ मंसिर ४ गते हुन गईरहेको प्रदेशसभा र प्रतिनिधी सभाको निर्वाचन प्रक्रिया अगाडि बढी रहेको छ। यस अवधिमा संघीय शासनप्रति केही असन्तुष्टिका स्वरहरू सुनिए पनि केही महत्त्वपूर्ण उपलब्धिहरू पनि भएका छन्। यद्यपि तीनको प्रभाव देखिन समय अवस्य लाग्दछ। नागरिक सार्वभौमसत्ता सम्पन्न भएका छन्। तीनवटै तहका सरकारहरूमा निर्णय लिने माथिल्लो तहमा महिला, दलित, आदिवासी, जनजाती, अल्पसंख्यक तथा पिछडिएको वर्ग र लिङ्गका नागरिकहरूको पहुँच कायम भएको छ।

सरकारले केही महत्त्वपूर्ण कानूनहरू जस्तै: स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७७, कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ समेत गरी २०७९ असार मसान्तसम्म १२१ वटा नयाँ ऐन, ४७ वटा अध्यादेशका साथै विभिन्न

४३१ वटा ऐनमा संशोधन गरी अद्यावधिक गरिएको छ। यही अवधिमा प्रदेश सरकारहरूले २४० र स्थानीय तहहरूले २९८९ वटा ऐनहरू जारी गरेका छन्। (यद्यपि यो आँकडा सबै स्थानीय तहको भने होइन)। कानून निर्माणमा भएको उपरोक्त प्रगतिका साथ संविधानको अनुसूची ५, ६, र ८ का एकल अधिकार र ७ तथा ९ मा उल्लिखित साझा अधिकारका विषयमा कार्य विस्तृतिकरण प्रतिवेदन सार्वजनिक भएको छ। कर्मचारी समायोजन ऐन अनुसार संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा जम्मा ९७ हजार ५८८ जना कर्मचारीहरू समायोजन भएका छन्। प्रदेशहरूमा प्रदेश नीति तथा योजना आयोग र प्रदेश लोकसेवा आयोगका साथै प्रदेश सुशासन केन्द्र र प्रशिक्षण केन्द्रहरू गठन भई क्रियाशिल भएका छन्।

योजना तथा बजेट तर्जुमा कार्यविधि र निर्देशिका जारी भई तीनवटै तहले तोकिएको निश्चित मितिमा आ-आफ्नो व्यवस्थापिकाबाट कार्यक्रम र बजेट पारित गरी स्थापित कोषहरूबाट निकास र खर्च गर्ने अभ्यास गरेका छन्। राष्ट्रिय योजना आयोगमा राष्ट्रिय परियोजना बैंक स्थापना भएको छ। वितीय व्यवस्थापन तर्फ, सूचना प्रविधिमा आधारित लेखा व्यवस्थापनको लागि संघ र प्रदेशमा LMBIS तथा स्थानीय तहकालागि SuTRA प्रणाली लागू गरिएको छ। प्रत्येक स्थानीय तहमा बैंकका शाखा स्थापना भई वितीय सेवा उपलब्ध गराई रहेका छन्। अधिकांश स्थानीय तहले आफ्नो प्रशासकीय भवन निर्माण गरिसकेका छन्। विगतमा जिल्लास्थित कार्यालयबाट पाईने सेवाहरू अहिले वडा कार्यालयहरूबाट प्राप्त हुन थालेका छन्। प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले आवधिक योजना तर्जुमा गरी आआफ्ना गन्तव्य र लक्ष्य किटान गरी कार्यान्वयनमा जुटेका छन्। तदनुरूप मध्यमकालीन खर्च संरचना) MTEF) को अभ्यास पनि भईरहेको छ। स्थानीय तहहरूले राजस्व सुधार कार्ययोजना पनि तयार गरिरहेका छन्।

यद्यपि यही अवधिमा संघीयता कार्यान्वयन जुन गतिमा हुनु पर्ने हो त्यो हुन नसकेको भनी नागरिक तहबाट संघीयताप्रति निराशाजनक अभिव्यक्ति पनि आएका छन्। राज्यका तीनवटै तहबीच सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयका सिद्धान्तका आधारमा संघीयताको कार्यान्वयन हुने व्यवस्था भए ता पनि व्यवहारमा त्यो नदेखिएको गुनासाहरू प्रवलरूपमा व्यक्त भएका छन्। २९ बुँदे कार्ययोजनामा पहिचान गरिएका विषय २०७५ चैत्र भित्र लागू गरिसक्ने प्रतिबद्धता जनाइएता पनि कार्यान्वयन भएन। कर्मचारी समायोजन प्रक्रियापूरा भएको भनिए तापनि प्रदेश र स्थानीय तहमा समायोजन भई गएका कर्मचारीले असुरक्षाको अनुभूति भएको बताउँछन्। स्थानीय तहले आफूलाई आवश्यक कर्मचारी स्थायी पदपूर्तिका लागि प्रदेश लोकसेवा आयोगसँग माग नगरी करारमा भएकालाई हटाई पुनः करारमै नियुक्ति गरिरहेका समाचार आइरहेका छन्। प्रदेशमा अनावश्यक रूपमा मन्त्रालयहरू फोरेर नयाँ संरचनाहरू थप्दा नियमित व्ययभार थपिएको छ। (शुरूवातमा सात वटा

प्रदेशमा कुल ४९ मन्त्रालय भएकोमा अहिले प्रदेश एकमा १३ वटा, मधेश प्रदेशमा ११ वटा, वागमती प्रदेशमा १४ वटा, गण्डकी प्रदेशमा १२ वटा, लुम्बिनी प्रदेशमा १३ वटा, कर्णाली प्रदेशमा ८ वटा, र सुदुर पश्चिम प्रदेशमा ७ वटा गरी कूल ७८ वटा मन्त्रालयहरू कायम रहेका छन्।) संघ र प्रदेशका टुक्रे आयोजनाका कारण स्थानीय तहमा आयोजना व्यवस्थापनमा कठिनाई भएको छ। तीन तहका सरकारहरूले विप्रेको ठाउँमा एकले अर्कोलाई दोषारोपण गरिरहेका छन्। नयाँ शासकीय प्रणाली भएको हुनाले अभ्यास गर्दै जाँदा बेलाबखतमा अप्ठ्याराहरू आइरहुन अस्वभाविक होइन। भारत, अमेरिका लगायतका अन्य देशको अनुभवहरू हेर्दा पनि यस्तो देखिएको छ।

यसप्रकार संघीय शासन भएका र नभएका सबै खाले देशहरूमा सामान्य विवादहरू भइरहन्छन्। नयाँ शासकीय अभ्यासको प्रारम्भिक चरणमा त्यस्तो हुनु अनौठो होइन। विवादहरू व्यवस्थापन गर्दै जाने हो। नेपालमा अहिले तीन तह मध्ये एकले अर्कोलाई बाधकको रूपमा देखे र अधिकार मेरो तहमा मात्र भए हुन्थ्यो भन्ने सोच र प्रवृत्ति झल्किन्छ वेला बखतमा। संघीयताबाट प्रदेश र स्थानीय तहले चाहेको के हो ? यसमा अलिकति ध्यान दियो भने स्पष्ट हुन्छ। विवाद अधिकारको बाँडफाँटमा हो। केन्द्रीय अथवा एकात्मक मानसिकता बदल्नु पर्दछ भन्ने हो। माथिको निर्देशनको पालना गरी रहेको परिपाटी बदलेर स्वायत्तता चाहियो भन्ने हो। संविधानले गरेको अधिकारको बाँडफाँट संघबाट संकुचन नहोस भन्ने हो। सकिन्छ भने प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार र स्वायत्ततालाई अझै बढाउँदै लैजानु पर्छ भन्ने हो।

संसारका अन्य मुलुकको अनुभवले पनि के देखाउँछ भने संघीयता एक झटकामा सफल वा असफल भएको होइन। संघीयतालाई जसले आफ्नो मुलुकको आवश्यकता अनुसार व्यावहारिक तहमा काम लाग्ने बनाउन सके त्यहाँ संघीयता सफल भयो। जसले व्यवहार र कानूनबीच फाटो फराकिलो पाउँ लागे तिनको अवस्था राम्रो छैन जस्तै: नाइजेरिया र इथोपिया। एकजना अमेरिकी पूर्व राष्ट्रपतिले भनेका छन् “हामीले चामल आयात गर्छौं तर चपस्टिकले खाँदैनौं। बेलायतबाट शासन प्रणाली ल्यायौं तर लर्ड र राजा ल्याएनौं”। जुनसुकै शासन प्रणालीको सफलताका लागि आधारभुत पक्षलाई नभत्काई संवैधानिक प्रावधान मार्फत आफ्नो अनुकूलको बनाउने र त्यसैको मर्म अनुरूप कार्यान्वयन गर्ने हो। विगत पाँच वर्षमा केही विसङ्गती, अनियमितता तथा आर्थिक अनुशासनहिनताका घटनाहरू देखिए। त्यसैको निहु बनाई प्रदेश र स्थानीय तह चाहिँदैन भन्नु गलत हुन्छ। किनभने संघीय सरकार पनि उपरोक्त मामिलाहरूमा पूर्ण रूपमा चोखो त अवस्थ छैन होला। तर संघीय सरकार चाहिएन भन्ने आवाज त सुनिएको छैन। सरकारहरूले आ-आफ्ना कमजोरी सुधारनु पर्दछ। तर यसरी संघीय शासनको मूल चुरोमै हिकाउने हो भने संघीयता असफल हुन्छ। संविधान असफल हुन्छ, मुलुक असफल हुन्छ।

अतः जिम्मेवार सबैले आ-आफ्नो सोचमा परिवर्तन गर्न सक्यौं भने चुनौतीलाई अवसरमा बदल्न सकिनेछ। लोकतन्त्रका मूल्य मान्यताहरू स्थापित गर्न सकिनेछ। संघीय शासनले अपेक्षा गरेका लक्ष्यहरूपूरा गर्न सकिनेछ। सार्वजनिक जिम्मेवारीमा भएका व्यक्तिहरू संविधानको व्याख्या र प्रयोगमा होशियार हुन जरूरी छ। भुलवस गलत नजिर स्थापित हुन पुग्यो भने पनि इतिहासले माफ गर्ने छैन। भारतीय संविधानको मुख्य डिजाइनर बी.आर. अम्बेडकरले आफ्नै नेतृत्वमा निर्माण भएको संविधान जारी हुँदाका वखत “यो संविधान धेरै राम्रो पनि छैन र नराम्रो पनि छैन। राम्रो नराम्रो यसको कार्यान्वयनमा निर्भर रहन्छ” भनेका थिए। संविधान र शासन प्रणाली त केवल साधन मात्र हुन। ‘बजाउन जाने पो बज्छ मुरली’ भन्ने प्रचलित नेपाली उखान झैं प्रयोग गर्नेको कुशलतामा नै नयाँ शासकीय प्रणालीको महत्त्व र सफलता निर्भर छ। यही कुशलताबाट विभिन्न वर्ग क्षेत्र समुदायका नागरिकको चाहना परिपूर्ति हुने हो। राज्यको अभिष्टपूरा हुने हो।

५.२ सुझाव

नेपालको सन्दर्भमा संघीयतालाई राज्य सञ्चालनको प्रणालीका रूपमा अङ्गीकार गर्नुका पछाडि मुलतः तीनवटा कारणहरू छन्। पहिलो, विविध जातजाति र भौगोलिक क्षेत्रको पहिचानको रक्षा गर्दै विद्यमान सामाजिक, आर्थिक विभेदहरू निराकरण गर्ने। दोस्रो, विकास प्रक्रियालाई क्षेत्रीय, समाजिक सांस्कृतिक र आर्थिक हिसावले न्यायोचित र समातामुलक बनाउने। तेस्रो, केन्द्रीकृत राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय प्रणालीलाई तल्लो तहसम्म निक्षेपित गर्ने। यसको अर्थ सबै नागरिकप्रति समान हिसावले जवाफदेही हुने लोकतन्त्रिक व्यवस्थालाई संस्थागत गर्ने, शासन प्रणालीलाई सर्वसाधारणको तहसम्म पुर्याउने र विकासलाई जनमुखी र जनउत्तरदायी बनाउने भन्ने हो।

लोकतन्त्र केवल सङ्घीय व्यवस्था भएका मुलुकहरूमा मात्र नभई एकात्मक व्यवस्था भएका मुलुकमा पनि राम्रैसँग फस्टाएको धेरै उदाहरणहरू छन्। एकात्मक व्यवस्था भएको ईटालीमा लोकतान्त्रिक अभ्यास संघीय व्यवस्था भएका मुलुकहरूकोभन्दा उत्कृष्ट छ। विकेन्द्रीकरणका सवालमा विश्वस्तरमा आएका लहरहरूलाई ईटालीले राम्रैसँग अवलम्बन गरेको छ। ईटालीमा सेवा प्रवाह र विकासका काममा नगरपालिकाहरूलाई विशिष्ट अधिकारहरू उपलब्ध गराइएको छ। संघात्मक व्यवस्था भएका तर संविधानमा स्थानीय तहको बारेमा केही उल्लेख नगर्ने अष्ट्रेलिया, क्यानडा, संयुक्त राज्य अमेरिका आदि देशहरूमा स्थानीय स्वायत्तताका उदाहरणीय अभ्यासहरू छन्। तल्लो तहका सरकारहरू मजबुत हुँदा राज्य कहिल्यै पनि कमजोर हुँदैन। यसले त झन् मुलुकको शासन प्रणालीप्रति नागरिकको अपनत्व बढ्नुका साथै जराधार तहबाटै राष्ट्रियता मजबुत बनाउन सघाउ पुर्याउँदछ। बहुतहको शासन व्यवस्थाको सुन्दरता र संघीयताको उद्देश्य पनि यही हो।

नेपाल लगायत अन्य धेरै मुलुकमा शक्तिमा रहेका पार्टीका विभिन्न तहका सङ्गठनबीचको power hierarchy पनि केही हदसम्म स्वायत्ततामा बाधक भएको विषय विज्ञहरूको धारणा छ। इथोपियामा पनि संघीय व्यवस्था छ। खासगरी, ठूलो संख्यामा छरिएर रहेका सिमान्तकृत समुदायका नागरिकको शासनमा सहभागिता बढाउन र निरासाजनक अवस्थामा रहेका नागरिकहरूमा राष्ट्रियताको भाव जागृत गराउनु त्यहाँको संघीय शासन व्यवस्थाको उद्देश्य थियो जसमा अपेक्षित सफलता मिलेन। त्यसको मुख्य कारण अति केन्द्रीकृत पद्धति भएका पार्टीले सरकारका विभिन्न तहमा कब्जा जमाउनु र तल्ला तहका सरकारहरूले स्वायत्तताको अभ्यास गर्न नपाउनु हो भन्ने अध्ययनले देखाएको छ। नाईजेरियामा केन्द्र सरकारका निर्णय उपर कहिल्यै पनि प्रान्तीय सरकारले प्रश्न उठाउने हिम्मत गर्दैनन। केन्द्र सरकारले सधैं सबै राम्रै गरेर होइन। उपल्लो कमिटिका नेता विरुद्ध तल्ला कमिटिकाले प्रश्न गर्न नसकेर त्यस्तो भएको बताइन्छ।

संयुक्त राज्य अमेरिकामा पार्टीका तल्ला निकायहरू असाध्य विकेन्द्रित स्वरूपका छन्। क्यानडामा संघीय सरकारमा राष्ट्रिय पार्टीहरूको र प्रान्तीय सरकारमा केन्द्रमा खासै भुमिका नभएका क्षेत्रीय पार्टीहरूको नेतृत्व हुने गरेको र चुनाव पनि फरक फरक मितिमा गरिने व्यवस्था हुनुले अधिकारको अभ्यासमा कहिल्यै पनि द्वन्द्व नभएको र स्वतन्त्रता भएको बताइन्छ। स्वयं पार्टीलाई कसरी जतिसक्दो प्रजातान्त्रिक र तल्ला इकाइहरूलाई पनि कसरी स्वतन्त्र र सक्षम बनाउने अनि कुन हैसियतका पार्टीलाई कस्तो जिम्मेवारी दिने भन्ने कुरा अमेरिका र क्यानडाको अभ्यासबाट सिक्नु पर्दछ।

अझैपनि साझा अधिकारको क्षेत्रमा खर्च जिम्मेवारी प्रष्ट हुन सकेको छैन। अन्तर-सरकारी संरचनाहरू प्रभावकारी हुन सकेका छैनन। संघीय शासन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने दायित्व सबैको हो। संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यम द्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र सम्वृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्न कुनै एक तहको प्रयास मात्र प्रयास हुँदैन। विगतका अनुभव र महसुस गरिएका कमी कमजोरीहरू भविष्यका सुधारका लागि मार्गदर्शक हुनेछन्। अब हाम्रो सुधारको मार्गचित्र देहाय अनुसार हुनेछः

५.२.१ राजनीतिक

(१) समन्वयकारी संरचनाहरूको गठन र क्रियाशिलता

सामन्ती, निरङ्कुस, केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यव्यवस्थाले सृजना गरेका सबै प्रकारका विभेद र उत्पिडनको अन्त्य गर्न संविधान बमोजिम राज्यशक्तिको प्रयोग गर्ने तीन तहबीचको अन्तरसम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने संवैधानिक प्रावधानप्रति राजनीतिक

नेतृत्वको ध्यान अपेक्षित रूपमा पुग्न सकेको छैन। प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा गठन हुने राष्ट्रिय समन्वय परिषद तुरुन्त गठन होस र अन्य समन्वयकारी संरचनाहरूलाई पनि यथाशीघ्र क्रियाशील बनाईयोस्।

(२) संघीयता सबलीकरणमा दलहरूको भूमिका र सो अनुकूलको आन्तरिक लोकतन्त्र

स्थानीय तह र प्रदेश सरकारहरूको कार्यसम्पादन राम्रो भयो भने मात्र संघीयताको बारेमा आम नागरिकमा सकारात्मक सन्देश प्रवाह हुने हो। नागरिकले अहिले संघीय सरकारले के गर्नु गरेन भन्दा पनि प्रदेश र स्थानीय तहले के गर्दै छन् भनी निगरानी गरेका छन्। त्यसैका आधारमा संघीयताप्रति धारणा बनाउँदछन्। संघीय शासनका सम्बन्धमा नागरिकहरू बिच बढ्दो वितृष्णा न्युन गर्न सरकार मात्र नभई राजनीतिक तहबाट पनि तदारुकता जरुरी छ। राज्यको शासकीय प्रणालीमा जसरी तल्लो तहका सरकारहरू निश्चित सवालहरूमा स्वायत्त हुन्छन् त्यसरीनै तल्लो तहका पार्टी कमिटीहरूमा पनि स्वायत्तता जरुरी छ।

(३) केन्द्रीकृत र एकात्मक मानसिकताको अन्त्य

हरेक तहका पदाधिकारीहरूमा अरूलाई विश्वास गर्न, अरूको अस्तित्व स्वीकार गर्न एवम महत्त्वपूर्ण कार्यका लागि समन्वय र सहकार्य गर्न हिचकिचाउने मनोवृत्तिमा कमि आउन सकेन। अतः शासकीय कुशलतामा सुधारका लागि अधिकार मेरो तहमा भए मात्र शासन प्रणाली सफल हुने थियो नभए वर्वाद हुन्छ भन्ने केन्द्रीकृत मानसिकता राजनितिक तहबाट हट्नु पर्दछ।

(४) संघीय शासन शासितहरूको अवस्था सुधारमा केन्द्रित हुनु पर्ने

नागरिकहरूको अवस्था सुधारका खातिर संघीय व्यवस्था लागू भएको हो। तर व्यवहारमा त्यसो नहुँदा नागरिकहरूमा (खासगरी युवाहरूमा) संघीयताप्रति वितृष्णा र दलीय गतिविधि प्रतिको आक्रोस र निराशा प्रदेश तथा स्थानीय तहका छलफलमा प्रष्टै रूपमा प्रकट भयो। प्रदेशमा जथाभावी मन्त्रालय फोरेर मन्त्री थप्ने स्थानीय तहमा करारमा कर्मचारी भर्ना गर्ने कार्यप्रति नागरिकमा आक्रोस छ। यस्तो अवस्थाको अन्त्यका लागि कम्तीमा पनि सरकार टिकाउनकै लागि मन्त्रालयहरू टुक्र्याउने र सबैलाई मन्त्रिको पालो पुर्याउनै पर्ने परिपाटीको अन्त्य राजनीतिक तहबाट हुनैपर्दछ।

(५) तीन तहबीचको अधिकारको सीमा स्पष्ट हुनु पर्ने

संविधान र कानूनमा रहेका तीन तहका सरकारहरूका अधिकार तथा यसका सीमा सम्बन्धी अस्पष्टता हटाउन संशोधन आवश्यक देखियो। संविधान संशोधनको प्रक्रिया जटिल हुने हुँदा ऐनहरूलाई संशोधन गरेर संविधानको अक्षर र भावना अनुरूप बनाउन विलम्ब गर्नु हुँदैन। संविधानले

अन्तरप्रदेश परिषद्को व्यवस्था गरेको छ तर यसको बैठक अन्त्यन्त न्यून संख्यामा बस्ने गरेको छ। कम्तीमा वर्षको दुई पटक यस्तो बैठक बोलाइएमा, सबैको सल्लाहबाट कार्यसूची बनाइएमा र कार्यान्वयन गर्ने तत्परता देखाइएमा संघीयतालाई ठिक बाटोमा चलायमान बनाउन सकिन्छ।

(६) नेपाल सरकारले अभिभावकत्व लिनु पर्ने

संघले अधिनायकत्व नभई अभिभावकत्व लिनु पर्ने आवश्यकता छ। तर संघले आफ्नो अधिनायकत्वको प्रदर्शन गरेको प्रदेश र स्थानीय तहको गुनासो छ। सर्वत्र केन्द्र हावी हुन खोज्यो भन्ने अहिलेको सबभन्दा ठूलो गुनासो हो। तीन तहका सरकारहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध अधिनस्थको व्यवहार बाट नभई समन्वयकारी व्यवहारबाट मजबुत हुने हो। संघीयताको सफल कार्यान्वयनमा अन्तरतह समन्वयकारी संरचनाहरूको सबलीकरण र क्रियाशीलता आवश्यक छ। अधिकारक्षेत्र सिमाङ्कनको धूमिलता र व्यवहारजन्य कारणले देखिने कामको दोहोरोपना वा अधिकारक्षेत्रको अतिक्रमण हटाउन समन्वयकारी संरचनाहरू क्रियाशील हुन जरुरी छ।

(७) राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को क्रियाशीलता

संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध र समन्वय) ऐन, २०७७ को दफा १६ बमोजिम प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा गठन हुने राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को गठनमा ढिलाई हुँदा संघीयताको कार्यान्वयनमा आएका जटिलता फुकाउने कार्यमा पनि ढिलासुस्ती भएको छ। उक्त परिषद्लाई पूर्णता दिई बैठकलाई नियमितता प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक छ। यसो हुन सकेमा प्रदेश समन्वय परिषद् र विषयगत समितिहरूले आफूले सम्पादन गरेका काम कारवाहीको सम्बन्धमा राष्ट्रिय समन्वय परिषदमा र राष्ट्रिय समन्वय परिषद्ले गरेका कामको वार्षिक प्रतिवेदन संघीय संसदमा पेश गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था मार्फत् यस्ता संरचनालाई संसदप्रति जवाफदेही बनाउन समेत सम्भव हुनेछ।

(८) स्थानीय तहसँग सम्बन्धित महासंघहरूको प्रतिनिधित्व

संघीय तहका संरचनाहरूमा बैठकका एजेण्डा तय गर्दा प्रदेश एवम स्थानीय तहको र प्रदेश तहका संरचनाको बैठकमा प्रस्तुत हुने एजेण्डा तय गर्दा स्थानीय तहको राय सुझाव लिने परिपाटी विकास गर्न सके बैठक सरोकारका विषयमा बढी केन्द्रित हुने देखिन्छ। यसबाट बैठकका निर्णयप्रति सबै तहको स्वामित्व बढाउन समेत मद्दत मिल्नेछ। त्यस्तैगरी राष्ट्रिय समन्वय परिषद् तथा विषयगत समितिहरूमा स्थानीय तहको प्रतिनिधित्व क्रमशः प्रधानमन्त्रीले र नेपाल सरकारका मन्त्रीले तोकेको अध्यक्ष वा प्रमुखले गर्ने व्यवस्थाभन्दा सम्बन्धित संघ/महासंघबाट प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था व्यावहारिक हुन सक्दछ।

(९) समावेशी प्रतिनिधित्वको सुनिश्चितता

राज्यका संरचनाहरूमा सार्थक रूपमा समावेशी प्रतिनिधित्व हुन नसकि रहेको सन्दर्भमा संविधानको धारा ३८(४), धारा ४२ र धारा ४७ को व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न राज्यका हरेक निकायमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, अपाङ्गता, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने। विभेद र हिंसाको निराकरण, मानव अधिकारको प्रत्याभूति र मौलिक हकको कार्यान्वयन गर्न कानूनी र नीतिगत सुधार गर्न आवश्यक देखिन्छ।

(१०) संघीयता कार्यान्वयन अनुगमन संयन्त्र

सरकारलाई जनताप्रति उत्तरदायी बनाई संघीय शासन व्यवस्थाप्रति नागरिकको भरोसा बढाउन संघीय संसदमा संघीय शासन प्रणाली र कानूनी शासनको निरन्तर अनुगमन र पृष्ठपोषण गर्ने संयन्त्र आवश्यक देखिन्छ।

५.२.२ प्रशासनिक

(१) साझा अधिकारसँग सम्बन्धित कानून निर्माण र विस्तृतीकरण

प्रदेश र स्थानीय तहले साझा अधिकारसँग सम्बन्धित संघीय कानूनको प्रतिक्षा गरिरहेकाले अत्यावश्यक ऐन, नियमहरूको तर्जुमा यथाशीघ्र आवश्यक छ। एकल अधिकारका विषयमा पनि संघले अधिकार सङ्गठनको प्रयास गरेको प्रदेश र स्थानीय तहको गुनासो छ। अतः संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका साझा तथा एकल अधिकारहरूको बाँडफाँट र विस्तृतीकरणमा रहेका अस्पष्टता छिटो हटाउन आवश्यक छ। त्यस्तैगरी प्रशासनिक संघीयताका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू समावेश रहेको अन्तरप्रदेश परिषद्को २०७५ पुस ३ को २९ बुँदे कार्ययोजना अविलम्ब कार्यान्वयन गरिनु पर्छ।

(२) कर्मचारीको मनोबलमा वृद्धि

समायोजनको प्रक्रिया बाट समायोजन भई जाने कर्मचारी र स्थानीय तहको नेतृत्व दुवै खुशी देखिएनन्। हार हारको स्थिति किन आयो? यो विषय अविलम्ब सम्बोधन हुन आवश्यक छ। अहिले प्रदेश र स्थानीय तहमा आवश्यकताभन्दा अति कम जनशक्ति उपलब्ध छ। स्थानीय तहमा धमाधम विगतमा करारमा नियुक्त कर्मचारीलाई हटाई पुनः नयाँ व्यक्तिहरू करारमा नियुक्त गरिएको छ। लोकसेवा आयोगसँग स्थायी पदपूर्तीका लागि माग नगरी जथाभावी करारमा नियुक्ती गर्ने गतिविधि प्रदेश र स्थानीय तहले अविलम्ब रोक्नु पर्दछ।

(३) स्वायत्तताको अभ्यास

प्रदेश तथा स्थानीय तहले संघीय सरकारको भर नपरी स्वतन्त्र रूपमा गर्न सकिने कामहरू जस्तै: अत्यावश्यक कानूनहरू र योजनाहरू तर्जुमा गर्ने, भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा कडाई गर्ने, वेरुजुहरूलाई न्युनीकरण गर्ने, सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउने, न्यायिक समितीलाई क्षमतावान बनाउनुका साथै कर्मचारी र पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास गर्ने काम स्वतन्त्र रूपमा गर्न सकिन्छ।

(४) जथाभावी संरचना थप गर्ने कार्य रोक्नु पर्ने

मितव्ययी र प्रभावकारी शासन व्यवस्था कायम गर्न प्रशासनिक संरचना र कार्यप्रणालीमा सुधार आवश्यक छ। प्रदेश सरकारहरूले अत्यावश्यक कानून निर्माण लगायतका अत्यावश्यक कामहरूमा ध्यान ध्यान केन्द्रित गर्नु पर्नेमा मन्त्रालयहरू टुक्र्याउने र संरचनाहरू थप्ने कार्य गर्दा नागरिकमा स्वयं संघीय व्यवस्था र प्रदेशको भूमिकामा पनि शङ्का बढायो। प्रदेश र स्थानीय तहलाई किटान भएका कार्यक्षेत्रबाट संघीय संरचनाहरू हटाउन उपयुक्त हुन्छ। जति धेरै संरचना हुन्छन्, द्वन्द्वको सम्भावना पनि त्यतिनै हुने भएकाले तिनीहरूबीच प्रतिस्पर्धा होइन आवश्यक समन्वय हुने प्रणाली विकास हुन आवश्यक छ।

(५) एकीकृत कानूनहरूको निर्माण

कानूनहरू बनाउँदा धेरै टुक्रे कानूनहरूभन्दा संहिता र एकीकृत कानून बनाउन उपयुक्त हुने कानूनविद हरूको सुझाव रहेको छ। जति धेरै संख्यामा कानूनहरू हुन्छन् त्यतिनै शासन कमजोर हुने सम्भावना हुने हुँदा एउटा नयाँ कानून बनाउँदा कम्तीमा २ वटा खारेज गर्न सकिने विषयमा समेत सोच्नु आवश्यक हुन्छ। त्यस्तैगरी, विभागीय मन्त्रालयहरूले प्रदेश र स्थानीय तहका लागि नमुना कानून पठाउँदा कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय मार्फत् पठाउँदा उपयुक्त हुन्छ।

(६) कर्मचारी व्यवस्थापन

संघीयताका एकाईहरू 'राज्य भित्रका राज्य' होइनन्। त्यसैले विशेष खालका कुरामा समानता हुनु पर्दछ। कर्मचारी प्रशासनमा अवकाशको उमेर, योग्यता, समावेशिता, आचरण, तलब र वृत्ति विकासका अवसर आदि सबै विषयमा समानता हुनु पर्दछ। कर्मचारी समायोजन ऐनले प्रशासनिक संघीयताको मूल मर्म नै आत्मसात् गर्न नसकेको कर्मचारीहरूको गुनासो छ। संघीय निजामती सेवा ऐन र अन्य सेवा शर्त सम्बन्धी ऐनमा नै प्रशासनिक समन्वय र सहकार्यका प्रावधानहरू राखिनु पर्दछ। केन्द्रले हस्तक्षेप गरेको पनि नदेखिने र प्रदेश, स्थानीय तहलाई पनि आफ्नो स्वायत्तता हनन भएको महसुस नहुने व्यवस्था गर्न सकिन्छ।

(७) पदाधिकारीहरूको वित्तीय उत्तरदायित्वमा वृद्धि

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तर दायित्व सम्बन्धी ऐनमा संशोधन गरी निर्वाचित पदाधिकारीहरूको निर्देशन वा दबाबमा काम गरेको अवस्थामा निजहरूलाई पनि दण्ड हुने व्यवस्था गर्नु पर्ने र मुद्दा चलाउन सकिने व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ। निर्वाचन ऐनमा संशोधन गरी दण्ड पाउने यस्तो पदाधिकारीहरूलाई निर्वाचन लगायत सार्वजनिक पदमा नियुक्ती वा मनोनयन हुन नपाउने प्रावधान कडाईका साथ लागू गर्नु पर्दछ। वित्तीय व्यवस्थापनको प्रत्येक चरणहरूमा कानून विपरीत हुने कार्यको लागि तयार गर्ने, पेश गर्ने, सिफारिस गर्ने तथा स्वीकृती दिने पदाधिकारीहरूलाई संलग्नताको आधारमा कैद तथा बिगो र बिगो बमोजिमको जरिवानाको व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ।

(८) कर्मचारीको क्षमता विकास

तीन तहकै सरकारमा कार्यरत कर्मचारीको मर्यादा, अवसर र सेवा सुविधामा एकरूपता कायम गरिनु पर्दछ। प्रशासनिक संघीयतामा कर्मचारीहरूको क्षमता विकास निकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। जर्मनीमा तीन वर्ष र फ्रान्समा साढे तीन वर्षको कडा प्रशिक्षण पछि मात्र नवप्रवेशी कर्मचारीहरूलाई काममा लगाइन्छ। नेपालमा यो स्तरको व्यवस्था गर्न नसकिए पनि क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू अनिवार्यरूपमा ल्याइनु पर्दछ। तालिम लगायतका प्रशिक्षणहरूमा समान अवसर आवश्यक छ।

(९) प्रदेश र स्थानीय तहको क्षमता विकास

संविधान प्रदत्त जिम्मेवारीहरू वहन गर्न प्रदेश तथा स्थानीय तहको अहिलेको क्षमता प्रयास छैन। अतः निम्न चार विषयहरूमा तत्काल जोड दिन जरुरी छः (क) कम खर्चिलो र कम समयमा परिणाम निकाल्ने गरी सरकार सञ्चालनका विधि, प्रक्रिया र सरसुविधाका लागि संरचनागत वा संस्थागत विकास, (ख) तोकिएको जिम्मेवारी वहन गर्न सक्नेगरी सङ्गठनको बनोट, कार्यविवरण र सङ्गठन भित्र र बाहिरका अन्तरसम्बन्धको क्षेत्र निर्दिष्ट गरिएको सङ्गठनात्मक विकास, (ग) जिम्मेवारी वहन गर्न सक्ने शिप, ज्ञान र विवेक अभिवृद्धि गर्न अध्ययन, तालिम र वृत्ति विकासको अवसर भएको मानव संसाधनको विकास, र (घ) अभिलेखीकरण, सूचना र सञ्चारका उपयुक्त प्रविधिहरू माथिको पहुँच र सञ्जाल भएको सूचना प्रविधिको विकास।

(१०) प्रशासनिक समन्वय परिषद्को व्यवस्था

मुख्य सचिवको अध्यक्षतामा सबै प्रदेशका प्रमुख सचिवहरू रहेको 'प्रशासनिक समन्वय परिषद्' गठन गरेर प्रशासनिक एकाईहरूबीचको समन्वय र सहकार्यको समस्या फुकाउने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ। त्यस्तै प्रदेशका प्रमुख सचिवको अध्यक्षतामा सबै स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरू रहेको 'प्रदेश प्रशासनिक समन्वय समिति' गठन गरिनु पर्दछ। यी दुई समितिहरूको

गठन नितान्त नीति, कार्यक्रम कार्यान्वयन र सेवा बितरणमा देखा पर्ने समस्या समाधानका लागि आवश्यक छ।

५.२.३ वित्तीय

(१) योजना प्राथमिकीकरणको व्यावहारिक अभ्यास

तोक आदेशको भरमा योजना लैजाने/दिने प्रचलन अहिले पनि हावि रहेको गुनासो प्रदेश स्तरका छलफलमा जोडदार रूपमा उठ्यो। सहभागितात्मक योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई चुनौती दिने भएकोले यसप्रकारको अभ्यासलाई लोकतान्त्रिक पद्धति अनुकूल मान्न सकिन्न। स्थानीय तहको आवश्यकता र प्राथमिकता क्रममा नरहेका योजनाहरू स्थानीय तहलाई जानकारी नदिई चोर बाटो बाट छिराउने प्रवृत्तिले स्थानीय तहको विकास लक्ष्यमा योगदान पुर्याउनुको सट्टा सरकारका तहहरू र स्वयं स्थानीय तहले तय गरेका विकास लक्ष्यहरूमा समेत द्वन्द्व पैदा गराउने भएकाले यस्तो पद्धती रोक्न आवश्यक छ।

(२) राजस्व अधिकारहरूको उपयोग

स्थानीय तहलाई दिइएको राजस्वको अधिकार कार्य जिम्मेवारीको तुलनामा अत्यन्त कम देखियो। यसैले साविकका जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र गाउँ विकास समितिहरूले पाएको राजस्व अधिकारलाई हालका स्थानीय तहले पूर्ण उपयोग गर्न पाउने वातावरण सिर्जना गरिनु उपयुक्त हुन्छ। त्यस्तैगरी, घरजग्गा रिजष्ट्रेशन दस्तुर प्रदेश र स्थानीय तहमा भएकाले यसलाई एकै तहमा मात्र सङ्कलन गरी बाँडफाँट गर्दा उपयुक्त हुन्छ।

(३) वित्तीय अनुशासनमा कडाई

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन २०७६ बमोजिम तालुक निकायबाट अनुगमन गर्ने र कार्यविधिको पालना नगर्ने, अनियमितता गर्ने पदाधिकारीलाई समयमै जिम्मेवार बनाउने। वित्तीय अनुशासन पालनालाई कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आवद्ध गर्ने। लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा औल्याईएका व्यहोरा सम्बोधन हुन आवश्यक देखिन्छ। विगतको वित्तीय अनुशासन पालना र मूल्याङ्कनको विश्लेषण गरी विशेष जिम्मेवारी दिने एवम दण्ड पुरस्कारको व्यवस्था अवलम्बन गर्नु पर्दछ।

(४) सशर्त अनुदान विषय क्षेत्रगत शर्तका आधारमा उपलब्ध हुनु पर्ने

आर्थिक वर्षको अन्त्यमा वित्तीय हस्तान्तरण गरी पठाउने परिपाटीको अन्त्य अझै हुन सकेको छैन। त्यस्तै सशर्त अनुदानको भारी बोकाई संघीय सरकार समेतले एक लाखका टुक्रे आयोजनाहरू

प्रदेश र स्थानीय तहमा पठाउने काम बन्द गर्नु पर्दछ। संघ र प्रदेशबाट अनुदान उपलब्ध गराउँदा सकभर सशर्तको अनुदान कम गरी समानीकरण अनुदान बढाउनु पर्नेमा सशर्त अनुदानको आकार बढेको छ। सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउँदा क्रियाकलाप नै तोकेर सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउने परिपाटी अन्त्य गरी क्षेत्रगत शर्त र लक्ष्य तोकेर उपलब्ध गराउने व्यवस्था हुँदा उपयुक्त हुन्छ। हरेक पालिका सिंहदरवार बनेको सन्दर्भमा पालिकाको कुल पुँजीगत बजेटको ५० प्रतिशत बजेट बडाले स्वयम् कार्यान्वयन गर्ने गरी बाँडफाँट गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

(५) वित्तीय संघीयतासँग सम्बन्धित संरचनाहरूको क्रियाशीलता

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन तथा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐनलाई संवैधानिक मर्म अनुरूपको बनाउन आवश्यक छ। प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा व्यवस्थापनमा सरलीकरण गर्ने गरी एकीकृत कानून तर्जुमा गर्ने। वित्तीय संघीयताको मियोको रूपमा रहेको राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई स्वायत्तता सहित सक्षम बनाउने। सबै प्रकारका सवारी करलाई सवारी साधन कर अन्तर्गत राखी प्रदेश विभाज्य कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था गर्ने। वित्तीय संघीयता सम्बन्धी संस्थागत संयन्त्रहरू जस्तै: अन्तर-सरकारी वित्त परिषद् जस्ता निकायलाई क्रियाशील तुल्याउने।

(६) राजस्वको दायरा बढाउन आवश्यक

स्थानीय तहले आयको आङ्गलन नगरी जथाभावी कार्यक्रम तथा बजेट बनाउन रोक्नु पर्दछ। अहिले प्रदेश र स्थानीय तहको आन्तरिक आय र खर्च आवश्यकताबीचको खाडल ठूलो छ। यो खाडललाई पूरा गर्न प्रदेश र स्थानीय तहलाई राजस्वको दायरा बढाउन प्रोत्साहन र सहयोग आवश्यक छ।

(७) आन्तरिक नियन्त्रणमा कडाई

संघ र प्रदेश तहमा आर्थिक कार्यविधि कानूनमा उल्लेख भए अनुसार बजेट प्रस्ताव नगर्नेलाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाई निर्वाचित पदाधिकारीहरूलाई पनि दण्डित हुने व्यवस्था गर्न आवश्यक छ। स्थानीय तह तथा प्रदेशको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक देखियो। यसको लागि नीति, योजना, कार्यक्रम, आयोजना, बजेट, खर्च, खरिद, अभिलेख र प्रतिवेदन आदिको कार्यप्रवाह स्वरूप तयार गर्न आवश्यक छ। पदाधिकारीहरूको कार्यसम्पादन मापन गर्ने प्रणाली विकास गरी परिणाम र प्रतिफलको आधारमा जिम्मेवार तुल्याउन आवश्यक देखियो।

अहिले नेपालमा संघीयता भनेकै प्रदेश सरकार हो भन्ने आम बुझाई र विश्वास छ। प्रदेश सरकार नेपालका लागि नयाँ अभ्यास पनि हो। त्यसैले देश विकासको मुख्य सम्वाहक र शासनको

आकर्षण भनेकै प्रदेश हो भन्ने सन्देश दिने दायित्व अहिले प्रदेश सरकारमा निहित छ। नेपालको संविधान राजनीतिक दलहरूबीचको सम्झौताको मूल दस्तावेज हो। त्यस्तैगरी 'संविधान र कानूनप्रतिको श्रद्धा राजनीतिको धर्म हुनु पर्दछ' भन्ने अब्राहम लिङ्गनको भनाईलाई हरेक राजनीतिक दल, नेता, कार्यकर्ता र पदाधिकारीहरूले मन्त्रको रूपमा जपन आवश्यक छ।

परिच्छेद छः सिफारिस

६.१ सिफारिसहरू

अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष लगायतका आधारमा तयार गरिएका सिफारिसहरू देहाय बमोजिम छन्:

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
(क) अधिकारक्षेत्रको थप स्पष्टता र संविधान संशोधनसँग सम्बन्धित					
१	कार्यविस्तृतीकरणको पुनरावलोकन	नेपालको संविधानको अधिकार सूची र यसको कार्य विस्तृतीकरण/अनवन्दलिङ्गबाट समेत सरकारका तहहरूबीचको कार्य जिम्मेवारीमा अबै प्रष्टता नआएकाले ५ वर्षको अनुभव समेतका आधारमा कार्य विस्तृतीकरणलाई परिमार्जन गरी सरकारका तहहरूबीचको जिम्मेवारीमा थप प्रष्टता कायम गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० वैशाख	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयहरू र स्थानीय तहसँगको समन्वयमा ।
२	प्रदेश मन्त्रीको संख्या	प्रदेश मन्त्रालय र मन्त्रीको संख्याको वढोत्तरीका कारण प्रशासनिक खर्चमा भएको वृद्धि लगायतका कारण आम जनतामा संघीयता प्रतिको विश्वासमा कमी आएको र व्यवस्थाप्रति नै नकारात्मक धारणा प्रवाह भएको स्थितिमा प्रदेश मन्त्रीको संख्या न्यूनतम ५ जना भन्दा कम नहुनेगरी कुल प्रदेश सभा सदस्य को १० प्रतिशतमा सिमित गर्ने ।	कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	२०८० कात्तिक	संविधान संशोधन विधेयक पेश गर्ने ।
(ख) महिला लगायतका वर्गको अधिकार सुनिश्चिततासँग सम्बन्धित					
३	स्थानीय तहमा महिला सहभागिता	स्थानीय तहको प्रमुख पदाधिकारी पदमा महिलाको सहभागितालाई थप सुनिश्चित गर्न कानूनमा सुधार गर्ने ।	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	२०८० कात्तिक	
४	समावेशी प्रतिनिधित्व सम्बन्धी कानून	संविधानको धारा ३८(४), धारा ४२ र धारा ४७ को व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न राज्यका हरेक निकायमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, अपाङ्गता, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, पिछ्छडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० असार	
५	महिला उम्मेदवारको सुनिश्चितता	प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभाको निर्वाचनमा प्रत्येक दलले प्रत्यक्ष तर्फ उम्मेदवारी दिदा एक तिहाईमा नघट्ने गरी महिला उम्मेदवारको सुनिश्चितताका लागि आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० असार	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
(ग) संयुक्त समितिको निर्माण र समितिको निर्देशनको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित					
६	संयुक्त संसदीय समिति	संघीय शासन प्रणाली र कानूनी शासनको निरन्तर अनुगमन र पृष्ठपोषण लगायतका लागि व्यवस्थापिका संसदमा संघीयता कार्यान्वयन अनुगमन संयुक्त संसदीय समिति गठन गरी नियमित प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने ।	संघीय संसद	२०८० असार	
७	समितिको निर्देशन	सरकारलाई जनताप्रति उत्तरदायी बनाई शासन व्यवस्थाप्रति नागरिकको भरोसा बढाउन लगायतका लागि गठित संघीय संसद र प्रदेश संसदका समितिका निर्देशनको कार्यान्वयन कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	निर्देशनको प्रकृति अनुसार एक हप्ताभित्रमा कार्ययोजना बनाई निरन्तर कार्यान्वयन गर्ने ।
(घ) संवैधानिक आयोगका सिफारिसको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित					
८	संवैधानिक आयोगका सिफारिस	वित्तीय अनुशासन र सुशासन प्रवर्धन, भ्रष्टाचार निवारण, कर्मचारी व्यवस्थापन लगायतमा सुधार गर्न महालेखा परीक्षकको कार्यालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोकसेवा आयोग, लगायतका सबै संवैधानिक आयोगका प्रतिवेदनहरूमा उल्लिखित सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको वार्षिक क्यालेन्डर तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयहरू र स्थानीय तह ।	निरन्तर	एक कार्ययोजना बनाउने
(ङ) संघीयता कार्यान्वयन कार्ययोजनासँग सम्बन्धित					
९	संघीयता कार्यान्वयन कार्ययोजना	संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी आवश्यक कानून, सङ्गठन संरचना निर्माण र परिमार्जन, कर्मचारी व्यवस्थापन लगायत नेपाल सरकारले गर्न बाँकी कामको लगत बनाई कार्यान्वयनको निमित्त समयावधि सहितको कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०७९ माघ	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले समन्वय गर्ने
१०	अनुशिक्षण	संघीय शासन प्रणालीका बारेमा नागरिक स्तरमा देखिएका विभिन्न खालका भ्रमहरू निवारण लगायतका लागि केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म संघीयता, लोकतन्त्र र कानूनी शासन विषयक अनुशिक्षण र जनचेतनामूलक कार्यक्रम अभियानका रूपमा सञ्चालन गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	निरन्तर	
(च) विकेन्द्रिकरण योजनासँग सम्बन्धित					
११	विकेन्द्रिकरण योजना	सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त बनाउन संघीय सरकारले आफ्नो अधिकारक्षेत्रमा परेका कार्यजिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशले स्थानीय तहमा निक्षेपण वा प्रत्यायोजन गर्न विकेन्द्रिकरण योजना बनाई उपयुक्त तहमा आफूलाई प्राप्त अधिकार, स्रोत साधन वा कर्मचारी तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउन कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० कात्तिक	
(छ) सुशासन, सेवा प्रवाह र मौलिक हकको कार्यान्वयन सँग सम्बन्धित					

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
१२	जनताको सहज पहुँच	सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने संविधानिक व्यवस्थाको पूर्णकार्यान्वयन गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	निरन्तर	तीनै तहका सरकारको समन्वय र सहकार्यमा आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था निर्माणको नेतृत्व प्रधानमन्त्री कार्यालयले गर्ने ।
१३	जवाफदेहिता सम्बन्धी कानून	तीनै तहका सरकारका सबै निकायले नागरिक प्रतिको जवाफदेहिताको औजारहरु अनिवार्य रुपमा प्रयोग गरी पारदर्शीता र विश्वसनीयता स्थापित गर्ने र कर्मचारीहरुको निमित्त जवाफदेहिता सम्बन्धी कानून बनाउने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
१४	सेवाग्राहीको भिडभाड र सेवा	सेवाग्राहीको बढी भिडभाड हुने मालपोत, नापी, यातायात, भन्सार, वैदेशिक रोजगार, कर, जिल्ला प्रशासन, गाउँपालिका, नगरपालिका लगायतका कार्यालय तथा निकायहरुले प्रदान गर्ने सेवालाई छिटो, छरितो, विश्वसनीय र सहज बनाउन अनलाईन, सेवाग्राही सहायता कक्ष, सिस्किमारा लगायतका विधि प्रयोग गर्ने । विचौलियाहरुको प्रवेशमा पूर्ण रोक लगाउने । अनुगमन र निगरानीलाई प्रभावकारी बनाउने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय/ निकाय, स्थानीय तह	२०८० वैशाख	
१५	हेलो सरकार	नागरिकका गुनासाहरुको नियमित सम्बोधनका लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको “हेलो सरकार” जस्तै सबै मुख्यमन्त्री कार्यालय र स्थानीय तहमा पनि यस्तै खालको संरचनाको व्यवस्था गरी हरेक तहका सरकारले प्रत्येक दिन गुनासाहरुको फर्स्यौट गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयहरु र स्थानीय तह ।	पन्ध्र दिनभित्र	तीनै तहले गुनासा फर्स्यौट सुनिश्चितता सम्बन्धी कार्यविधिको निर्माण गर्ने
१६	पछाडि परेका/ पारिएकावर्गको सम्मान	दलित लगायत पछाडि परेको/पारिएको वर्ग र समुदायको आत्मसम्मानमा अभिवृद्धिको लागि सशक्तिकरणको माध्यमबाट स्वतन्त्रतापूर्वक वाँच्न र जिउन पाउने अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० कात्तिक	
१७	विभेद र हिंसाको निराकरण	फरक क्षमता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका, महिला, दलित लगायतमा गरिने विभेद र सबै प्रकारको हिंसा र दुर्व्यवहार नियन्त्रण र निराकरणका लागि भरपर्दो र विश्वासयोग्य वातावरण निर्माण गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	निरन्तर	
१८	मौलिक हकको कार्यान्वयन	नागरिकको सामाजिक सुरक्षा, जेष्ठ नागरिकको सम्मानपूर्ण जीवन सुरक्षित, मानव अधिकारको प्रत्याभूति सहित सबै मौलिक हकसित सम्बन्धित व्यवस्थाहरुको कार्यान्वयन गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
(ज) समतामूलक समाज निर्माणसँग सम्बन्धित					

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
१९	समतामूलक समाज	संविधानले परिकल्पना गरेको समाजवाद उन्मुख राष्ट्र र समतामूलक समाज निर्माणका लागि सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रसँगको समन्वय र सहकार्यमा जोड दिई तीन तहका सरकारबीचको सम्बन्धलाई प्राथमिकतामा राखेर आर्थिक क्रियाकलाप लगायतका कार्यहरू गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	निरन्तर	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले समन्वय गर्ने
(भ) प्रशासनिक संघीयतासँग सम्बन्धित					
२०	प्रशासन सुधार आयोग	सिङ्गो प्रशासन संयन्त्रलाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको भावनासँग तादात्म्यता कायम गराउन प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा 'उच्चस्तरीय प्रशासन सुधार आयोग' गठन गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० असार	
२१	प्रहरी समायोजन	प्रदेश प्रहरी र प्रदेश भित्रको शान्ति सुरक्षा प्रदेशको एकल अधिकार भएकाले प्रहरी समायोजन सम्पन्न गर्ने ।	गृह मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
२२	प्रदेश र स्थानीय तहको कर्मचारीको अस्थायी व्यवस्थापन	प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारीहरूको अभावका कारण ती निकायको कार्यसम्पादन र सेवा प्रवाहमा परेको तात्कालिक समस्याको समाधानका लागि आवश्यक कर्मचारी खटाउने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	एक हप्ता	
२३	सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी नयाँ प्रशासनिक सङ्गठन संरचना लागु गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	२०८० असार	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले समन्वय गर्ने
२४	कर्मचारी आधाले कटौती	कामको जिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहमा तर कर्मचारी संघमा नै थुप्रिने/रमाउने स्थितिको अन्त्य लगायतका लागि संघमा रहेका कर्मचारी आधाले कटौती गर्ने कानूनी र नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०८० असार	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले समन्वय गर्ने
२५	संघीय निजामती र सरकारी सेवा	संघीय निजामती तथा सरकारी सेवा सञ्चालन सम्बन्धी ऐन जारी गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र अन्य सरोकार मन्त्रालयहरू	२०८० असार	
२६	प्रदेश निजामती र सरकारी सेवा	संघीय ऐनसँग तादम्य हुने गरी प्रदेशले प्रदेश निजामती तथा सरकारी सेवा व्यवस्थित गर्ने ऐन जारी गर्ने ।	प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० भदौ	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
२७	संघीय र प्रदेश निजामतीमा तादम्यता	प्रदेशबाट जारी भएका प्रदेश निजामती तथा अन्य सरकारी सेवा ऐन संघीय ऐनसँग प्रतिकूल भएमा सामजस्यता मिलाउने ।	प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० कात्तिक	
२८	स्थानीय निजामती र सरकारी सेवा	संघीय र प्रदेश ऐनसँग तादम्य हुनेगरी स्थानीय तहले निजामती तथा सरकारी सेवा व्यवस्थित गर्ने ऐन जारी गर्ने ।	स्थानीय तह	२०८० कात्तिक	
२९	एक कार्यकाल र बढुवा	केन्द्रबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहमा दरबन्दी भएको पदमा एक कार्यकाल (दुई वर्ष) सेवा नगरेमा बढुवा नहुने व्यवस्था मिलाउने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
३०	मागको आधारमा जिम्मेवारी	प्रदेश लोकसेवा आयोग मार्फत आवश्यक कर्मचारीको पदपूर्ति नहुन्जेलसम्मका लागि प्रदेश र स्थानीय तहको मागका आधारमा मात्र केन्द्रका कर्मचारी खटाउने र जिम्मेवारी तोक्ने व्यवस्था मिलाउने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	एक हप्ता	स्थानीय तहको मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयहरु मार्फत
३१	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरुको खटनपटन	संघीय निजामती सेवा ऐन जारी नहुँदासम्म प्रदेशभित्रका पालिकाहरुको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरुको जिम्मेवारी एकमुष्ट रुपमा प्रदेशलाई हस्तान्तरण गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०७९ साल माघ	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको समन्वयमा
३२	कर्मचारीको सरुवा र काज	प्रमुख सचिव बाहेक प्रदेश मन्त्रालयका सचिवहरुको सरुवा र काजको जिम्मेवारी प्रदेश सरकारलाई दिने व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	एक हप्ता	प्रदेश लोकसेवा आयोगले प्रदेश सचिवको पदपूर्ति नगरुन्जेलसम्म
३३	स्थानीय तहमा कर्मचारी व्यवस्थापन	प्रदेश कानून बमोजिम मात्र स्थानीय तहमा कर्मचारीको नियुक्ति तथा बढुवा गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०८० कात्तिक	संविधानको धारा २२७ सँग अनुकूल हुने गरी
३४	कर्मचारीको दिर्घकालिन दायित्व	प्रदेश र स्थानीय तहले नेपाल सरकारको अनुदानमा अत्यधिक चाप पर्ने गरी दिर्घकालिन दायित्व सृजना हुने जस्तो कर्मचारीको संख्या थप गर्ने, कर्मचारीको तह वृद्धि र अवकासको उमेर हद वृद्धि गर्ने जस्ता कामहरु नगर्ने ।	प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	एक हप्ता	
३५	आफू अनुकूलको निमित्त	प्रदेश सचिव र स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतका पदहरुमा तल्लो तहका आफू अनुकूलका कर्मचारीलाई निमित्त बनाउने प्रवृत्तिले वित्तीय जोखिम बढ्ने र प्रशासन संयन्त्र कमजोर हुने हुँदा यसलाई सुधार गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	एक हप्ता	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
३६	सेवा सुविधामा एकरूपता	तीन तहकै सरकारमा कार्यरत कर्मचारीको अवकाशको उमेर, योग्यता, सेवा सुविधा, वृत्ति विकास र मर्यादामा एकरूपता कायम गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० कात्तिक	
३७	उपसचिव प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	स्थानीय तहको कार्यजिम्मेवारी, वित्तीय स्रोत तथा साधन लगायतमा ठूलो परिवर्तन भएको सन्दर्भमा स्थानीय तहको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत उपसचिव भन्दा तल्लो दर्जाको कर्मचारी नहुने कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
३८	कानून अधिकृत	स्थानीय तहको न्यायिक समिति र कानून निर्माण लगायतको कामलाई प्रभावकारी बनाउन प्रत्येक स्थानीय तहमा कानून अधिकृतको व्यवस्था गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
(ब) संस्थागत संरचनासँग सम्बन्धित					
३९	राजनीतिक दलका संरचना	राजनीतिक दलहरूका प्रदेश र जिल्लास्तरका कमिटी/समिति लगायतका संरचनाहरूलाई संघीयतासँग अनुकूल हुने गरी परिमार्जन/निर्माण गर्ने ।	राजनीतिक दलहरू	२०८० वैशाख	
४०	समानान्तर सङ्गठन संरचना	कुनै पनि तहको सरकारले अर्को तहको अधिकारक्षेत्रसँग समानान्तर हुने गरी संस्थागत संरचनाहरू निर्माण नगर्ने र निर्माण भएकाहरू खारेज गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
४१	आयोजना निर्माण	विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायहरूमा आयोजना खडा गरी अनावश्यक रूपमा प्रशासनिक खर्च बढाउने प्रवृत्ति देखिएकाले यस्ता अनावश्यक संरचनाहरू हटाउने/खारेज गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
४२	अधिकृतमूलक कर्मचारी प्रणाली	मन्त्रालय तथा विभागहरू संस्थागत संयन्त्र तथा जनशक्ति व्यवस्थाका हिसाबले निकै बोझिलो रहेकाले सङ्गठनको उत्पादकत्व र प्रभावकारिता वृद्धि गर्नको निमित्त संघीय मन्त्रालयमा जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्दा अधिकृतमूलक प्रणाली विकास गर्ने दृष्टिले कर्मचारीको दरबन्दी सिर्जना गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०८० असार	
४३	एकीकृत सेवा प्रवाह	प्रदेशले कुनै जिल्लामा अनावश्यक कार्यालयहरू वढी खोल्ने/राख्ने कुनै जिल्लामा खोल्दै नखोल्ने/नराख्ने भन्दा पनि प्रदेशका सबै मन्त्रालयहरूको एकीकृत सेवा प्रवाहका रूपमा जिल्लामा एउटै कार्यालय राख्ने ।	प्रदेशका सबै मन्त्रालय	२०८० भदौ	
४४	कार्यालय व्युत्पादने/फर्काउने	खारेज भएका, खारेज हुने क्रममा रहेका, प्रदेशमा हस्तान्तरित भएका बोर्ड, विकास समिति, प्रतिष्ठान, परियोजनाहरू, आदि व्युत्पादने, केन्द्रमा नै फर्काउने कार्य अन्त्य गर्ने ।	संघका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०७९ माघ	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको समन्वयमा गर्ने
४५	प्रदेशभन्दा तलको संरचना	संघीय सरकारले सुरक्षा क्षेत्र बाहेक प्रदेश भन्दा तल कुनै पनि संरचना गठन र कार्यक्रम सञ्चालन नगर्ने कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	संघका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
४६	मन्त्रालय र विभागको चुस्तता	संविधानत धेरै कार्यजिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरित भएको स्थितिमा विभिन्न आयोग तथा समितिहरूले संघीय स्तरमा रहने मन्त्रालयको संख्या कटौती गर्ने सिफारिस गरेअनुसार संघीय मन्त्रालयहरूको संख्या १५ मा सिमित गर्ने । यसै गरी संघीय तहमा रहेका विभागहरू आधा भन्दा बढी कामविहीन अवस्थामा रहेको हुँदा आधा खारेज गर्ने गरी नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० असार	
(ट) अन्तरतह समन्वय र सहकार्यसँग सम्बन्धित					
४७	अन्तरप्रदेश परिषद र कार्यसमिति	प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा गठित अन्तरप्रदेश परिषदको कामलाई गतिशील बनाउन परिषद सदस्य, नेपाल सरकारका गृहमन्त्री को संयोजकत्वमा दुई जना मुख्यमन्त्री सम्मिलित कार्य समिति (Working Committee) बनाउने र यसको बैठक त्रैमासिक रुपमा गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० असार / निरन्तर	अन्तरप्रदेश परिषदको बैठकले निर्णय गर्ने
४८	अन्य अन्तरतह समन्वयकारी संस्थाको क्रियाशिलता	राष्ट्रिय समन्वय परिषद, अन्तरसरकारी वित्त परिषद, विषयगत समिति र प्रदेश समन्वय परिषदको स्थायी सचिवालय निर्माण गरी नियमित रुपमा बैठक बसी बैठकका निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने विधि बसाल्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
४९	प्रशासनिक समन्वय परिषद	संघ र प्रदेश तहको प्रशासनिक समन्वय र सहकार्यका लागि मुख्य सचिवको संयोजकत्वमा प्रदेशका प्रमुख सचिवहरू सम्मिलित 'प्रशासनिक समन्वय परिषद' गठन गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०७९ माघ	
५०	प्रदेश प्रशासनिक समन्वय परिषद	प्रदेश र स्थानीय तहको प्रशासनिक अन्तरसम्बन्धका लागि प्रमुख सचिवको संयोजकत्वमा स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत सम्मिलित 'प्रदेश प्रशासनिक समन्वय परिषद' गठन गर्ने ।	मुख्यमन्त्री कार्यालय	२०७९ माघ	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयसँगको समन्वय
५१	प्रदेश विषयगत समिति	स्थानीय संघ/महासंघको सिफारिसमा स्थानीय तहको प्रतिनिधित्व समेत रहने गरी प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रिको संयोजकत्वमा विषयगत समिति निर्माण गर्ने ।	प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० वैशाख	मुख्यमन्त्रि तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको समन्वयमा
५२	प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय	प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहजीकरण अलग-अलग निकाय/मन्त्रालयबाट हुने गरेकोमा एउटै निकाय/मन्त्रालयबाट हुने व्यवस्था गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०७९ माघ	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
५३	प्रदेश र पालिका र पालिका-पालिका बीचको समन्वय	प्रदेश र पालिका र पालिका-पालिका बीच समन्वय कायम गर्न र कुनै राजनीतिक विवाद भएमा समाधान गर्न संविधानको धारा २३५ को उपधारा (२) बमोजिमको कानून प्रदेश सभाले बनाउने ।	प्रदेश सभा	२०८० असार	
५४	एकल अधिकार विषयका क्षेत्रमा कानून तर्जुमा	संघीय तहले एकल अधिकारका विषयमा कानून बनाउदा प्रदेशसँग र प्रदेशले स्थानीय तहसँग सुझाव लिने अभ्यासको थालनी गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	
५५	विधेयक र विषयगत समिति	संघ र प्रदेश र तीनै तहका सरकारका साभा अधिकार सूचिका विषयमा कानून तर्जुमा गर्दा सरकारका तहहरू बीचको कानूनमा तादम्यताका लागि संसदमा विधेयक प्रस्तुत गर्नुभन्दा अगाडि विषयगत समितिमा छलफल गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	
(ठ) वित्तीय संघीयतासँग सम्बन्धित					
५६	न्यूनतम कार्यजिम्मेवारी	सार्वजनिक सेवा प्रवाहका लागि प्रदेश र स्थानीय तहले गर्नुपर्ने न्यूनतम कार्यजिम्मेवारीहरू के कति हुन/छन्, त्यसका लागि के कति वित्तीय स्रोत आवश्यक पर्दछ, निश्चय गर्ने ।	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग	२०८० वैशाख	अर्थ मन्त्रालयसँगको समन्वयमा
५७	राजश्व क्षमता	प्रदेश र स्थानीय तहको राजश्व सङ्कलनको विवरण र राजस्व क्षमताको पहिचान गर्ने ।	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग	निरन्तर	हरेक वर्ष प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने
५८	आन्तरिक स्रोत परिचालन	प्रदेश र स्थानीय तहले राजश्व सुधार कार्ययोजना बनाई आन्तरिक स्रोत परिचालनलाई प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्ने ।	प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	नियमित	
५९	विज्ञापन कर र मनोरन्जन कर	प्रदेश र स्थानीय तहको एकल-एकल अधिकार सूचिमा रहेका विज्ञापन कर र मनोरन्जन करको सङ्कलन काठमाडौं लगायतका प्रमुख पालिकाहरूमा समेत अत्यन्तै न्यून देखिएकाले सुधार गर्ने ।	प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालयसँगको समन्वयमा सम्बन्धित स्थानीय तह	२०८० वैशाख	
६०	घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क	बजार मूल्यका आधारमा घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क सङ्कलन गर्ने विधि बसाल्ने र मालपोत र नापी कार्यालयको सेस्ता लगायतका व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार गर्ने ।	स्थानीय तहसँगको समन्वयमा संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
६१	सवारी साधन कर	सवारी साधन करको दरलाई सबै प्रदेशमा एकरूपता कायम गर्ने । यस करको निश्चित हिस्सा वन तथा वातावरण संरक्षण एवं सम्बर्द्धनमा प्रयोग गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	२०८० वैशाख	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
६२	खानीजन्य र नदीजन्य स्रोतको बाँडफाँट	प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचिमा रहेको खानीजन्य र नदीजन्य स्रोत दुझा, गिट्टी, बालुवा लगायतका स्थानीय प्राकृतिक स्रोत र साधनको सङ्कलन र बाँडफाँडमा रहेको द्विविधा अन्त्यका लागि कानूनमा सुधार गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
६३	खानीजन्य र नदीजन्य स्रोतको कानूनी व्यवस्था	खानीजन्य र नदीजन्य पर्दाथ हुँगा, गिट्टी, बालुवा लगायतको सङ्कलन, वितरण, नियमन लगायत र क्रसर उद्योग सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धी तीनै तहका सरकारको स्पष्ट भूमिका उल्लेख हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्ने, प्रचलित कानूनको उल्लंघन हुने गरी सञ्चालित क्रसर उद्योग हटाउने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	२०८० असार	
६४	प्राकृतिक स्रोतको परिचालन	प्राकृतिक स्रोतको दोहनमा स्वार्थ समूह हावी रहेको र अत्यधिक दोहनका कारण वातावरणीय ह्रास समेत देखिएको हुँदा रोकथाम नियन्त्रण लगायतका लागि आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
६५	प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा एकीकृत कानून	प्राकृतिक स्रोतको परिचालन तथा व्यवस्थापनमा सरलीकरण गर्ने गरी एकीकृत कानूनको तर्जुमा गर्ने	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	
६६	ऋण अधिकार	प्रदेश र स्थानीय तहको ऋण व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गरी आन्तरिक ऋणको परिचालन व्यवस्थित गर्ने ।	अर्थ मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
६७	वित्त आयोगको क्षेत्राधिकार	संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने व्यवस्था भए तापनि वित्तीय समानीकरण अनुदान बाहेकका अनुदानमा आयोगको क्षेत्राधिकार खुम्च्याउने गरी बनेका कानून सुधार गर्ने ।	अर्थ मन्त्रालय	२०८० असार	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगसँगको समन्वयमा
६८	समानीकरण अनुदानको बढोत्तरी	नेपाल सरकारबाट प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशबाट स्थानीय तहको वित्तीय हस्तान्तरणमा वित्तीय समानीकरण अनुदानको अंश बजेटको अनुपातमा बढाउदै लैजाने विधिको परिपालन गर्ने ।	अर्थ मन्त्रालय , प्रदेशको अर्थ हेर्ने मन्त्रालय	प्रत्येक वर्ष	
६९	समानीकरण अनुदान बाँडफाँडको तथ्यांकीय विवरण	वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरणमा प्रयोग गरिएका तथ्यांकीय विवरण र बाँडफाँडलाई पारदर्शी र विश्वासयोग्य बनाउने ।	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग	प्रत्येक वर्ष	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
७०	सशर्त अनुदानका आयोजनाको बाँडफाँड	संघले प्रदेश र स्थानीय तह तथा प्रदेशले स्थानीय तहलाई सशर्त आयोजना पठाउँदा क्रियाकलापगत रुपमा नपठाई विषयगत रुपमा क्षेत्रगत शर्त, लक्ष्य तथा अपेक्षित उपलब्धि तोकेर एकमुष्ट पठाउने व्यवस्था गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	
७१	अनुदानका ढोका	प्रदेश र स्थानीय तहलाई अनुदान बाँडफाँट गर्दा संविधानमा उल्लिखित अनुदान वितरणका चारवटा ढोका (समानिकरण, सशर्त, विशेष र समपुरक) बाहेकका अन्य ढोकाहरु नखोल्ने/प्रयोग नगर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	
७२	प्रोत्साहनमा आधारित अनुदान	सेवा प्रवाह र विकास निर्माण लगायतका कामहरुमा स्थानीय- स्थानीयतह (पालिका-पालिका) का बीच प्रतिस्पर्धी गराउन वित्तीय समानिकरण अनुदानको कम्तिमा ५० प्रतिशत भागमा प्रोत्साहन तथा कार्य सम्पादनमा आधारित अनुदान प्रणाली लागू गर्ने ।	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग	२०८० असार	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालयको सहयोगमा
७३	स्थानीय तह राजश्व लगायतका समितिको क्रियाशीलता	केही स्थानीय तहहरुमा राजश्व परामर्श समिति, स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति क्रियाशील नभएको स्थितिमा कानून बमोजिम क्रियाशील गराउने	सम्बन्धित स्थानीय तह	तुरुन्त	
७४	दीर्घकालिन महत्वका योजना	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्दा आवधिक योजनामा समावेश भएका दीर्घकालीन महत्वका योजना तथा कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	निरन्तर	
७५	स्रोतमा आन्तरिक ऋण	प्रदेश र स्थानीय तहले संस्थागत संरचना र कानूनी सुनिश्चितता बिना आन्तरिक ऋणलाई स्रोत देखाई बजेट तर्जुमा गर्ने प्रवृत्ति अन्त्य गर्ने ।	प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	प्रत्येक वर्ष	
७६	नीति तथा कार्यक्रम र बजेट	तीन तहकै सरकारले नीति तथा कार्यक्रम, बजेट र आवधिक योजनाका बीच तादम्यता कायम गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	निरन्तर	
७७	समयमा बजेट	आर्थिक वर्ष शुरु भएको ६० दिनभित्र पनि वाउँसभा र नगरसभामा वार्षिक बजेट पेश गरी स्वीकृत नगर्ने स्थानीय तहको न्यूनतम समानिकरण अनुदान बाहेकको समानिकरण अनुदान कटौती गरी कटौती भएको रकम कार्य सम्पादनमा राम्रो गर्ने उही प्रदेशका स्थानीय तहमा वितरण गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	प्रत्येक वर्ष	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको समन्वयमा

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
७८	अवण्डा बजेट	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले बजेट तर्जुमा गर्दा वार्षिक कार्यक्रम तथा योजनाहरूलाई क्रियाकलापगत रुपमा बाँडफाँट गर्ने, बजेटलाई अवण्डामा राख्ने प्रवृत्तिको अन्त्य गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	निरन्तर	
७९	बजेट तर्जुमामा छलफल	बजेट तर्जुमा गर्दा संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशले स्थानीय तहसँग नीतिगत रुपमा छलफल र अन्तरक्रिया गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	
८०	बटम टु टप प्लानिङ्ग	तीन तहका सरकारका योजना तथा कार्यक्रमका बीचमा तादम्यता कायम गराउन (बटम टु टप) आवश्यक कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	राष्ट्रिय योजना आयोग र प्रदेश योजना आयोगको समन्वयमा
८१	वार्षिक विकास तथा कार्यक्रम सार्वजनिक	वित्तीय पारदर्शीता तथा आर्थिक अनुशासन कायम गर्न र आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको दोहोरोपना अन्त्य लगायतका लागि बजेट प्रस्तुतकै समयमा संघीय तह र प्रदेश तहले मन्त्रालयगत वार्षिक विकास तथा कार्यक्रम सार्वजनिक गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	प्रत्येक वर्ष बजेट पेश गर्ने दिन	
८२	परियोजना बैंक	आयोजनाहरू भुल्कने (सनराईज) तर कहिल्यै नअस्ताउने (सनसेट) प्रवृत्तिको अन्त्य र सहभागितामूलक योजना तर्जुमा विधिबाट आएका परियोजनाहरूको बजेट तर्जुमामा सुनिश्चितता लगायतका लागि तीनै तहका सरकारले आयोजना बैंकको अवधारणालाई कडाईका साथ लागू गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय/ निकाय र स्थानीय तह		राष्ट्रिय योजना आयोग र प्रदेश योजना आयोगहरूको समन्वयमा ।
८३	५० प्रतिशत वडामा	सम्बन्धित स्थानीय तहले वडागत रुपमा बजेट बाँडफाँडको सन्तुलित, न्यायोचित र भरोसायोग्य आधार निर्धारण नगरुन्जेल कुल पुँजीगत बजेटको कम्तिमा ५० प्रतिशत वडाको जनसंख्या, भौगोलिक क्षेत्रफल, सामाजिक आर्थिक पूर्वाधार विकासको अवस्था लगायतका सूचकका आधारमा बाँडफाँड र कार्यान्वयन वडातहबाट नै गर्ने व्यवस्था गर्ने ।	सम्बन्धित स्थानीय तह	२०८० वैशाख	
८४	वडागत बाँडफाँड	मर्मत सम्भार बाहेक वाउँपालिकाले रु ५ लाख, नगरपालिकाले रु १० लाख, उपमहानगरपालिकाले रु १५ लाख र महानगरपालिकाले रु २० लाखभन्दा साना भौतिक पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दा वडातहबाट गर्ने व्यवस्था गर्ने ।	सम्बन्धित स्थानीय तह	२०८० वैशाख	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत																																																						
८५	संघीय र प्रदेश योजनाको सिमा	<p>संघीय सरकारले राष्ट्रिय गौरव र अन्तरप्रादेशिक र प्रदेश सरकारले प्रदेश गौरव र अन्तरस्थानीय तह स्तरीय आयोजना छनोट र कार्यान्वयनको स्पष्ट आधार र मापदण्ड निर्धारण नगरुन्जेल तपशिल बमोजिमका विकास निर्माणका आयोजनाहरुको बजेटको सीमा तपसिल बमोजिम भन्दा कम नहुने गरी नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।</p> <table><thead><tr><th>विषयगत क्षेत्र</th><th>संघीय तह</th><th>प्रदेश तह</th></tr></thead><tbody><tr><td colspan="3">आर्थिक</td></tr><tr><td>कृषि</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>सिचाई</td><td>७ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>नदी नियन्त्रण</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>जलाधार</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>उद्योग</td><td>७ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>पर्यटन</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td colspan="3">सामाजिक</td></tr><tr><td>शिक्षा</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>स्वास्थ्य</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>खानेपानी</td><td>७ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>खेलकुद</td><td>७ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td colspan="3">पूर्वाधार</td></tr><tr><td>सडक</td><td>१५ करोड</td><td>२ करोड</td></tr><tr><td>भवन</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>शहरी विकास</td><td>७ करोड</td><td>५० लाख</td></tr><tr><td>आवास तथा बस्ती विकास</td><td>५ करोड</td><td>५० लाख</td></tr></tbody></table>	विषयगत क्षेत्र	संघीय तह	प्रदेश तह	आर्थिक			कृषि	५ करोड	५० लाख	सिचाई	७ करोड	५० लाख	नदी नियन्त्रण	५ करोड	५० लाख	जलाधार	५ करोड	५० लाख	उद्योग	७ करोड	५० लाख	पर्यटन	५ करोड	५० लाख	सामाजिक			शिक्षा	५ करोड	५० लाख	स्वास्थ्य	५ करोड	५० लाख	खानेपानी	७ करोड	५० लाख	खेलकुद	७ करोड	५० लाख	पूर्वाधार			सडक	१५ करोड	२ करोड	भवन	५ करोड	५० लाख	शहरी विकास	७ करोड	५० लाख	आवास तथा बस्ती विकास	५ करोड	५० लाख	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	योजना आयोगको समन्वयमा
विषयगत क्षेत्र	संघीय तह	प्रदेश तह																																																									
आर्थिक																																																											
कृषि	५ करोड	५० लाख																																																									
सिचाई	७ करोड	५० लाख																																																									
नदी नियन्त्रण	५ करोड	५० लाख																																																									
जलाधार	५ करोड	५० लाख																																																									
उद्योग	७ करोड	५० लाख																																																									
पर्यटन	५ करोड	५० लाख																																																									
सामाजिक																																																											
शिक्षा	५ करोड	५० लाख																																																									
स्वास्थ्य	५ करोड	५० लाख																																																									
खानेपानी	७ करोड	५० लाख																																																									
खेलकुद	७ करोड	५० लाख																																																									
पूर्वाधार																																																											
सडक	१५ करोड	२ करोड																																																									
भवन	५ करोड	५० लाख																																																									
शहरी विकास	७ करोड	५० लाख																																																									
आवास तथा बस्ती विकास	५ करोड	५० लाख																																																									
८६	सीप विकास तालिम	संघीय र प्रदेश तहबाट सञ्चालित क्षमता विकास अभिवृद्धि र सीप विकासका तालिमहरु तहगत निकायको एकीकृत रुपमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० वैशाख र निरन्तर																																																							
८७	वैदेशिक सहयोगका कार्यक्रम	वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालित आयोजना तथा कार्यक्रमहरु जुन तहको सरकारको कार्य जिम्मेवारी भित्र पर्छन् त्यहि तहबाट तर्जुमा र सञ्चालनमा ल्याउने परिपाटी विकास गर्ने ।	अर्थ मन्त्रालय	२०७९ माघ																																																							

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
८८	जग्गा प्राप्ती	जग्गा प्राप्तीको समस्याका कारण प्रदेश र स्थानीय तहको आयोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन लगायतमा परेको समस्या समाधान गर्ने ।	प्रधानमन्त्रि तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, भूमी व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
(ड) अन्य विषयसँग सम्बन्धित					
८९	स्थानीय विधायिकी र न्यायिक अधिकार	स्थानीय तहको विधायिकी र न्यायिक अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	निरन्तर	
९०	अनुगमन तथा मूल्यांकन	तीन तहकै सरकारद्वारा जिल्लामा सञ्चालित विभिन्न आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्यांकन जिल्ला समन्वय समिति मार्फत गर्ने/गराउने व्यवस्था मिलाउने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	२०८० असार	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने
९१	जि.स.स. र एकीकृत सेवा	जिल्ला समन्वय समितिलाई प्रदेशको सेवा प्रवाहको एकीकृत एकाईका रुपमा विकास गर्ने ।	प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० असार	नेपाल सरकारसँगको समन्वयमा
९२	विधेयक तर्जुमा	विधेयकको तर्जुमा प्रक्रियामा सर्वसाधारण नागरिक र सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चितता गराउन सम्बन्धित मन्त्रालयको वेबसाईटमा कम्तीमा पनि तीस दिनसम्म प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाउने । संघीय संसदमा विधेयक दर्ता भएपश्चात पनि नागरिकका सुझाव सङ्कलन सम्बन्धी राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभा नियमावलीमा भएको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने । प्रदेश स्तरमा पनि यही गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय, संघीय संसद र प्रदेश संसद	निरन्तर	
९३	प्रत्यायोजित विधायन	कुनै पनि निकायले ऐनबाट अधिकार प्रत्यायोजन गरिएकोमा बाहेक कुनै पनि स्वरूपका प्रत्यायोजित विधायन जारी नगर्ने । प्रत्यायोजित विधायनहरू जारी गर्नुभन्दा अगाडि कानून मन्त्रालयको स्वीकृत लिनुपर्ने व्यवस्था लागू गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय	निरन्तर	
९४	तहगत अधिकार	तहगत अधिकारक्षेत्रमा (संघले प्रदेश र स्थानीय तह र प्रदेशले स्थानीय तह) असर पर्ने विषयमा प्रत्यायोजित विधायन जारी नगर्ने ।			
९५	विवरण अद्यावधिक	सरकारका अंगहरूले जिम्मेवारी अनुसारका कार्यहरू ईमानदारिताका साथ कार्यान्वयन गरी नियमित रुपमा विवरण/सूचनाहरू अद्यावधिक गरी प्रकाशित गर्ने ।	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह लगायत राज्यका सबै अंगहरू	नियमित रुपमा	
९६	एकिकृत तथ्यांक प्रणाली	तीन तहको खर्च, सम्पत्ति लगायत समग्र वित्तीय व्यवस्थालाई एकिकृत तथ्यांक प्रणालीमा आवद्ध गर्ने ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० वैशाख	

क्र.सं.	विषय/क्षेत्र	सुझाव/क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समय सीमा	कैफियत
९७	वित्तीय सुशासन	सार्वजनिक लेखा समितिका काम कारवाही जस्तै स्थानीय तहमा वित्तीय अनुशासन/सुशासन प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र प्रदेशको सम्बन्धित मन्त्रालय	२०८० वैशाख	
९८	जग्गाको अभिलेख	सरकारी र सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, भूउपयोग वर्गिकरण र भूउपयोग योजना तर्जुमा गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	नियमित	
९९	निर्वाचित जनप्रतिनिधिलाई अनुशिक्षण	अन्तरतह समन्वय र सहकार्य, संघीय शासन प्रणाली, शुशासन लगायतका विषयमा हालै निर्वाचित स्थानीय तहका पदाधिकारी र मंसिर २०७९ को निर्वाचनमा विजयी भई कार्य आरम्भ गर्ने पदाधिकारीहरूका लागि अनुशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	संघ र प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय/निकाय	२०८० कात्तिक	

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- कानून किताब व्यवस्था समिति, (२०७३) नेपालको संविधान। कानून किताब व्यवस्था समिति, काठमाडौं।
- कानून किताब व्यवस्था समिति, (२०५५) स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, कानून किताब व्यवस्था समिति, काठमाडौं।
- चालिस कुवेर (मंसिर २८, २०७५), कारोवार दैनिकमा प्रकाशित - वित्तीय संघीयताका चुनौती
- उमेश प्रसाद मैनाली - संघीयता र तहगत प्रशासनिक अन्तरसम्बन्ध
- निर्वाचन आयोगको बुलेटिन, २०७९ ज्येष्ठ ६ गते
- स्थानीय तह निर्वाचन २०७४ र २०७९
- प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभा निर्वाचन २०७४
- नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००७
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान (२०७७) नेपालको संघीय शासन प्रणाली। जावलाखेल, ललितपुर। नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान र द एशिया फाउन्डेशन।
- रायोआ (२०७६) पन्ध्रौं योजना (०७६/७७ – ०८०/८१) राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरवार काठमाडौं।
- पिताम्बर शर्मा: नेपालमा संघीयताको औचित्य
- पूर्णचन्द्र भट्टराई, २०७९ श्रावण ९ को अन्नपूर्ण पोष्ट (अनलाइन)
- मलेप (२०७९) महालेखा परीक्षकको ५९औं प्रतिवेदन, काठमाडौं
- राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४
- शर्मा, रुद्र (२०७६) नेपाल भारत र अमेरिकामा संघीय विवाद निरूपण। युवा विकासका लागि संवैधानिक केन्द्र।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तह समन्वय र अन्तरसम्बन्ध ऐन, २०७७
- संविधान सभा राज्यको पुनसंरचना र राज्यशक्तीको बाँडफाँट समिति: अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६
- सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोगको प्रतिवेदन, २०७५
- सुरेश प्रधान: वित्तीय संघीयताको सन्दर्भमा नेपालको सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- हरि रोका: संघीय शासन प्रणालीको सबलीकरण किन आवश्यक छ?
- Devas, N. (2005). The Challenges of Decentralization. Global Forum on Fighting Corruption

- Governance Facility (2018) 'Federal Nepal – The Provinces: Comparative Analysis of Economic and Administrative Data and Challenges', Kathmandu, Nepal
- Khanal, R. (2003). *Local self-government in Nepal. A case study of democracy at the grass roots 1990 to 2000*. Unpublished Doctoral Dissertation, Tribhuvan University.
- Pokharel, Ramesh K. (2003). Governance in Nepal Moving towards New Dimension. In Regmee R.K. (Ed.). *Sustainability: The lasting fuel*. Kathmandu: Forum for Sustainable Development-Nepal.
- Shrestha, T.N. (1989). *Nepalese Administration: A historical perspective*. Kathmandu. Rhino Publication.
- Shah, Anwar and Shah, S. (2006). "The New Vision of Local Governance and the Evolving Roles of Local Governments". In Anwar Shah (Ed.) *Local governance in developing countries*. Washington: The World Bank.
- Watts, RL (2008). *Comparing Federal System* (3rd edition). Institute of Intergovernmental Relations. McGill-Queen's University Press.

अनुसूचीहरू

अनुसूची - १

समिति सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

१.	श्री सीता काफ्ले बाग्ले	-	समिति सचिव
२.	श्री दशरथ धमला	-	उपसचिव
३.	श्री जीवनकुमार निरौला	-	शाखा अधिकृत
४.	श्री नवीन कुमार बस्नेत	-	शाखा अधिकृत
५.	श्री पवन महत	-	शाखा अधिकृत
६.	श्री जितेन्द्र राय	-	नायब सुब्बा
७.	श्री विमल कुमार श्रेष्ठ	-	नायब सुब्बा
८.	श्री श्याम के.सी.	-	खरिदार
९.	श्री श्रीजन खनाल	-	रा.प.अनं.पाँचौँ
१०.	श्री पूर्ण गुरुङ	-	कार्यालय सहयोगी

अनुसूची - २

सङ्कल्प प्रस्ताव

दर्ता नं. ४३
२०६४/०२/१०
(आ.का.)

संघीय संसद
राष्ट्रिय सभा

श्री गणेशाय नमः
आ. का.
२०६४/०२/१०

श्री सचिव
राष्ट्रिय सभा।

राष्ट्रिय सभा नियमावली (पहिलो संशोधन), २०७५ को नियम ७८ बमोजिम देहाय बमोजिमको संकल्प प्रस्ताव पेश गर्न अनुमतिका लागि सूचना दिएका छौं।

श्री गणेशाय नमः
आ. का.
२०६४/०२/१०

संकल्प

ऐतिहासिक संविधानसभाद्वारा २०७२ मा जारी नेपालको संविधानको विधिवत कार्यान्वयन २०७४ को चुनावपश्चात भएको हो। संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था संविधानको मेरुदण्ड हो। यस बमोजिमको अभ्यासका क्रममा केही उपलब्धिहरू भएका छन्। सिंहदरवारको अधिकार नागरिकको घरदेलासम्म पुगेको छ। सानातिना कामका लागि केन्द्रसम्म धाईरहनुपर्ने परिस्थितीको अन्त्य भएको छ। राज्यका हरेक अंगमा समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक प्रतिनिधित्वको सुनिश्चित भएको छ। नागरिक सार्वभौमसत्तासम्पन्न भएका छन्। तर कार्यान्वयन तहमा देखिएका कमजोरीका कारण नागरिकमा असन्तोष बढेको आभाष भएको छ। केन्द्रकृत राज्यव्यवस्था परिवर्तनसँगै नागरिकले स्थायी शान्ति, सुशासन, दिगो विकास र समृद्धिको ठूलो अपेक्षा लिएतापनि सो बमोजिम काम हुन सकिरहेका छैनन्।

सरकारका तहहरूबीचको सम्वन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तका आधारमा हुने संविधानको व्यवस्था भएतापनि यसको पालना राम्रोसँग भएको देखिदैन। अपर्याप्त जनशक्तिका कारण प्रदेश र स्थानीय तहले अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल गर्न सकिरहेका छैनन्। विना औचित्य शर्त अनुदानका नाममा स-साना कार्यक्रम तथा योजनाहरू प्रदेश र स्थानीय तहमा पठाउने गरिएको छ। अधिकार र जिम्मेवारी प्रदेश र स्थानीय तहमा गएतापनि विभिन्न परियोजनाको नाममा संस्थागत संरचना थपगर्ने प्रवृत्ति मौलाएको छ। सरकारका तहहरू र राज्यसंरचनाबीचको गतिशीलता, सहकार्य र समझदारीमा कमीका कारण नागरिकप्रतिको जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वको भावनामा ह्रास आएको छ।

कसिलो अन्तरतहसम्वन्ध, सवल वित्तीय संघीयता, कामयावी प्रशासनिक संघीयता, कानून तर्जुमाको गतिशीलता र नागरिकमा सेवा प्रवाहको प्रवाहकारितामा मात्रै सुधार हुने हो भने संघीयताको कार्यान्वयनमा खासै समस्या रहदैन। यसै परिप्रेक्ष्यमा संघीय शासनप्रणालीको सवलीकरण लगायतमा नेपाल सरकार र अन्य सरोकारवाला निकायहरूको यथेष्ट ध्यानाकर्षणका लागि देहायअनुसारको व्यहोरा निर्देशन हुन यो संकल्प प्रस्ताव प्रस्तुत गर्दछौं।

निर्देशन :

१. अन्तरतहसमन्वयकारी संस्थाहरू क्रियाशील गराउन।
२. सरकारका तहहरूबीचको कार्यक्षेत्रमा देखिएको दोहोरोपनाको अन्त्य गराउन आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्ने।
३. सरकारका तहहरूबीचको नीति निर्माण र कानून तर्जुमाका बीचमा तादम्यता कायम गराउन।
४. अन्तरप्रदेश परिषद बैठकको २०७५ मार्गमा अनुमोदित २९ बुदे संघीयता कार्यान्वयन सहजीकरण कार्ययोजनाको पूर्ण कार्यान्वयन गर्न।
५. अधिकार र कार्यबोभका आधारमा मात्र संस्थागत संरचनाहरू निर्माण गराउन।
६. शर्त अनुदानका नाममा स-साना योजना तथा कार्यक्रमहरू बाँडफाँड बन्द गराउन।
७. सहभागितामूलक योजनातर्जुमा पद्धतीलाई कार्यान्वयन गराउन।

श्री जीवराज
आ. का.
२०६४/०२/१०

८. प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिश बमोजिम हुने संविधानको व्यवस्थाको कार्यान्वयन गराउन ।
९. प्रदेश र स्थानीय तहमा देखिएको कर्मचारीहरूको न्यूनता पुरा गर्न ।
१०. प्रहरी लगायत प्रदेशमा समायोजन र हस्तान्तरण गर्न बाँकी संरचनाहरूको व्यवस्थापन गराउन ।
११. स्थानीय तहका पदाधिकारीहरूको सेवा-सुविधा (सवारी साधनसहित) मा एकरूपता कायम गराउन ।
१२. प्रदेशमा हुने मन्त्रालय र मन्त्रीको संख्यालाई चुस्त बनाउन आवश्यक गृहकार्य गराउन ।
१३. कानून तर्जुमामा तिब्रता दिन र यसको मस्यौदा निर्माणमा प्रदेश र स्थानीय तहको सहभागिता सुनिश्चित गर्न ।
१४. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्धलाई सुदृढ समन्वयात्मक र सहज बनाउन आवश्यक प्रवन्ध मिलाउन , र
१५. सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग २०७५ को प्रतिवेदन सार्वजनिकरण र कार्यान्वयन गराउन ।

सम्बन्धित मन्त्रालय : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, अर्थमन्त्रालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन र कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय ।

अन्तमा, संघीयता कार्यान्वयनको सबै पक्षको गहन अध्ययनका लागि संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय समिति बान्छनीय देखिन्छ । समितिले सातवटै प्रदेशको (केही पालिकासमेतको) स्थलगत अध्ययन गरी यस सम्मानित संसदमा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नेछ । निश्चयपनि, संघीयता कार्यान्वयन पश्चात यसले सही मार्ग लिए/नलिएका बारेमा अध्ययन-विश्लेषण आवश्यक छ ।

समर्थक

हस्ताक्षर :

नाम, थर : जितेन्द्र नारायण देव

सम्बन्धित दल : नेपाली काँग्रेस

समर्थक

हस्ताक्षर :

नाम, थर : नन्दा चपाई

सम्बन्धित दल : नेकपा (एकीकृत समाजवादी)

समर्थक

हस्ताक्षर :

नाम, थर : गोपी बहादुर सार्की आछामी

सम्बन्धित दल : नेकपा, माओवादी केन्द्र

समर्थक

हस्ताक्षर :

नाम, थर : प्रमिला कुमारी

सम्बन्धित दल : जसपा, नेपाल

प्रस्तावक

हस्ताक्षर :

नाम, थर : खिमलाल देवकोटा

सम्बन्धित दल : स्वतन्त्र

समर्थक

हस्ताक्षर :

नाम, थर : देवेन्द्र दाहाल

सम्बन्धित दल : नेकपा, एमाले

मिति : २०७९/०२/०३

अनुसूची - ३

सङ्कल्प प्रस्तावका सम्बन्धमा सरकारलाई दिएका निर्देशनहरू

संघीय संसद सचिवालय

संसद भवन, सिंहदरबार
काठमाडौं, नेपाल।

मिति: २०७९/०२/२०

पत्र संख्या :- ०६८/०६९

च.नं :- २८

सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यू,
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,

माननीय मन्त्रीज्यू,
अर्थ मन्त्रालय,

माननीय मन्त्रीज्यू,
संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय,

माननीय मन्त्रीज्यू,
कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय,
सिंहदरबार।

O/C

विषय: स्वीकृत संकल्प प्रस्ताव कार्यान्वयन सम्बन्धमा।

प्रस्तुत विषयमा संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा माननीय खिमलाल देवकोटा प्रस्तावक र माननीय जितेन्द्र नारायण देव, माननीय गोपी बहादुर साकी आछामी, माननीय नन्दा चपाई, माननीय प्रमिला कुमारी र माननीय देवेन्द्र दाहाल समर्थक भई राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम ७८ र ७९ बमोजिम संघीय संसद सचिवालयमा दर्ता भएको संकल्प प्रस्ताव उपर मिति २०७९/०२/१९ गतेको राष्ट्रिय सभाको बैठकमा छलफल भई सर्वसम्मतिबाट स्वीकृत भएको छ। उक्त स्वीकृत संकल्प प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई सभाले निर्देशन गरेको हुँदा सोही नियमावलीको नियम ८७ बमोजिम कार्यान्वयनका लागि पठाइएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु। साथै उक्त संकल्प प्रस्ताव कार्यान्वयन गरी सोको जानकारी यस सचिवालयमा पठाई दिनुहुन समेत नियमावलीको व्यवस्था बमोजिम अनुरोध गर्दछु। (नियमावलीको व्यवस्था, संकल्प प्रस्ताव, मिति २०७९/०२/१९ को संक्षिप्त विवरण (सूचना पत्र-२) को प्रति समेत सलग्न छ।)

A

Signature

Signature
(राजेन्द्र फुयाल)
राष्ट्रिय सभाको सचिव

संघीय संसद
राष्ट्रिय सभा

संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन
संसदीय विशेष समिति

प.सं. ०७८/७९
च.नं. ०८

संघीय संसद सचिवालय,
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

मिति: २०७९।३।१६

श्रीमान् मुख्य सचिवज्यू,
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

0/C

विषय: निर्देशन कार्यान्वयन सम्बन्धमा ।

यस समितिको मिति २०७९ असार १४ गते बसेको बैठकले देहाय बमोजिमको निर्णय गरेकोले आवश्यक कार्यार्थ पठाइएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु ।

निर्णय:

१. राष्ट्रिय सभाबाट पारित भई नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिइएको संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी संकल्प प्रस्तावको कार्यान्वयन कार्ययोजना (Action plan/Responsibility matrix) एक हप्ताभित्र समितिमा पेश गर्न नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिने ।
२. संघीयता कार्यान्वयनको सम्बन्धमा हालसम्म भएका कामकारवाही, उपलब्धी, समस्या र भावी कार्ययोजनाको मन्त्रालयगत/निकायगत विवरण प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसँग माग गर्ने ।

.....
सीता काफ्ले बाग्ले
(समिति सचिव)

संघीय संसद
राष्ट्रिय सभा

अत्यन्त जरुरी

संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन
संसदीय विशेष समिति

प.सं. ०७८/७९

च.नं. ११४

संघीय संसद सचिवालय,
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

मिति: २०७९।६।९

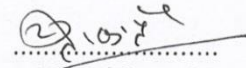
श्रीमान् मुख्य सचिवज्यू,
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,

श्रीमान् सचिवज्यू,
सबै मन्त्रालय,
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

विषय: निर्देशन कार्यान्वयन सम्बन्धमा ।

प्रस्तुत विषयमा राष्ट्रिय सभाको मिति २०७९/०२/१९ गतेको बैठकमा सर्वसम्मतिबाट स्वीकृत भएको संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी संकल्प प्रस्ताव नेपाल सरकारलाई कार्यान्वयनको लागि निर्देशन गरेको व्यहोरा अवगत नै छ ।

यस समितिको मिति २०७९।०६।०९ गतेको बैठकले "संकल्प प्रस्तावको भावना विपरित संस्थागत संरचना थप गर्ने, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएका र हस्तान्तरण हुने क्रममा रहेका संस्थागत संरचनाहरू (कार्यालय, कर्मचारी, योजना आदी) फिर्ता लिएको/लिन लागेको भन्ने गुनासो समितिमा प्राप्त हुन आएकोले संकल्प प्रस्तावको भावना विपरितको कार्य नगर्न नगराउनुहुन नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिने" भनी निर्णय गरेकोले आवश्यक कार्यार्थ संकल्प प्रस्ताव यसैसाथ संलग्न गरी पठाइएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु ।

सीता काफ्ले वाग्ले
(समिति सचिव)

अनुसूची - ४

नेपाल सरकारबाट स्वीकृत संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्ययोजना

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

पत्र संख्या :

च.नं. :

म.बै./३२९/२५१७

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

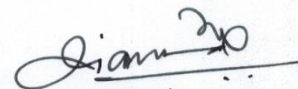
मिति: २०७९/६/२८

श्री सचिव (सामाजिक विकास र प्रादेशिक समन्वय),
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय।

संघीयता कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्यान्वयन कार्ययोजना विषय म.प.बै.सं. २७/०७९ मिति २०७९/६/२८ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा त्यसमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले देहायबमोजिम निर्णय गरेकोले सोबमोजिम कार्यान्वयन हुन नेपाल सरकार (कार्यसम्पादन) नियमावली, २०६४ को नियम २९ बमोजिम अनुरोध गरेको छु-

नेपाल सरकारको निर्णय-

"यसैसाथ संलग्न संघीयता कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०७९ स्वीकृत गर्ने।"

(शंकरदास बैरागी)
मुख्यसचिव

१४६
२०७९/०६/०२

प्रादेशिक समन्वय
७
७/२

टेलिफोन : ५९७१०००, ५९७१००१, ५९७१०२५, ५९७१०१४, पो.ब.नं.: २३३१२, काठमाडौं, नेपाल

ई-मेल : info@opmcm.gov.np

वेब साइट : <http://www.opmcm.gov.np>

नेपाल सरकार

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

(प्रदेशिक समन्वय शाखा)

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

पत्र संख्या :

च.नं. : ०७९-८०

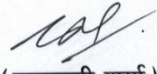
प्रा.स./४२१/ २९२२

मिति :- २०७९/०७/०२

विषय : संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यान्वयन कार्ययोजना सम्बन्धमा ।

श्री संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति,
राष्ट्रिय सभा, संघीय संसद,
सिंहदरबार ।

प्रस्तुत विषयमा, सम्मानीत राष्ट्रिय सभाको मिति २०७९/०२/१९ गतेको बैठकबाट पारित संकल्प प्रस्ताव बमोजिम संघीय शासन प्रणालीको सबलीकरणमा नेपाल सरकार र अन्य सरोकारवाला निकायलाई ध्यानाकर्षणसहित तहाँ समितिबाट मिति २०७८/०३/१६ मा प.सं. ०७८/०७९ च.नं ७ को पत्र मार्फत प्राप्त १५ बुँदे निर्देशन कार्यान्वयन सन्दर्भमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७९/०६/२८ को बैठकबाट स्वीकृत संघीयता कार्यान्वयनसम्बन्धी कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०७९ को छायौँप्रति थान १ यसैसाथ संलग्न राखी पठाईएको व्यहोरा निर्णयानुसार अनुरोध छ ।

(चक्रपाणी शर्मा)
उपसचिव

सादर अवगतार्थ

श्रीमान् मुख्य सचिवज्यू, नेपाल सरकार ।

टेलिफोन : ५९७१०००, ५९७१००१, ५९७१०२५, ५९७१०१४, फो.ब.नं.: २३३१२, काठमाडौं, नेपाल

ई-मेल : info@opmcm.gov.np

वेब साइट : <http://www.opmcm.gov.np>

संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०७९

सि.नं.	विषय क्षेत्र	क्रियाकलाप	विशेषता/निकाय	समयसीमा	समन्वय, सहजीकरण तथा अनुगमन गर्ने निकाय	कैफियत
१	अन्तर तह समन्वयकारी संस्थाहरू क्रियाशील गराउने	अन्तर प्रदेश परिषद्को बैठक	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	प्रत्येक वर्षको चैत महिनाभित्र		
		राष्ट्रिय समन्वय परिषद्को गठन र बैठक	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०७९ फागुन मसान्तसम्ममा गठन गरी सक्ने र प्रत्येक वर्षको चैत महिनाभित्र बैठक बस्ने		
		अन्तर सरकारी वित्त परिषद्को बैठक	अर्थ मन्त्रालय	प्रत्येक वर्षको चैत महिनाभित्र	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
		विषयागत समितिको गठन र बैठक	विषयागत मन्त्रालय	२०७९ फागुन मसान्तसम्ममा गठन गरी सक्ने र प्रत्येक वर्षको चैत महिनाभित्र बैठक बस्ने	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
		प्रदेश समन्वय परिषद्को बैठक	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय (सबै प्रदेश)	प्रत्येक वर्षको चैत महिनाभित्र	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	

सि.नं.	विषय क्षेत्र	क्रियाकलाप	विन्नेवार तिकाय	समयसीमा	समन्वय, सहजीकरण तथा अनुगमन गर्ने तिकाय	कैफियत
२	सरकारका तहहरूबीचको कार्यक्षेत्रमा देखिएको दोहोरोपनाको अन्त्य गराउन आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्ने	कार्यविस्तृतीकरण पुनरावलोकन गर्ने, १) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनको पुनरावलोकन गर्ने २) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तर सम्बन्धसम्बन्धी संविधानमा भएका व्यवस्थाबमोजिम खन बाँकी कानून तर्जुमा गर्ने	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	२०८० वैशाख मसान्त भित्र		
३	सरकारका तहहरूबीचको नीति निर्माण र कानून तर्जुमाका बीचमा तादात्म्य कायम गराउने	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचका नीतिको समीक्षा गर्ने र आवश्यक सुझाव दिने	नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान	२०८० असार मसान्त भित्र	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
४	अन्तरप्रदेश परिषद् बैठकको २०७५ मंसिरमा अनुमोदित २९ बुँदे संघीयता कार्यान्वयन सहजीकरण कार्ययोजनाको पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने	कार्यान्वयनको अनुगमन र समीक्षा गर्ने	विषयगत मन्त्रालय	२०८० असार मसान्त भित्र	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	अन्तर प्रदेश परिषद् बैठकको २०७५ मंसिरमा मण्डित समितिले रेखा गरी २०७५ पुस ३ मा स्वीकृत भएको कार्ययोजना
५	अधिकार र कार्यबोझका आधारमा मात्र संस्थागत संरचना निर्माण गर्ने/गराउने	कार्यान्वयन हुन बाँकी कार्य कार्यान्वयनको लागि सहजीकरण र समन्वय गर्ने संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संगठन संरचना सम्बन्धी मापदण्ड निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	विषयगत मन्त्रालय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय/ सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	निरन्तर २०८० असार मसान्त भित्र मापदण्ड तर्जुमा गरी निरन्तर कार्यान्वयन गर्ने	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	

सि.नं.	विषय क्षेत्र	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय	समयसीमा	समन्वय, सहजीकरण तथा अनुगमन गर्ने निकाय	कैफियत
६	सशर्त अनुदानका नाममा स-साना योजना तथा कार्यक्रम बाँडफाँड गर्ने प्रवृत्ति बन्द गराउने	सशर्त अनुदान वितरणको मापदण्ड बनाउने,	अर्थ मन्त्रालयसँगको समन्वयमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग,	२०८० वैशाख मसान्त भित्र	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, राष्ट्रिय योजना आयोग	
७	सहभागितामूलक योजना तर्जुमा पद्धति कार्यान्वयन गर्ने/गराउने	संघ तथा प्रदेश सरकारको योजना तर्जुमा सम्बन्धी निर्देशिका बनाउने, स्थानीय तहको योजना तर्जुमा सम्बन्धमा मापदण्ड तयार गर्ने,	राष्ट्रिय योजना आयोग प्रदेश सरकार	२०८० वैशाख मसान्त भित्र २०८० वैशाख मसान्त भित्र		
८	प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसबमोजिम हुने संविधानको व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने/गराउने	वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने,	अर्थ मन्त्रालयसँगको समन्वयमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग	१ वर्ष	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
९	प्रदेश र स्थानीय तहमा देखिएको कर्मचारीहरूको न्यूनता पूरा गर्ने	संघीय निजामती सेवासम्बन्धी विधेयक संसदमा पेश गर्ने,	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०८० असार मसान्त भित्र	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
१०	प्रहरी लगायत प्रदेशमा समायोजन र हस्तान्तरण गर्न बाँकी संरचनाहरूको व्यवस्थापन गराउने	नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरी (कार्यसञ्चालन, सुपरिवेक्षण र समन्वय) ऐन, २०७६ को पुनरावलोकन गर्ने,	गृह मन्त्रालय	१ वर्ष		
११	स्थानीय तहका पदाधिकारीहरूको सेवा सुविधा (सवारी साधनसहित) मा एकरूपता कायम गराउने	स्थानीय तहका पदाधिकारीको सेवा सुविधासम्बन्धी मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गर्ने,	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	६ महिना	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
१२	प्रदेशमा रहने मन्त्रालय र मन्त्रीको संख्यालाई चुस्त बनाउन आवश्यक गृहकार्य गर्ने	प्रदेशमा रहने मन्त्रालय र मन्त्रीको संख्यालाई चुस्त बनाउन मापदण्ड बनाउने	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	१ वर्ष		

[Signature]

सि.नं.	विषय क्षेत्र	क्रियाकलाप	विम्बेवार निकाय	समयसीमा	समन्वय, सहजीकरण तथा अनुगमन गर्ने निकाय	कैफियत
१३	कानून तर्जुमामा तीव्रता दिन र यसको मस्यौदा निर्माणमा प्रदेश र स्थानीय तहको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने	साझा अधिकार सूचीमा रहेको कामसँग सम्बन्धित कानून क्रमशः निर्माण गर्ने,	कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	आवश्यकता अनुसार	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
१४	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको सम्बन्धलाई सुदृढ, समन्वयात्मक र सहज बनाउन आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने	अन्तर तह समन्वयकारी संयन्त्रलाई क्रियाशील बनाउने,	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, विषयगत मन्त्रालय र मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	निरन्तर		
१५	सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग २०७५ को प्रतिवेदन सार्वजनिकीकरण र कार्यान्वयन गराउने	प्रतिवेदन सार्वजनिक भइसकेकोले सोको कार्यान्वयन कार्ययोजना निर्माण गर्ने कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने	अर्थ मन्त्रालय सम्बन्धित मन्त्रालय/ निकाय	२०८० वैशाख मसान्त भित्र कार्ययोजनाबमोजिम	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	

[Signature]

अनुसूची - ५

समितिको कार्यविधि, २०७९

प्रारम्भ: २०७९।०२।३१

राष्ट्रिय सभाको २०७९ जेठ २० गतेको बैठकले दिएको कार्यादेश बमोजिम राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ को नियम १६७ को उपनियम (४) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतका जिम्मेवारी सुव्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा कार्यविधि बनाउन वाञ्छनीय भएकोले,

संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन सम्बन्धी संसदीय विशेष समितिले यो कार्यविधि बनाएको छ ।

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ** : (१) यस कार्यविधिको नाम “संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समितिको कार्यविधि, २०७९” रहेको छ ।

(२) यो कार्यविधि समितिले पारित गरेको मितिदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।

२. **परिभाषा** : विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा,-

(क) “**नियमावली**” भन्नाले नेपालको संविधानको धारा १०४ को उपधारा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी राष्ट्रिय सभाले बनाएको राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ सम्भन्नु पर्छ ।

(ख) “**सचिव**” भन्नाले संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन सम्बन्धी संसदीय विशेष समितिको सचिवलाई जनाउँदछ ।

(ग) “**सदस्य**” भन्नाले संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन सम्बन्धी संसदीय विशेष समितिको सदस्य सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले संघीय संसदको सदस्यलाई समेत जनाउँछ ।

(घ) “**सभा**” भन्नाले राष्ट्रिय सभा सम्भन्नु पर्दछ ।

(ङ) “**संयोजक**” भन्नाले संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन सम्बन्धी संसदीय विशेष समितिको संयोजक सम्भन्नु पर्छ । सो शब्दले संयोजकको अनुपस्थितिमा समितिको संयोजकको रूपमा काम गर्ने अन्य सदस्यलाई समेत जनाउँछ ।

(च) “**समिति**” भन्नाले संघीयता कार्यान्वयन अध्ययन तथा अनुगमन संसदीय विशेष समिति सम्भन्नु पर्छ ।

३. **समितिको कार्यक्षेत्र** : यस समितिको कार्यक्षेत्र संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धमा राजनीतिक, वित्तीय, प्रशासनिक लगायत सबै पक्षको अध्ययन गरी सभामा प्रतिवेदन पेश गर्ने रहेको छ ।

४. बैठकको मिति, कार्यसूची र गणपुरक संख्या : (१) समितिको आगामी बैठकको मिति र कार्यसूची सामान्यतया: अधिल्लो बैठकमा नै तय गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) वमोजिमको मिति र कार्यसूची तय हुन नसकेमा सचिवले संयोजकको निर्देशन अनुसार तय गर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) वमोजिमको मिति र कार्यसूचीको जानकारी सचिवले सदस्यहरुलाई सामान्यतया एक दिन अगावै विद्युतीय माध्यमबाट उपलब्ध गराउनेछ ।

(४) समितिको बैठकमा गणपुरक संख्या समितिका सम्पूर्ण सदस्य संख्याको एक तिहाई हुनेछ ।

५. निर्णय प्रक्रिया: बैठकका निर्णयहरु सर्वसम्मतिबाट गरिनेछ । कुनै विषयमा सर्वसम्मतिबाट निर्णय हुन नसकेमा उपस्थित सदस्यहरुको बहुमतबाट निर्णय गरिनेछ । मत बराबर भएमा संयोजकले निर्णायक मत दिनेछ ।

६. प्रतिवेदन पेश गर्ने : (१) समितिले आफ्नो कार्य सम्पन्न गरी सभा समक्ष वा सभा नभएको अवस्थामा राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्नेछ ।

(२) विशेष कारणवश समयभित्र कार्य सम्पन्न हुन नसकेको कारण सहित समितिले सभा समक्ष र सभा चालु नभएको अवस्थामा राष्ट्रिय सभाका अध्यक्ष समक्ष समय थपको माग गर्न सक्नेछ ।

(३) सभा चालु नभएको अवस्थामा राष्ट्रिय सभाका अध्यक्षबाट थपिएको समयलाई सभा चालु भएपछि अनुमोदनको लागि सभा समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

७. प्रतिवेदन उपर छलफल : (१) समितिको बैठकमा प्रतिवेदन उपर छलफल हुनेछ ।

(२) कुनै सदस्यलाई प्रतिवेदनमा चित्त नवुझेमा फरक प्रतिवेदन समितिमा पेश गर्न सक्नेछ । तर सभामा बहुमतको प्रतिवेदन मात्र पेश हुनेछ ।

८. समितिको निर्णयको प्रमाणित: समितिका निर्णय समितिका संयोजक र समिति सचिवले प्रमाणित गर्नेछ ।

९. समितिको अभिलेख : समितिमा भएको छलफल, निर्णय लगायतका अभिलेख समिति सचिवालयमा व्यवस्थित गरी राखिनेछ ।

(२) समितिको कार्यावधि समाप्त भएपछि त्यस्तो अभिलेख सचिवालयको सूचना तथा अभिलेख व्यवस्थापन शाखामा पठाउनेछ ।

(३) उपदफा (२) वमोजिम प्राप्त अभिलेखको संरक्षणको दायित्व सम्बन्धित शाखाको हुनेछ ।

१०. विविध: (१) यस कार्यविधिमा परिमार्जन गर्नुपरेमा समितिले निर्णय गरी आवश्यक परिमार्जन गर्न सक्नेछ ।

(२) यो कार्यविधिमा परेका कुनै कुरा राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ सँग बाझिएमा नियमावलीको व्यवस्था नै प्रधान रहनेछ ।

(३) यस नियमावलीमा नपरेका विषयहरू राष्ट्रिय सभा नियमावली, २०७५ वमोजिम हुनेछ ।

अनुसूची - ६
समितिको कार्ययोजना

मुख्य कार्य	क्रियाकलाप	समय अवधि
कार्य प्रारम्भ	• सचिवालयको गठन	२०७९ साउन १५ गतेसम्म
	• कार्यविधि निर्माण	
	• कार्ययोजना निर्माण	
	• विज्ञहरूको रोष्टर तयार	
	• चेकलिष्ट तथा प्रश्नावली निर्माण	
छलफल/अन्तरक्रिया	• केन्द्रियस्तर (संघीय संसदका पदाधिकारी एवं सदस्य, मन्त्रालय, संवैधानिक आयोग)	२०७९ भदौ १५ सम्म
	• प्रधानमन्त्री लगायत दलका शिर्ष नेता	
	• संविधान सभा लगायतका संसदका पूर्व सदस्य	
	• विषय विज्ञ तथा सरोकारवालाहरू	
	• सरोकारवाला निकायहरू	
अध्ययन तथा विश्लेषण	• प्रदेशस्तर (७ वटै प्रदेशस्तरमा प्रदेश सरकार, प्रदेश सभा, स्थानीय तह, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र, पत्रकार लगायत)	२०७९ भदौ ३० सम्म
	• ७ वटै प्रदेशका छनौट गरी केही पालिकाहरूका सदस्यहरूसँग)	
	• विषयविज्ञहरूबाट कार्यपत्र लेखन तथा प्रस्तुतीकरण	
प्रतिवेदन तयारी	• सङ्कलित विवरणको अध्ययन तथा विश्लेषण	२०७९ असोज २५ सम्म
	• विज्ञसँग परामर्श	
	• प्रतिवेदनको प्रारम्भिक मस्यौदा लेखन	
	• प्रारम्भिक मस्यौदा उपर छलफल	
	• प्रतिवेदनको दोस्रो मस्यौदा तयारी	
	• प्रतिवेदनको दोस्रो मस्यौदा उपर छलफल	२०७९ असोज २६ भित्र
	• प्रतिवेदनको अन्तिम मस्यौदा तयारी	
प्रतिवेदन पेश	• प्रतिवेदन छपाई	
	• सभामा प्रतिवेदन पेश	

अनुसूची - ७

विभिन्न निकायसँग माग गरिएका विवरण तथा प्रश्नावलीको विवरण

(क) प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसँग माग गरिएको विवरण

१. प्रदेश र स्थानीय तह सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा संविधान जारी भएपश्चात् हालसम्म (२०७९ असार मसान्तम्म) मन्त्रिपरिषद्ले गरेका महत्वपूर्ण निर्णयहरू

क्र.सं	मिति	तह	निर्णय	निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था
१		स्थानीय		
		प्रदेश		
...	...	स्थानीय		
		प्रदेश		

२. मन्त्रिपरिषद्का निर्णय बाहेक प्रदेश र स्थानीय तह क्रियाशील गराउने सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट भए/गरिएका महत्वपूर्ण कानूनी र नीतिगत निर्णयहरू

क्र.सं	मिति	तह	निर्णय	निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था
१		स्थानीय		
		प्रदेश		
...	...	स्थानीय		
		प्रदेश		

३. अन्तरप्रदेश परिषद्का बैठकका निर्णयहरू र निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं	मिति	तह	निर्णय	निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था
१		स्थानीय		
		प्रदेश		
...	...	स्थानीय		
		प्रदेश		

४. अन्य अन्तरतह समन्वयकारी संरचना राष्ट्रिय समन्वय परिषद्, प्रदेश समन्वय परिषद् र विषयगत समितिका हालसम्मका बैठक, बैठकका निर्णयहरू र निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था (प्रदेश र स्थानीय तहसँग जोडिएका विषयहरू मात्र)

क्र.सं	संरचना	बैठक मिति	निर्णय	कार्यान्वयनको अवस्था
	राष्ट्रिय समन्वय परिषद्			
	प्रदेश समन्वय परिषद्		
...	विषयगत समिति		

५. प्रदेशको सर्म्पक निकायका रुपमा सम्पादित कार्यहरू, प्रदेशलाई गरिएको समन्वय, सहजीकरण र विषयक्षेत्रगत समस्याको समाधान

६. अधिकारको प्रयोग, कानून तर्जुमा र कार्यान्वयन, वित्तीय हस्तान्तरण तथा प्राकृतिक स्रोतको परिचालन, योजनाको छनोट र कार्यान्वयन, विपद व्यवस्थापन, कर्मचारीको व्यवस्थापन, वैदेशिक सहयोग र समन्वय, सूचना तथा प्रतिवेदन, गोपनी/मिटिङ्ग/अन्तरक्रिया, आदि लगायतका विषयमा सरकारका तहहरु (संघ-प्रदेश, संघ-स्थानीय प्रदेश-प्रदेश, प्रदेश-स्थानीय, स्थानीय-स्थानीय र तीनै तह) बीचमा देखिएका मुलभूत विवादका विषयहरु के के हुन/छन । (विषयगत र तहगत विवादहरु तालिकागत रुपमा उल्लेख गर्ने)
७. ती विवाद समाधानका उपाय र गरिएका प्रयासहरु (तालिकागत रुपमा उल्लेख गर्ने)
८. प्रदेश सरकार सञ्चालन मा आइपरेका कठिनाई समाधानका लागि नेपाल सरकारसँग भए/गरेका अनुरोध र सोको समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरु (समयअवधी समेत उल्लेख हुनेगरी प्रदेशगत रुपमा)
९. संघीय शासन प्रणाली अवलम्बनका कारण आएको/भएका परिवर्तन तथा सुधारहरु (राजनीतिक, प्रशासनिक, संस्थागत संरचना, वित्तीय, कानूनी, सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव हेर्दा नेपालले छोटो समयमा राम्रो उपलब्धि हासिल गरेजस्तो लाग्छ भने त्यसको समेत तुलनात्मक विवरण)
१०. संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखा परेका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरु (राजनीतिक, प्रशासनिक, संस्थागत संरचना, वित्तीय, कानूनी, सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव हेर्दा हामी कहाँनेर चुके जस्तो लाग्छ, यस सम्बन्धि विवरण समेत)
११. यी समस्या तथा चुनौती समाधानका उपायहरु (राजनीतिक, प्रशासनिक, संस्थागत संरचना, वित्तीय, कानूनी, सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव समेतका आधारमा सुझाव)
१२. संघीयता कार्यान्वयनका सम्बन्धमा हालसम्म भए/गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन र सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं	प्रतिवेदन	सिफारिस	कार्यान्वयनको अवस्था
		
...		

(ख) संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयसँग माग गरिएको विवरण

१. संविधान जारी पश्चात् मन्त्रालय, विभाग र विभिन्न निकायहरुको पुनर्संरचना, कानूनको तर्जुमा र कार्यान्वयन (संघीयता कार्यान्वयन हुनुभन्दा पहिले र पछिको अवस्थाको चित्रण)
२. कर्मचारी समायोजनका अवयवहरु (सवल पक्ष, दूर्वल पक्ष, सुधारका लागि गरिएका प्रयास)

सवल पक्ष	
दूर्वल पक्ष	
सुधारका प्रयास	
...	

३. अधिकारको प्रयोग, कानून तर्जुमा र कार्यान्वयन, वित्तीय हस्तान्तरण तथा प्राकृतिक स्रोतको परिचालन, योजनाको छनोट र कार्यान्वयन, विपद व्यवस्थापन, कर्मचारीको व्यवस्थापन, वैदेशिक सहयोग र समन्वय, सूचना तथा प्रतिवेदन, गोष्ठी/मिटिङ्ग/अन्तरक्रिया, आदि लगायतका विषयमा सरकारका तहहरु (संघ-प्रदेश, संघ-स्थानीय प्रदेश-प्रदेश, प्रदेश-स्थानीय, स्थानीय-स्थानीय र तीनै तह) बीचमा देखिएका मूलभूत विवादका विषयहरु के के हुन्/छन्। (विषयगत र तहगत विवादहरु तालिकागत रुपमा उल्लेख गर्ने)
४. ती विवाद समाधानका उपाय र गरिएका प्रयासहरु (तालिकागत रुपमा उल्लेख गर्ने)
५. स्थानीय तह क्रियाशील गराउने सम्बन्धमा मन्त्रालयबाट भए/गरिएका प्रयासहरु

क्र.सं	मिति	प्रयास तथा उपलब्धिहरु
	२०७४.....	
...	
...	२०७९.....	

६. विषयगत सहित खुल्ने गरी स्थानीय तहले हालसम्म जारी गरेका ऐनहरु

क्र.सं	मिति	अधिकारक्षेत्रका आधारमा जारी गरिएका मूल ऐनहरु
...	२०७४.....	
...	
...	२०७९....	

७. स्थानीय तहका समस्याहरुको समाधानका लागि प्रदेश समन्वय परिषदले गरेका महत्वपूर्ण निर्णयहरु र कार्यान्वयनको अवस्था (विभिन्न मितिमा प्रदेशगत रुपमा)

क्र.सं	वैठक मिति	प्रदेश	निर्णय	निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था
...				

८. स्थानीय तह सञ्चालन मा आइपरेका कठिनाई समाधानका लागि त्यस मन्त्रालयसँग गरेका अनुरोध र सोको समाधानका लागि गरेका प्रयास (अनुरोध गर्ने पालिकाको नामसहित)

क्र.सं	मिति	अनुरोध गर्नेको नाम, प्रदेश	अनुरोधको विषय	कारवाही/सम्बोधनको विषय
	२०७४....			
	...			

९. स्थानीय तहको अधिकारसँग दोहोपना र बाझिने गरी संघ र प्रदेश तहबाट भएका नीति निर्माण, आयोजना छनोट र कार्यान्वयन, संस्थागत संरचना निर्माण लगायतका विषयहरु

बाझिएका/दोहोरिएका कानून तथा नीति

संघीय तह	
प्रदेश तह	

आयोजना

संघीय तह	
प्रदेश तह	

संस्थागत संरचना

संघीय तह	
प्रदेश तह	

१०. स्थानीय तहको एकल अधिकारमा उल्लिखित विषयहरुमध्ये हालसम्म प्रयोगमा नआएका अधिकारहरु (कार्यविस्तृतीकरण प्रतिवेदनलाई समेत आधार मान्ने)

संविधानको अनुसूचि ८ अनुसारको विवरण

क्र.सं	विषय	क्रियाकलाप/ उपक्रियाकलाप	सामान्य विवेचना	प्रयोगमा आए/नआएको	कैफियत
१	नगर प्रहरी			
.....					
२२	भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास				

११. ती अधिकार कार्यान्वयनमा ल्याउन गरिनुपर्ने सुधारका पक्षहरु

क्र.सं	विषय	गरिनुपर्ने सुधार	कैफियत
१	नगर प्रहरी		
.....			
२२	भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास		

१२. न्यायिक समितिको गठनका कारण स्थानीय मुद्दा मामिला लगायतमा आएको परिवर्तन तथा सुधारहरु
१३. संघ र प्रदेशको कार्यक्षेत्रसँग बाँझिने गरी स्थानीय तहबाट गरिएका कार्यहरुको विवरण (तथ्यगत रुपमा उदाहरण सहित)
१४. प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको सन्दर्भमा सरकारका तहहरुबीच देखिएका विवाद र विवाद निरुपणका लागि गरिएका प्रयासहरु
१५. स्थानीय तहले हालसम्म गरेका असल अभ्यासहरु (कोभिड-१९ व्यवस्थापन सहित)
१६. दरबन्दी अनुसार प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत कार्यरत रहेको पालिकाको विवरण (प्रदेशगत रुपमा)
१७. ७५३ पालिका र ६७४३ वडाहरुमा कर्मचारीको दरबन्दी र कार्यरत कर्मचारीको संख्यात्मक विवरण (दरबन्दी नपुगी निमित्तको भरमा संचालित पालिका र वडाहरुको विवरण समेत)
१८. संघीय शासन प्रणाली अवलम्बनका कारण आएको/भएका परिवर्तन तथा सुधारहरु (राजनीतिक, प्रशासनिक, संस्थागत संरचना, वित्तीय, कानूनी, सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव हेर्दा नेपालले छोटो समयमा राम्रो उपलब्धि हासिल गरे जस्तो लाग्छ भने त्यसको समेत तुलनात्मक विवरण)
१९. संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखा परेका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरु (राजनीतिक, प्रशासनिक, संस्थागत संरचना, वित्तीय, कानूनी, सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव हेर्दा हामी कहाँनेर चुके जस्तो लाग्छ, यस सम्बन्धि विवरण समेत)
२०. यी समस्या तथा चुनौती समाधानका उपायहरु (राजनीतिक, प्रशासनिक, संस्थागत संरचना, वित्तीय, कानूनी, सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव समेतका आधारमा सुझाव)
२१. संघीयता कार्यान्वयनका सम्बन्धमा हालसम्म भए/गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन र सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं	प्रतिवेदन	सिफारिस	कार्यान्वयनको अवस्था
		

(ग) कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयसँग माग गरिएका विवरण

- संविधान जारी गरेपश्चात् हालसम्म जारी भएका नयाँ कानून (राष्ट्रपतिबाट प्रमाणिकरण भएका)
- कतिवटा पुराना कानूनहरु अद्यावधिक भयो/गरियो (अद्यावधिक भएका तथा संशोधन भएका कानूनहरु)
- संविधानको धारा ३०४ अनुसार संविधानसँग वाभिएका सबै पुराना कानूनहरु अद्यावधिक/संशोधन भयो/भएन
- हालसम्म नेपालमा जम्मा कानूनको संख्या (नामावली सहित)
- संघको एकल अधिकार (अनुसूची ५) अनुसार कानूनहरुको विवरण ।

क्र.सं	अधिकारका विषयहरु	कानूनको नाम	राजपत्रमा प्रकाशित मिति	०७२ को संविधान भन्दा अघि वा पछि (अद्यावधिक गरिएका/नगरिएको)	संसदमा विचाराधीन विधेयक	कैफियत
१	रक्षा र सेना				
.....						
३५						

६. संघ र प्रदेशको साझा अधिकार (अनुसूची ७) अनुसार कानूनहरुको विवरण

क्र.सं	अधिकारका विषयहरु	कानूनको नाम	राजपत्रमा प्रकाशित मिति	०७२ को संविधान भन्दा पहिले वा पछि (अद्यावधिक गरिएको/नगरिएको)	भर्खरै नयाँ ड्राफ्ट भएका र संसदमा टेवल भएको भए दर्ता मिति	कैफियत
१					
.....						

७. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार (अनुसूची ९) अनुसार कानूनहरुको विवरण

क्र.सं	अधिकारका विषयहरु	कानूनको नाम	राजपत्रमा प्रकाशित मिति	०७२ को संविधान भन्दा पहिले वा पछि (अद्यावधिक गरिएको/नगरिएको)	भर्खरै नयाँ ड्राफ्ट भएका र संसदमा टेवल भएको भए दर्ता मिति	कैफियत
१					
.....						

८. मन्त्रालयगत रुपमा प्रत्यायोजित कानूनहरुको संख्या (नामावली सहित)

- प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्रसंग वाभिनेगरी संघीय कानूनहरु बनेका/बन्दै गरेका प्रदेश र स्थानीय तहको गुनासो रहेको स्थितिमा मन्त्रालयको जानकारीमा भए अनुसार ती कुन-कुन कानूनहरु हुन/छन
- प्रदेश र स्थानीय तहले यी/यस्ता कानूनहरु वाभिए भनेर लिखित उजुरी गर्ने गरेको/नगरेको

११. विभागीय मन्त्रालयलाई कानून तर्जुमामा (मस्यौदा र अन्तिम) स्वीकृत दिदा प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार बाभिए/नवाभिएको सुनिश्चितताको मापदण्ड/आधार तर्जुमा गरेको/नगरेको
१२. प्रदेशले कानून तर्जुमा लगायतका लागि मन्त्रालयलाई गरेको लिखित अनुरोध (पत्रको प्रतिलिपी)
१३. पालिकाले कानून तर्जुमा लगायतका लागि मन्त्रालयलाई गरेको लिखित अनुरोध (पत्रको प्रतिलिपी)
१४. मन्त्रालयको जानकारीमा भएअनुसार प्रदेश गठन भएदेखि २०७९ असारमसान्तसम्ममा प्रदेशहरूले के कति कानूनहरू बनाएका छन् (प्रदेशको नाम समेत खुल्नेगरी कानूनको नामावली)
१५. स्थानीय तह सञ्चालनमा आएपश्चात २०७९ असार मसान्तसम्ममा पालिकाहरूले के कति कानूनहरू बनाएका छन् (मन्त्रालयले भ्रमण तथा अध्ययन गरेको पालिकाको विवरण समेतका आधारमा, कानूनको नामावली)
१६. स्थानीय तहमा न्यायिक समिति गठनका कारण स्थानीय न्याय क्षेत्रमा आएको सुधार तथा परिवर्तन (मन्त्रालयले देशका विभिन्न पालिकामा गरेको अनुशिक्षणमा प्राप्त सुझावका आधारमा)
१७. संघीय शासन प्रणाली अवलम्बनका कारण कानून तर्जुमा र न्याय क्षेत्रमा आएको परिवर्तन तथा सुधारहरू (अन्य केही संघीय देशहरूको अनुभव हेर्दा नेपालले यस क्षेत्रमा राम्रो उपलब्धि हासिल गरेजस्तो लाग्छ भने त्यसको समेत तुलनात्मक विवरण)
१८. कानून तर्जुमा र न्याय क्षेत्रमा देखा परेका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू (अन्य केही संघीय देशहरूको अनुभव हेर्दा हामी कहाँनेर चुके जस्तो लाग्छ, यस सम्बन्धी विवरण समेत)
१९. यी समस्या तथा चुनौती समाधानका उपायहरू (अन्य केही संघीय देशहरूको अनुभव समेतका आधारमा सुझाव)
२०. कानून तर्जुमा र न्याय क्षेत्र सुधारका सम्बन्धमा हालसम्म भए/गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन र सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं	प्रतिवेदन	सिफारिस	कार्यान्वयनको अवस्था

...

(घ) अर्थ मन्त्रालयसँग माग गरिएका विवरण

- संविधान जारी पश्चात् वित्तीय संघीयता (कार्य जिम्मेवारी/खर्च अधिकार, राजस्व अधिकार/कर राजस्व परिचालन, राजस्व बाँडफाँड, प्राकृतिक स्रोतको उपयोग र बाँडफाँड, अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरण, आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण एवं अनुदान परिचालन, लेखा प्रणाली, वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच र सञ्चालन आदि) का क्षेत्रमा भएका उपलब्धीहरु (संविधान, कानून र अन्तराष्ट्रिय अभ्यास समेतका आधारमा संक्षेपमा)

तालिका : वित्तीय संघीयताका अवयवका उपलब्धिहरु

कार्य जिम्मेवारी/खर्च अधिकार	
राजस्व अधिकार	
राजस्व बाँडफाँट	
प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र बाँडफाँट	
वित्तीय हस्तान्तरण	
आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण	
वैदेशिक अनुदान	
लेखा प्रणाली	
वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच	
अन्य खुलाउने	

- वित्तीय संघीयता कार्यान्वयन तहमा देखा परेका समस्या तथा चुनौतीहरु

तालिका : वित्तीय संघीयताका समस्या तथा चुनौतीहरु

कार्य जिम्मेवारी/खर्च अधिकार	
राजस्व अधिकार	
राजस्व बाँडफाँट	
प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र बाँडफाँट	
वित्तीय हस्तान्तरण	
आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण	
वैदेशिक अनुदान	
लेखा प्रणाली	
वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच	
अन्य खुलाउने	

- ती समस्या र चुनौती समाधानका उपायहरु

तालिका : समाधानका उपायहरु

कार्य जिम्मेवारी/खर्च अधिकार	
राजस्व अधिकार	
राजस्व बाँडफाँट	
प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र बाँडफाँट	
वित्तीय हस्तान्तरण	
आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण	

वैदेशिक अनुदान	
लेखा प्रणाली	
वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच	
अन्य खुलाउने	

४. वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनका सन्दर्भमा हालसम्मका नीतिगत, कानूनी र संस्थागत संरचना लगायतका सुधारका विषय तथा क्षेत्रहरु

अन्तरसरकारी वित्त परिषद्का हालसम्मका बैठकका निर्णयहरु र निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं	मिति	निर्णय	कार्यान्वयनको अवस्था
१			
...	...		

५. अनुदान बाँडफाँड, राजस्व बाँडफाँड र प्राकृतिक स्रोतको उपयोग लगायतका क्षेत्रमा सरकारका तहहरुबीच (संघ-प्रदेश, संघ-स्थानीय, प्रदेश-प्रदेश, प्रदेश-स्थानीय, स्थानीय-स्थानीय र तीनै तह) देखिएका विवादहरु (उदाहरणसहित)

विवादका क्षेत्र	संघ-प्रदेश	संघ-स्थानीय	प्रदेश-प्रदेश	प्रदेश-स्थानीय	स्थानीय-स्थानीय	तीनै तह
राजस्व अधिकार						
राजस्व बाँडफाँट						
प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र बाँडफाँट						
वित्तीय हस्तान्तरण						
लेखा प्रणाली						
वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच						
अन्य खुलाउने						

विवाद निरूपणका लागि चालिएका कदम तथा सुझावहरु

विवादका क्षेत्र	संघ-प्रदेश	संघ-स्थानीय	प्रदेश-प्रदेश	प्रदेश-स्थानीय	स्थानीय-स्थानीय	तीनै तह
राजस्व अधिकार						
राजस्व बाँडफाँट						
प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र बाँडफाँट						
वित्तीय हस्तान्तरण						
लेखा प्रणाली						
वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच						
अन्य खुलाउने						

६. प्रदेश र स्थानीय तहको वित्तीय प्रणालीलाई क्रियाशील गराउने सम्बन्धमा मन्त्रालयबाट भए/गरिएका प्रयासहरू
७. वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनका सम्बन्धमा आइपरेका कठिनाई समाधानका लागि प्रदेश र स्थानीय तहबाट त्यस मन्त्रालयसँग गरेका लिखित अनुरोध र सोको समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरू (अनुरोध गरेका प्रदेश र पालिकाको नामावली समेत)
८. तीन तहका सरकारकाबीच कार्यजिम्मेवारी र राजस्वबीचको असन्तुलन निराकरणका लागि भए/गरिएका प्रयासहरू
९. वित्तीय संघीयताका कारण आएको/भएका परिवर्तन तथा सुधारहरू (अनुदान वितरण, राजश्व परिचालन, वित्तीय स्वायत्तता, बजेट तथा योजना प्रणाली र यसको संस्थागत संरचना, वित्तीय अनुशासन सुशासन, वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच, सरल कानूनी, वित्तीय सेवा प्रवाह आदि , अन्य केही संघीय देशहरूको अनुभव भन्दा नेपालले गरेको राम्रो अभ्यास भएमा तुलनात्मक विवरण समेत)
१०. यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू (अनुदान वितरण, राजश्व परिचालन, वित्तीय स्वायत्तता, बजेट तथा योजना प्रणाली र यसको संस्थागत संरचना, वित्तीय अनुशासन सुशासन, वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच, सरल कानूनी, वित्तीय सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरूको अनुभव हेर्दा हामी कहाँनेर चुके जस्तो लाग्छ)
११. यी समस्या तथा चुनौती समाधानका उपायहरू (अनुदान वितरण, राजश्व परिचालन, वित्तीय स्वायत्तता, बजेट तथा योजना प्रणाली र यसको संस्थागत संरचना, वित्तीय अनुशासन सुशासन, वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच, सरल कानूनी, वित्तीय सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरूको अनुभव समेतका आधारमा सुझाव)
१२. संविधान जारी हुनुभन्दा पहिलेका तीन आ.व. (०६९/७० देखि ०७९/८० सम्म) तहगत र शीर्षकगत रूपमा भए/गरिएका वित्तीय हस्तान्तरणका विवरण

आ.व.	विवरण	स्थानीय (रु)	प्रदेश (रु)
०६९/७०	१. अनुदान		
	निशर्त अनुदान / वित्तीय समानीकरण		
	शर्त		
	विशेष		
	समपुरक		
	२. राजश्व बाँडफाँट		
	भ्याट		
	अन्तशूलक		
	३. रोयल्टी		
	पर्वतारोहण		

आ.व.	विवरण	स्थानीय (रु)	प्रदेश (रु)
	विद्युत		
	वन		
	खनिज		
	अन्य (उल्लेख गर्ने)		
	४. अन्य (खुलाउने)		
.....		
०७९/८०		

१३. वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनका सम्बन्धमा हालसम्म भए/गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन र सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं	प्रतिवेदन	सिफारिस	कार्यान्वयनको अवस्था
		
...		

(ड) प्रदेश सरकार, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसँग माग गरिएको विवरण

(क) एकल तथा साभा अधिकारक्षेत्रको कार्यान्वयन (मूल प्रश्न)

१. प्रदेशको एकल अधिकार कार्यान्वयनको स्थिति (संविधानको अनुसूची ६ मा उल्लेख भएका सबै अधिकारहरूका सन्दर्भमा, कार्यविस्तृतीकरण प्रतिवेदन र प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावलीलाई समेत आधार बनाएर)

तालिका : संविधानको अनुसूचि ६ अनुसारको विवरण

क्र.सं	विषय	क्रियाकलाप/ उपक्रियाकलाप	मुलभूत उपलब्धि/प्रगति
१	प्रदेश प्रहरी प्रशासन र शान्ति सुरक्षा	प्रदेश प्रहरी प्रशासन	
.....		शान्ति सुरक्षा	
२१	गुठी व्यवस्थापन		

क्र.सं	विषय	क्रियाकलाप/ उपक्रियाकलाप	मुलभूत समस्या तथा चुनौती
१	प्रदेश प्रहरी प्रशासन र शान्ति सुरक्षा	प्रदेश प्रहरी प्रशासन	
.....		शान्ति सुरक्षा	
२१	गुठी व्यवस्थापन		

क्र.सं	विषय	क्रियाकलाप/ उपक्रियाकलाप	समस्या समाधानका लागि गरिएका प्रयास
१	प्रदेश प्रहरी प्रशासन र शान्ति सुरक्षा	प्रदेश प्रहरी प्रशासन	
.....		शान्ति सुरक्षा	
२१	गुठी व्यवस्थापन		

२. साभा अधिकार (संघ र प्रदेश र तीनै तह) कार्यान्वयन भए/नभएका र कार्यान्वयनमा देखा परेका प्रमुख समस्याहरू(प्रत्येक अधिकारको संक्षेपमा उल्लेख गर्ने, तालिका बनाएर)
३. यी समस्या समाधानका उपायहरू र गरिएका प्रयासहरू (तालिका बनाएर उल्लेख गर्ने)
४. संविधानप्रदत्त प्रदेशको एकल अधिकारलाई साभा अधिकार वा विभिन्न योजना तथा परियोजनाका नाममा केन्द्रमा नै फर्काउने (Recentralize) प्रवृत्ति रहे/नरहेको (रहेको भए कानूनी र नीतिगत प्रावधान खुलाउने)
५. प्रदेशले प्रदेश अन्तर्गतका पालिकाहरूमा प्रत्यायोजन गरेका अधिकारहरूको विवरण
६. प्रदेश तह सञ्चालनका सम्बन्धमा साढे चार वर्षमा के कस्ता उपलब्धि तथा प्रगति भए (संक्षेपमा विषयगत क्षेत्रसहित वृद्धागत रूपमा)
७. प्रदेशले गर्न नसकेका कार्य तथा प्रयासहरू (अन्तरतहसमन्वय सहित) ।

(ख) कानून तर्जुमा

१. हालसम्म (२०७९ असार मसान्त) जारी/प्रमाणित भएका ऐनहरू (नामावली)
२. प्रदेश सभाबाट जारी भएका ऐनलाई टेकेर जारी भएका प्रत्यायोजित कानूनहरू (कार्यविधि, निर्देशिका, विनियम, आदि) को संख्यात्मक विवरण (मन्त्रालयगत र विषयगत आधारमा समेत)
३. संघीय सरकारबाट जारी भएका कानूनले प्रदेश सरकारको कार्यक्षेत्रमा प्रवेश/अतिक्रमण गरेको/ नगरेको (गरेको भए कानूनको नामावली)
४. संघीय सरकारले कानून तर्जुमा नगरिदिदा प्रदेश सरकार सञ्चालनमा समस्या तथा कठिनाईहरू देखा परे/नपरेको (समस्या भएमा त्यसको विवरण, कानूनको नामावलीसहित)
५. संघीय सरकारले कानून तर्जुमा गर्दा प्रदेशसंग कुनै रायसल्लाह लिने गरे/नगरेको
६. प्रदेशले कानून तर्जुमा गर्दा स्थानीय तहसंग रायसल्लाह लिने गरे/नगरेको
७. प्रदेशले स्थानीय तहका लागि कानून बनाउनुपर्नेमध्ये बनाईएका कानून र बनाउन बाँकी रहेका कानूनहरू
८. तीनै तहका सरकारको कानून तर्जुमा प्रणाली सुधारका खाकाहरू के-के हुनसक्छन्/सकलान।

(ग) अन्तरतह समन्वय र सहकार्य

१. अन्तरप्रदेश परिषदका बैठकमा त्यस प्रदेशले उठाएका सवाल र पेश गरेका प्रतिवेदनहरू
२. हालसम्मका प्रदेश समन्वय परिषद बैठकका निर्णयहरू र कार्यान्वयनको स्थिति र उपलब्धि

क्र.सं	बैठक मिति	निर्णय	निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था
...			

३. राष्ट्रिय समस्या समाधान समिति (प्रधानमन्त्री संयोजक), अन्तरसरकारी वित्त परिषद (नेपाल सरकारका अर्थमन्त्री संयोजक) र विषयगत समिति (नेपाल सरकारका विभागीय मन्त्री संयोजक) का शुरुदेखि हालसम्मका बैठकहरूमा त्यस प्रदेशले उठाएका सवाल र कार्यान्वयनको स्थिति तथा उपलब्धि
४. नेपाल सरकारका मुख्यसचिवको बैठकमा त्यस प्रदेशका प्रमुख सचिवले राखेका विषयहरू र कार्यान्वयनको स्थिति र समन्वयमा हासिल भएको नतिजा
५. संघ र स्थानीय तहसंगको सम्बन्ध सवलीकरणका लागि हालसम्म प्रदेशले गरेका प्रयासहरू (औपचारिक वा अनौपचारिक, विवरण उल्लेख गर्ने) ।
६. अन्तरतह समन्वय र सहकार्यका लागि प्रतिवेदन र तथ्यांक प्रणालीमा रहेका समस्याहरू (सुधारका खाका सहित)
७. प्रदेशले संघमा प्रतिवेदन उपलब्ध गराउनुपर्ने विषयहरूको यद्यावधिक स्थिति
८. प्रदेशले पालिकाहरूबाट लिनुपर्ने विवरणहरूको यद्यावधिक स्थिति
९. कोभिड-१९का समयमा पालिका र संघसंग भए/गरेका समन्वय तथा सहकार्यका असल नमूनाहरू (वुँदागत रूपमा)
१०. प्रदेश-प्रदेशका बीचको सम्बन्ध प्रगाढ बनाउन र अनुभव आदानप्रदानका लागि भए/गरिएका प्रयासहरू के के हुन/छन (विभिन्न मन्त्रालयगत वा निकायगत रूपमा भए गरिएका, विषयगत क्षेत्रका उपलब्धि समेत (मुख्यमन्त्री-मुख्यमन्त्री, मन्त्री-मन्त्री, सचिव-सचिव, आदि)
११. संघीय शासन प्रणालीको सवलीकरणका लागि अन्तरतह समन्वय र सहकार्य घनिभूत हुनुपर्ने संघीय देशहरूको अनुभवले देखाउछ/सिकाउछ । यस सम्बन्धमा प्रदेशको धारणा के छ । तीनै तहको सरकारको अन्तरतह समन्वय र सहकार्य सुधारका खाकाहरू के-के हुनसक्छन ।

(घ) विवादका विषय र क्षेत्र

१. अधिकार कार्यान्वयनका सवालमा संघीय सरकारसंग देखापरका विवादका क्षेत्रहरु र विवाद समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरु
२. अन्तरप्रदेश परिषद, सर्वोच्च अदालत/संवैधानिक इजलास लगायतका निकायहरुमा गरिएका गुनासा तथा मुद्दाहरुको विवरण
३. अधिकार कार्यान्वयन लगायतका सवालमा प्रदेश-स्थानीय तह र स्थानीय-स्थानीय तहका बीचमा देखापरेका विवादहरु र विवाद निरुपणका विषय/क्षेत्रहरु
४. विवाद निरुपण सम्बन्धि विषयगत कानून तर्जुमा भए/नभएको
५. सरकारका तहहरुबीच विकास र आरक्षण/निकुन्जका बीच द्वन्द्वका विषय तथा क्षेत्रहरु
६. यसको निवारणका उपाय र गरिएका प्रयासहरु
७. अधिकार कार्यान्वयन लगायतका सवालमा पालिकाहरुले प्रदेशमा लिखित उजुरी/गुनासो दिएका भए (पालिकागत वा संस्थागत/संघ-महासंघका रुपमा) गुनासोहरुको विवरण
८. गुनासोहरुको फस्यौटको स्थिति

(ङ) वित्तीय तथा योजना

१. संघीय सरकारका योजना तथा कार्यक्रमले (संविधानतः प्रदेशको कार्यक्षेत्रमा पर्ने) प्रदेश तहमा सृजित समस्या तथा व्यवधानहरु (नामावली सहित)
२. संघीय सरकारका योजना तथा कार्यक्रमले (संविधानतः संघकै कार्यक्षेत्रमा पर्ने) प्रदेश तहमा सृजित समस्या तथा व्यवधानहरु (नामावली सहित)
३. स्थानीय तहका योजना तथा कार्यक्रमले (संविधानतः प्रदेशको कार्यक्षेत्रमा पर्ने) प्रदेश तहमा सृजित समस्या तथा व्यवधानहरु (नामावली सहित)
४. विद्यमान बजेट तथा योजना प्रणालीका तहगत समस्या तथा समाधानका उपायहरु (संघ, प्रदेश र स्थानीय तह)
५. प्रदेश र स्थानीय तहको एकल-एकल अधिकारमा रहेका कर राजश्व सङ्कलन र बाँडफाँटमा रहेका समस्या र समाधानका उपायहरु
६. आव ०७४/७५ देखि आव ०७९/८० सम्म शीर्षकगत रुपमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त गरेको विभिन्न वित्तीय हस्तान्तरणको विवरण
७. नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने विभिन्न खालका अनुदानमा रहेका समस्या र समाधानका विधिहरु (नीतिगत, कानूनी र व्यवहारिक समस्या सहित)
८. आव ०७४/७५ देखि आव ०७९/८० सम्म शीर्षकगत रुपमा आम्दानी र खर्चको विवरण (यर्थात खर्चका सम्बन्धमा ०७८/७९ सम्म, ०७९/८० का लागि अनुमानित खर्च)
९. प्रदेशको आफ्नो आन्तरिक आयले (प्राकृतिक साधनको रोयाल्टी र भ्याट तथा अन्तःशुल्कबाट प्राप्त राजश्व बाँडफाँटको विवरण राख्दा र नराख्दाको स्थितिलाई आधार मान्ने) प्रशासनिक खर्च धान्न सक्ने/नसक्ने स्थितिको आँकलन (विश्लेषणात्मक विवरण)
१०. आन्तरिक स्रोत परिचालनका लागि भए/गरिएका प्रयासहरु
११. आन्तरिक नियन्त्रण, मितव्ययिता, वित्तीय सुशासन प्रवर्धन र प्रशासनिक खर्च सुधारका लागि भए/गरिएका प्रयासहरु
१२. निर्वाचन क्षेत्र पूर्वाधार विकास कार्यक्रम रहे/नरहेको (शुरुदेखि ०७९/८० सम्म)
१३. आव ०७५/७६ देखि ०७९/८० सम्म त्यस प्रदेशबाट स्थानीय तहलाई गरिएको वित्तीय हस्तान्तरणको शीर्षकगत र रकमगत विवरण
१४. प्रदेशबाट स्थानीय तहमा हुने वित्तीय हस्तान्तरणमा स्थानीय तहका गुनासाहरु

१५. गुनासा सम्बोधनका लागि भए/गरिएका प्रयासहरू

(च) संस्थागत संरचना, कर्मचारी र सुशासन

१. प्रदेशमा रहेका संस्थागत संरचनाहरूको विवरण (मन्त्रालय, आयोग, निर्देशनालय, कार्यालय, आदि, सबैको नामावली)
२. यी निकायमा कार्यरत कर्मचारी लगायतको विवरण (दरबन्दी, कार्यरत, श्रेणी सहित, आदि) (आवश्यक कति हो, कार्यरत कति, मन्त्रालयगत/निकायगत ग्याप)
३. प्रदेश लोकसेवा आयोग गठन भए पश्चात कर्मचारी नियुक्ति लगायतमा भएको प्रगति (विभिन्न तहको विज्ञापन, सिफारिस, आदि)
४. प्रदेशले प्रवाह गर्ने सेवाहरू एकीकृत कार्यालय मार्फत गर्ने गरे/नगरेको
५. सेवा प्रवाह र सुशासन प्रवर्धनका क्षेत्रका असल अभ्यासहरू
६. जनताका आधारभूत सेवा प्रवाहका लागि संघसंगको निर्भरताले समस्या सिर्जना गरेको/नगरेको (निर्भरताको विषय/क्षेत्र सहित)
७. प्रदेश तह सञ्चालनमा आएको साढे चार वर्षको दौरानमा भएको कुनै १० वटा क्षेत्रमा भएका महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू (अधिकार र विषयगत क्षेत्रका आधारमा, वुँदागत रूपमा)
८. प्रदेश तहको प्रशासनिक क्षेत्रका मूलभूत समस्या र समाधानका उपायहरू

(छ) विविध

१. पछाडि परेका/पारिएका वर्ग, समुदाय र क्षेत्र लगायतको मूलप्रवाहीकरणका सम्बन्धमा भए/गरिएका प्रयास र उपलब्धिहरू
२. प्रदेश सभामा निर्वाचित सांसदहरूको लैंगिक, समानुपातिक, समावेशी प्रतिनिधित्वको विश्लेषणको चित्रण
३. स्थानीय तहलाई क्रियाशिल गराउने सम्बन्धमा प्रदेशबाट भए/गरिएका कानून तजूमा, कर्मचारी व्यवस्थापन लगायतका सहयोगका क्षेत्रहरू
४. संघीय शासन प्रणाली अवलम्बनका कारण आएको/भएका परिवर्तन तथा सुधारहरू (संक्षेपमा त्यस प्रदेशको समग्र धारणा र यस सम्बन्धमा प्रदेशका क्रियाकलापहरूलाई आधार तथा तथ्यका रूपमा राख्न सकिने)
५. संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखा परेका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू र समाधानका उपायहरू (त्यस प्रदेशको समग्र धारणा र यस सम्बन्धमा प्रदेशका अनुभवलाई आधार तथा तथ्यका रूपमा राख्न सकिने)

(च) प्रदेश सभाहरूसँग माग गरिएका विवरण

१. प्रदेश सभाको अधिवेशन लगायतको विवरण

अधिवेशन	अधिवेशन शुरु मिति	अधिवेशन अन्त्य मिति	अधिवेशन चलेको समय (घण्टामा)	बैठक दिन	बैठक संख्या	विशेष र शून्य समय (घण्टामा)	विधेयक दर्ता संख्या	विधेयक पारित संख्या
पहिलो								
.....								
.....								

२. प्रदेशसभाबाट हालसम्म पारित भएका कानूनहरुको नामावली (२०७४ देखि २०७९ असार मसान्तसम्म)

क्र.सं	मिति	कानूनको नाम	प्रदेश सभाबाट पारित मिति
१	२०७४.....	
.....			

३. अधिकारक्षेत्रका आधारमा प्रदेश तहका २१ वटा एकल अधिकारक्षेत्र भित्रका कुन कुन विषयमा हालसम्म के कति कानूनहरु बनेका छन ?

क्र.सं	कानूनको नाम	प्रदेश सभाबाट पारित मिति	कुन अधिकारक्षेत्रभित्रको हो
१		
.....			

४. संघ र प्रदेशका साभा अधिकारक्षेत्र भित्रका कुन कुन विषयमा हालसम्म के-कति कानूनहरु बनेका छन ?

क्र.सं	कानूनको नाम	प्रदेश सभाबाट पारित मिति	कुन अधिकारक्षेत्रभित्रको हो
१		
.....			

५. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका साभा अधिकारक्षेत्र भित्रका कुन कुन विषयमा हालसम्म के कति कानूनहरु बनेका छन ।

क्र.सं	कानूनको नाम	प्रदेश सभाबाट पारित मिति	कुन अधिकारक्षेत्रभित्रको हो
१		
.....			

६. स्थानीय तहको सहजीकरणका लागि हालसम्म प्रदेश सभाले जारी गरेका कानूनहरुको नामावली (२०७४ देखि २०७९ असार मसान्तसम्म), स्थानीय तहसंग मात्र सम्बन्धित

क्र.सं	मिति	कानूनको नाम	प्रदेश सभाबाट पारित मिति
--------	------	-------------	--------------------------

१	२०७४....	
.....			

७. प्रदेशले स्थानीय तहका लागि कानून बनाउनुपर्नेमध्ये बनाउन बाँकी रहेका कानूनहरु ।
८. प्रदेश-स्थानीय तह र स्थानीय-स्थानीय का बीच विवाद निरुपणको लागि भएका प्रयास लगायत सोको लागि जारी भएको ऐनको विवरण (धारा २३५ को उपधारा २ र ३ संग सम्बन्धित) ।

कानूनको नाम	प्रदेश सभाबाट पारित मिति

९. संविधानप्रदत्त प्रदेश तहको एकल अधिकारलाई साभा अधिकार वा विभिन्न योजना तथा परियोजनाका नाममा केन्द्रमा नै फर्काउने (Recentralize) प्रवृत्ति रहे/नरहेको (रहेको भए कानूनी र नीतिगत प्रावधान खुलाउने)
१०. प्रदेश सभाबाट जारी भएका ऐनलाई टेकेर जारी भएका प्रत्यायोजित कानूनहरु (कार्यविधि, निर्देशिका, विनियम, आदि) को संख्यात्मक विवरण (मन्त्रालयगत र विषयगत आधारमा समेत)
११. संघीय तहबाट जारी भएका कानूनले प्रदेश तहको कार्यक्षेत्रमा प्रवेश/अतिक्रमण गरेको/ नगरेको (गरेको भए कानूनको नामावली)
१२. संघीय सरकारले कानून तर्जुमा नगरिदिँदा प्रदेश तह सञ्चालनमा समस्या तथा कठिनाइहरु देखा परे/नपरेको (समस्या भएमा त्यसको विवरण, कानूनको नामवलीसहित)
१३. तीनै तहका सरकारको कानून तर्जुमा प्रणाली सुधारका खाकाहरु के-के हुनसक्छन्/सक्लान् ।
१४. सभामुखहरुको सम्मेलनमा त्यस प्रदेशले उठाएका सवाल र पेश गरेका प्रतिवेदनहरु ।
१५. प्रदेश-प्रदेशकाबीच (विशेष गरी प्रदेश सभाका उपसभामुख र समितिका सभापतिहरु) को सम्बन्ध प्रगाढ बनाउन र अनुभव आदानप्रदानका लागि भए/गरिएका प्रयासहरु के के हुन्/छन् ? (विषयगत क्षेत्रका उपलब्धि समेत)
१६. संघीय शासन प्रणालीको सवलीकरणका लागि अन्तरतह समन्वय र सहकार्य घनिभूत हुनुपर्ने संघीय देशहरुको अनुभवले देखाउछ/सिकाउछ । यस सम्बन्धमा प्रदेश सभाको धारणा के छ ? अन्तरतह समन्वय र सहकार्य सुधारका खाकाहरु के-के हुनसक्छन् ?
१७. अधिकार कार्यान्वयनका सवालमा संघीय तहसँग देखापरका विवादका क्षेत्रहरु र विवाद समाधनका उपायहरु के के हुनसक्छन्/सक्लान् ?
१८. अधिकार कार्यान्वयन लगायतका सवालमा प्रदेश-स्थानीय तह र स्थानीय-स्थानीय तहका बीचमा देखापरेका विवादहरु र विवाद निरुपणका उपायहरु के के हुनसक्छन्/सक्लान् ?
१९. सरकारका तहहरुबीच विकास र आरक्षण/निकुञ्जका बीच द्वन्द्वका विषय तथा क्षेत्रहरु ।
२०. यसको निवारणका उपायहरु के के हुनसक्छन्/सक्लान् ?
२१. प्रदेश तह सञ्चालनमा आएको साढे चार वर्षको दौरानमा भएको कुनै १० वटा क्षेत्रमा भएका महत्वपूर्ण उपलब्धिहरु (अधिकार र विषयगत क्षेत्रका आधारमा, प्रदेश सभाको बुझाई) ।
२२. प्रदेश सभामा निर्वाचित सांसदहरुको लैंगिक, समानुपातिक, समावेशी प्रतिनिधित्वको विश्लेषणको चित्रण ।
२३. प्रदेश सभाका विभिन्न विषयगत समितिहरुको विवरण ।

२४. विषयगत समितिहरूले प्रदेश सरकारलाई दिएका निर्देशनहरूको कार्यान्वयनको स्थिति (हालसम्म कति निर्देशनहरू भए, ती निर्देशनहरूको पूर्ण कार्यान्वयन, आंशिक कार्यान्वयन र कार्यान्वयन नभएको, संख्या र प्रतिशतगत विवरण समेत, अलग-अलग समितिगत आधारमा) ।
२५. प्रदेश तहमा सुशासन कायम गराउन प्रदेश सभा/समितिहरूले प्रदेश सरकारलाई दिएका निर्देशनको कार्यान्वयनको स्थिति ।
२६. संघीय संसद र प्रदेश संसदका बीचको अन्तरसम्बन्धका सवालहरू र समाधानका विधिहरू ।
२७. संघीय शासन प्रणाली अवलम्बनका कारण आएको/भएका परिवर्तन तथा सुधारहरू (संक्षेपमा त्यस प्रदेश सभाको समग्र धारणा र यस सम्बन्धमा प्रदेशका क्रियाकलापहरूलाई आधार तथा तथ्यका रूपमा राख्न सकिने)
२८. संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखा परेका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरू र समाधानका उपायहरू (त्यस प्रदेश सभाको समग्र धारणा र यस सम्बन्धमा प्रदेशका अनुभवलाई आधार तथा तथ्यका रूपमा राख्न सकिने) ।

(छ) राष्ट्रिय योजना आयोगसँग माग गरिएको विवरण

(क) मुलुक संघीयतामा प्रवेश पश्चात् पहिलोपटक भएको संघीय संसदको चुनावबाट बनेका सरकारहरुले ल्याएका आ.व. २०७५/७६ देखि आ.व. २०७९/८० सम्मको बजेटको देहाय अनुसारको संक्षिप्त विश्लेषणात्मक विवरण ।

१. बजेटको ठाडो र तेस्रो वितरण (Vertical and Horizontal allocation) ।
२. सबै खालका वित्तीय हस्तान्तरण विवरणको तहगत वितरण (प्रदेश र स्थानीय तह) ।
३. मन्त्रालयहरुको वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको कुल संख्या तालिका १ का आधारमा (सबै मन्त्रालय) ।

तालिका १ : कार्यक्रम तथा योजना संख्या

विवरण	कार्यक्रम तथा योजना संख्या									
	०७५/७६		०७६/७७		०७७/७८		०७८/७९		०७९/८०	
	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना
कुल बजेट जम्मा बजेट रु.....										
रु १ लाख भन्दा कम										
रु १ लाख देखि रु १० लाख										
रु १० लाख १ देखि रु १ करोड										
रु १ करोड १ देखि रु १० करोड										
रु १० करोड १ देखि रु १ अरब										
रु १ अरब १ देखि रु १० अरब										
रु १० अरब भन्दा बढी										
जम्मा कार्यक्रम तथा आयोजना										

४. मन्त्रालयले आफ्नै वा आफ्ना सङ्गठनात्मक संरचनाहरुबाट सञ्चालन गरेका/गर्ने कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको प्रदेशगत विवरण (सबै मन्त्रालय)

तालिका २ : प्रदेशगत विवरण

विवरण	योजना संख्या र बजेट (रु हजारमा)									
	०७५/७६		०७६/७७		०७७/७८		०७८/७९		०७९/८०	
	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट
प्रदेश १										
मधेश										
बागमती										
गण्डकी										
लुम्बिनी										
कर्णाली										

विवरण	योजना संख्या र बजेट (रु हजारमा)									
	०७५/७६		०७६/७७		०७७/७८		०७८/७९		०७९/८०	
	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट
सुदुरपश्चिम										
जम्मा										

नोट : कुल बजेट र योजना संख्या तालिका १ अनुसार तादम्य हुन जरुरी ।

५. नेपाल सरकारबाट हस्तान्तरित सशर्त अनुदान तर्फबाट प्रदेश र स्थानीय तहले कार्यान्वयन गरेका/गर्ने योजनाहरुको विवरण

(क) प्रदेशगत

प्रदेश	योजना संख्या र बजेट (रु हजारमा)									
	०७५/७६		०७६/७७		०७७/७८		०७८/७९		०७९/८०	
	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट
प्रदेश नं १										
मधेश										
बागमती										
गण्डकी										
लुम्बिनी										
कर्णाली										
सुदुरपश्चिम										
जम्मा										

(ख) पालिकागत

प्रदेश	योजना संख्या र बजेट (रु हजारमा)									
	०७५/७६		०७६/७७		०७७/७८		०७८/७९		०७९/८०	
	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट
प्रदेश नं १										
मधेश										
बागमती										
गण्डकी										
लुम्बिनी										
कर्णाली										
सुदुरपश्चिम										
जम्मा										

(ग) मुलुक संघीयतमा प्रवेश पश्चात जनताको घरदैलोसम्म वित्तीय स्रोत साधनको पहुचका कारण आर्थिक-सामाजिक लगायतका क्षेत्रमा आएका परिवर्तनका केही उदाहरणहरु

- (घ) योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका सवालमा सरकारका तहहरूबीच (संघ-प्रदेश, संघ-स्थानीय , प्रदेश-प्रदेश, प्रदेश-स्थानीय , स्थानीय-स्थानीय र तीनै तह) देखिएका विवादहरू (उदाहरण सहित)
- (घ) (१) विवाद निरूपणका लागि आवश्यक सुझावहरू
- (ङ) तीन तहका सरकारका योजना तथा कार्यक्रमहरूका बिचमा तादम्यता कायम गराउन गर्नुपर्ने सुधारहरू के के हुन सक्लान ।
- (च) मन्त्रालयहरूको विनियोजन विधेयक हेर्दा संघ,प्रदेश र स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाको बर्गीकरण तथा बाँडफाँट सम्बन्धी मापदण्ड, २०७६ लाई अधिकांश मन्त्रालयहरूले पालना नगरेको धेरैको बुझाई (प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाका सांसदहरूको मन्तव्य समेत हेर्दा) छ । यस सम्बन्धमा आयोगको धारणा । यसमा सुधार गरी पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गराउन विभिन्न तह र निकायको भूमिका ।

(ज) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगसँग माग गरिएको विवरण

१. संविधान जारी पश्चात् वित्तीय हस्तान्तरण लगायत वित्तीय संधीयतालाई सवलीकरण गराउन भए/गरिएका कानूनी, नीतिगत र संस्थागत सुधार लगायतका विषयहरू
२. कानूनी र नीतिगत संरचनामा भएका/रहेका कमी-कमजोरीहरू
३. ती कमी-कमजोरीहरू सुधारका लागि आवश्यक सुझावहरू
४. सरकारका तहहरूबीच खर्च जिम्मेवारी पुरा गर्ने उपायहरूको विवरण
५. सरकारका तहहरूबीच कार्य जिम्मेवारीमा (राजश्व जिम्मेवारी सहित) भएका दोहोरोपना र दोहोरोपना अन्त्य लगायतका लागि आयोगबाट भए/गरिएका प्रयासहरू
६. सरकारका तहहरूबीच राजश्व असूलीमा सुधार गर्नुपर्ने उपायहरूको विवरण
७. सरकारका तहहरूबीच कर राजस्व अधिकारको प्रयोगमा देखिएका समस्याहरू
८. ती समस्या समाधानका लागि भए/गरिएका प्रयास तथा सुझावहरू
९. अनुदान वितरण, राजस्व बाँडफाँट र प्राकृतिक स्रोतको उपयोग र बाँडफाँट लगायतका क्षेत्रमा सरकारका तहहरूबीच (संघ-प्रदेश, संघ-स्थानीय , प्रदेश-प्रदेश, प्रदेश-स्थानीय , स्थानीय-स्थानीय र तीनै तह) देखिएका विवादहरू (उदाहरण सहित तहगत रुपमा, विगतको अनुभव र अन्य देशको उदाहरण समेत आधारमा विवाद हुन सक्ने संभावित स्थिति)
१०. विवाद निरूपणका लागि आवश्यक सुझावहरू
११. खर्चको आवश्यकता लगायतका क्षेत्रमा सरकारका तहहरू बीच देखिएको ठाडो र तेस्रो असन्तुलन निवारणका लागि भए/गरिएका प्रयासहरू
१२. आव ०७५/७६ देखि आव ०७९/८० सम्मका विभिन्न खालका वित्तीय हस्तान्तरण (तहगत र शीर्षकगत रुपमा) वितरणमा प्रयोग गरिएका सूत्रहरू

१३. संघीयता कार्यान्वयन हुनु ५ वर्षअघि (आ.व. २०६८/०६९ देखि आव २०७९/०८०) सम्मको तहगत र शीर्षकगत रुपमा गरिएको वित्तीय हस्तान्तरणको विवरण
१४. आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ देखि प्रदेशबाट स्थानीय तहमा भएको वित्तीय हस्तान्तरणको शीर्षकगत विवरण
१५. आव ०७५/७६ देखि आव ०७९/८० सम्म प्रदेशबाट स्थानीय तहमा हस्तान्तरित विभिन्न खालका वित्तीय हस्तान्तरण (शीर्षकगत रुपमा सवारी साधन करको बाँडफाँट सहित) वितरणमा प्रयोग गरिएका सूत्रहरु
१६. वित्तीय संघीयताका कारण आएको/भएका परिवर्तन तथा सुधारहरु (अनुदान वितरण, राजश्व परिचालन, वित्तीय स्वायत्तता, बजेट तथा योजना प्रणाली र यसको संस्थागत संरचना, वित्तीय अनुशासन, सुशासन, वित्तीय संस्थाहरुको पहुच, सरल कानूनी, वित्तीय सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव भन्दा नेपालले गरेको राम्रो अभ्यास भएमा तुलनात्मक विवरण समेत)
१७. यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरु (अनुदान वितरण, राजश्व परिचालन, वित्तीय स्वायत्तता, बजेट तथा योजना प्रणाली र यसको संस्थागत संरचना, वित्तीय अनुशासन सुशासन, वित्तीय संस्थाहरुको पहुच, सरल कानूनी, वित्तीय सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव हेर्दा हामी कहाँनेर चुके जस्तो लाग्छ)
१८. यी समस्या तथा चुनौती समाधानका उपायहरु (अनुदान वितरण, राजश्व परिचालन, वित्तीय स्वायत्तता, बजेट तथा योजना प्रणाली र यसको संस्थागत संरचना, वित्तीय अनुशासन सुशासन, वित्तीय संस्थाहरुको पहुच, सरल कानूनी, वित्तीय सेवा प्रवाह आदि, अन्य केही संघीय देशहरुको अनुभव समेतका आधारमा सुझाव)
१९. वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनका सम्वन्धमा हालसम्म भए/गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन र सिफारिस कार्यान्वयनको अवस्था

क्र.सं	प्रतिवेदन	सिफारिस	कार्यान्वयनको अवस्था
		

(झ) महालेखापरीक्षकको कार्यालय र महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयसँग माग गरिएका विवरण

तालिका १ : स्थानीय तहको आयको विवरण (रु हजारमा)

आ.व.	अनुदान वितरण		राजश्व बाँडफाँट (भ्याट र अन्तःशुल्क)	नेपाल सरकारबाट प्राप्त रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	प्रदेशबाट प्राप्त राजश्व बाँडफाँट (सवारी साधन कर लगायत, खुलाउने)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शुल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
	संघबाट	प्रदेशबाट								
२०७४/७५										

२०७५/७६										
२०७६/७७										
२०७७/७८										
२०७८/७९										

तालिका २ : स्थानीय तहको खर्चको विवरण (रु हजारमा)

आ.व.	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य	जम्मा	कुल आयमा खर्चको प्रतिशत	नेपाल सरकारको कुल खर्चमा स्थानीय तहको खर्चको प्रतिशत
२०७४/७५						
२०७५/७६						
२०७६/७७						
२०७७/७८						
२०७८/७९						

तालिका ३ : प्रदेश नं को आय र खर्चको विवरण (रु हजारमा)

प्रदेश नं को आयको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	अनुदान	राजश्व बाँडफाँट	रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शुल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								
प्रदेश नं १ को खर्चको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	कुल वजेट	चालु खर्च	पुँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य खर्च	जम्मा	प्रशासनिक खर्चको प्रतिशत	कुल वजेटमा खर्चको प्रतिशत	कुल खर्चमा आन्तरिक आयको प्रतिशत
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								

तालिका ४ : मधेश प्रदेशको आय र खर्चको विवरण (रु हजारमा)

मधेश प्रदेशको आयको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	अनुदान	राजश्व वाँडफाँट	रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शुल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								
मधेश प्रदेशको खर्चको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	कुल वजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य खर्च	जम्मा	प्रशासनिक खर्चको प्रतिशत	कुल वजेटमा खर्चको प्रतिशत	कुल खर्चमा आन्तरिक आयको प्रतिशत
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								

तालिका ५ : वागमती प्रदेशको आय र खर्चको विवरण (रु हजारमा)

वागमती प्रदेशको आयको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	अनुदान	राजश्व वाँडफाँट	रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शुल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								
वागमती प्रदेशको खर्चको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	कुल वजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य खर्च	जम्मा	प्रशासनिक खर्चको प्रतिशत	कुल वजेटमा खर्चको प्रतिशत	कुल खर्चमा आन्तरिक आयको प्रतिशत
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								

२०७७/७८								
२०७८/७९								

तालिका ६ : गण्डकी प्रदेशको आय र खर्चको विवरण (रु हजारमा)

गण्डकी प्रदेशको आयको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	अनुदान	राजश्व वाँडफाँट	रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शुल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								

गण्डकी प्रदेशको खर्चको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	कुल वजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य खर्च	जम्मा	प्रशासनिक खर्चको प्रतिशत	कुल वजेटमा खर्चको प्रतिशत	कुल खर्चमा आन्तरिक आयको प्रतिशत
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								

तालिका ७ : लुम्बिनी प्रदेशको आय र खर्चको विवरण (रु हजारमा)

लुम्बिनी प्रदेशको आयको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	अनुदान	राजश्व वाँडफाँट	रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शुल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
२०७४/७५								
२०७५/७६								

२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								
लुम्बिनी प्रदेशको खर्चको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	कुल वजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य खर्च	जम्मा	प्रशासनि क खर्चको प्रतिशत	कुल वजेटमा खर्चको प्रतिशत	कुल खर्चमा आन्तरिक आयको प्रतिशत
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								

तालिका ८ : कर्णाली प्रदेशको आय र खर्चको विवरण (रु हजारमा)

कर्णाली प्रदेशको आयको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	अनुदान	राजश्व बाँडफाँट	रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शुल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								
कर्णाली प्रदेशको खर्चको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	कुल वजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य खर्च	जम्मा	प्रशासनि क खर्चको प्रतिशत	कुल वजेटमा खर्चको प्रतिशत	कुल खर्चमा आन्तरिक आयको प्रतिशत
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								

तालिका ९ : सुदुर पश्चिम प्रदेशको आय र खर्चको विवरण (रु हजारमा)

सुदुरपश्चिम प्रदेशको आयको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	अनुदान	राजश्व वाँडफाँट	रोयल्टी (प्राकृतिक स्रोत साधनको)	आन्तरिक आय (कर, सेवा, शूल्क, दण्ड, जरिवाना)	आन्तरिक ऋण	मौज्दात (अल्या)	अन्य (खुलाउने)	जम्मा
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								
सुदुर पश्चिम प्रदेशको खर्चको विवरण (रु हजारमा)								
आ.व.	कुल वजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	वित्तीय व्यवस्थापन तथा अन्य खर्च	जम्मा	प्रशासनिक खर्चको प्रतिशत	कुल वजेटमा खर्चको प्रतिशत	कुल खर्चमा आन्तरिक आयको प्रतिशत
२०७४/७५								
२०७५/७६								
२०७६/७७								
२०७७/७८								
२०७८/७९								

(ज) प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग माग गरिएको विवरण

तालिका : प्रदेशको आयको विवरण (रु हजारमा)

राजस्व संकेत नम्बर	आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँड, प्राकृतिक साधनको रोयल्टी, वेरुजु, अल्या, अनुदान, ऋण, आदि सवै राजस्व मूल शीर्षक तथा उपशीर्षक अनुसार उल्लेख गर्ने	२०७४-७५	२०७५-७६	२०७६-७७	२०७७-७८	२०७८-७९	२०७९-८० को अनुमान
	कुल जम्मा						

तालिका : प्रदेशको खर्चको विवरण (रु हजारमा)

खर्च संकेत नम्बर	सवै किसिमको खर्च (चालु, पूंजीगत, आदि) खर्च शीर्षक अनुसार उल्लेख गर्ने	२०७४-७५	२०७५-७६	२०७६-७७	२०७७-७८	२०७८-७९	२०७९-८० को अनुमान
	कुल जम्मा						

(ट) प्रदेश नीति तथा योजना आयोगसँग माग गरिएको विवरण

क मुलुक संघीयतामा प्रवेश पश्चात् पहिलोपटक भएको प्रदेश संसदको चुनावबाट बनेका सरकारहरुले ल्याएका आ.व. २०७५/७६ देखि आ.व. २०७९/८० सम्मको बजेटको देहाय अनुसारको संक्षिप्त विश्लेषणात्मक विवरण ।

१. मन्त्रालयहरुको वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको कुल संख्या तालिका १ का आधारमा
(प्रत्येक मन्त्रालयको)

तालिका १ : कार्यक्रम तथा योजना संख्या

विवरण	कार्यक्रम तथा योजना संख्या									
	०७५/७६		०७६/७७		०७७/७८		०७८/७९		०७९/८०	
	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना	कार्यक्रम	योजना
कुल बजेट जम्मा बजेट रु.....										
रु १ लाख भन्दा कम										
रु १ लाख देखि रु १० लाख										
रु १० लाख १ देखि रु ५० लाख										
रु ५० लाख १ देखि रु १ करोड										
रु १ करोड १ देखि रु १० करोड										
रु १० करोड १ देखि रु १ अरब										
रु १ अरब भन्दा वढी										
जम्मा कार्यक्रम तथा आयोजना										

२. मन्त्रालयले आफैं वा आफ्ना सङ्गठनात्मक संरचनाहरुबाट सञ्चालन गरेका/गर्ने कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको जिल्लागत विवरण

तालिका २ : जिल्लागत विवरण

जिल्लाको नाम	योजना संख्या र बजेट (रु हजारमा)									
	०७५/७६		०७६/७७		०७७/७८		०७८/७९		०७९/८०	
	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट
जम्मा										

नोट : कुल बजेट र योजना संख्या तालिका १ अनुसार तादम्य हुन जरुरी ।

३. प्रदेश सरकारबाट हस्तान्तरित सशर्त अनुदान तर्फबाट स्थानीय तहले कार्यान्वयन गरेका/गर्ने योजनाहरुको विवरण

तालिका ३ : योजना संख्या र बजेट

जिल्ला	योजना संख्या र बजेट (रु हजारमा)									
	०७५ / ७६		०७६ / ७७		०७७ / ७८		०७८ / ७९		०७९ / ८०	
	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट	योजना संख्या	बजेट
....										
.....										
जम्मा										

- ख. मुलुक संघीयतमा प्रवेश पश्चात् जनताको घरदैलोसम्म वित्तीय स्रोत साधनको पहुचका कारण आर्थिक-सामाजिक लगायतका क्षेत्रमा आएका परिवर्तनका केही उदाहरणहरु
- ग. योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका सवालमा सरकारका तहहरुबीच (संघ-प्रदेश, संघ-स्थानीय, प्रदेश-प्रदेश, प्रदेश-स्थानीय , स्थानीय-स्थानीय र तीनै तह) देखिएका विवादहरु (उदाहरण सहित) र त्यस्ता विवाद निरुपणका लागि आवश्यक सुझावहरु
- घ. तीन तहका सरकारका योजना तथा कार्यक्रमहरुका बिचमा तादम्यता कायम गराउन गर्नुपर्ने सुधारहरु के के हुन सक्लान ?

(ठ) स्थानीय तहसँग माग गरिएका विवरण

क) कानून तर्जुमा र सेवा प्रवाह

१. अधिकारक्षेत्रका आधारमा स्थानीय तहका २२ वटा एकल अधिकारक्षेत्र भित्रका कुन-कुन विषयमा हालसम्म के कति कानूनहरु बनेका छन् (त्यस पालिकाबाट निर्मित)

क्र.सं	कानूनको नाम	सभाबाट स्वीकृत मिति	२२ वटा अधिकारमध्ये कुन अधिकारक्षेत्रभित्रको हो
१		
.....			

२. तीन तहका साभा अधिकारक्षेत्र भित्रका कुन-कुन विषयमा हालसम्म के कति कानूनहरु बनेका छन् ? (त्यस पालिकाबाट निर्मित)

क्र.सं	कानूनको नाम	सभाबाट स्वीकृत मिति	१५ वटा अधिकारमध्ये कुन अधिकारक्षेत्रभित्रको हो
१		
.....			

३. स्थानीय तहको सहजीकरणका लागि हालसम्म संघीय र प्रदेश तहबाट तर्जुमा भएका कानूनहरुको नामावली (२०७४ देखि २०७९ असार मसान्तसम्ममा)

क्र.सं	मिति	संघीय तहबाट तर्जुमा भएको कानूनको नाम	प्रदेश तहबाट तर्जुमा भएको कानूनको नाम
१	२०७४	
.....			

४. संघले कानून नवनाउदा/नवनाईदिदा स्थानीय तहमा सृजित मूलभूत समस्याहरु

क्र.सं	विषयगत क्षेत्र अनुसारको कानूनको नाम	कानून नहुँदाको समस्या
१	
.....		

५. प्रदेशले कानून नवनाउदा/नवनाईदिदा स्थानीय तहमा सृजित मूलभूत समस्याहरु

क्र.सं	विषयगत क्षेत्र अनुसारको कानूनको नाम	कानून नहुँदाको समस्या
१	
.....		

६. संघीय र प्रदेश तहबाट कानून तर्जुमा गर्दा कुनै रायसल्लाह लिने गरे/नगरेको

७. पालिकाले कानून तर्जुमा गर्दा संघीय र प्रदेश तहसँग कुनै रायसल्लाह लिने गरे/नगरेको

८. नागरिकलाई छिटो छरितो सेवा प्रवाहका लागि पालिकाले अवलम्बन गरेका प्रयास तथा उपलब्धिहरू (वृंदागत रूपमा)
९. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा १०४ अनुसार सम्पत्ति, दायित्व तथा बजेट स्थानान्तरण गरिएको/नगरिएको (नगरेको भए उल्लेख गर्ने)

ख) संस्थागत संरचना, कर्मचारी व्यवस्थापन र योजना तथा कार्यक्रम

१. पालिकाको आफ्नै भवन रहे/नरहेको
२. सवै वडा कार्यालयहरू आफ्नै भवनमा रहे/नरहेको
३. पालिकामा कार्यरत कर्मचारी लगायतको विवरण (दरबन्दी, कार्यरत, श्रेणी सहित, आदि) (आवश्यक कति हो, कार्यरत कति, आदिको विवरण)
४. पछिल्लो ५ वर्षदेखि (२०७४ देखि) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत निरन्तर रहे/नरहेको (०७४ देखिका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको नामावली र समयावधि)
५. वडासचिवहरूको कुनै समस्या भए/नभएको
६. प्रदेश लोकसेवा आयोगलाई कर्मचारी नियुक्तिका लागि गरिएका सिफारिस (सिफारिस गरेको भए पद र श्रेणी सहित, लोकसेवालाई लेखिएका चिठीका प्रतिलिपिहरू, केन्द्रिय लोकसेवा आयोगलाई लेखिएको हो भने त्यो समेत)
७. त्यस पालिकाको प्रशासनिक क्षेत्रका मूलभूत समस्या र समाधानका उपायहरू
८. स्थानीय तहको अधिकारसंग दोहोरोपना हुनेगरी प्रदेश र संघीय तहबाट जिल्ला-जिल्लामा राखिएका/खोलिएका कार्यलय तथा निकायहरू

क्र.सं	संघीय निकायहरू	नयाँ वा पुराना (खुलाउने)	प्रदेशका निकायहरू	गाभिएका/खोलिएका (खुलाउने)	कैफियत
१				
.....					

९. स्थानीय तहको अधिकारसंग दोहोरोपना हुनेगरी प्रदेश र संघीय तहबाट जिल्ला-जिल्लामा राख्न खोजिएका कार्यलय तथा निकायहरू (नीति तथा कार्यक्रम र बजेट लगायतका आधारमा संभावित)

क्र.सं	संघीय निकायहरू	खुलाउने	प्रदेशका निकायहरू	खुलाउने	कैफियत
१				
.....					

१०. विभिन्न कार्यक्रम तथा परियोजनाका नाममा संघीय र प्रदेश तहबाट स्थानीय तहका अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गरेका/गराईएका कार्यक्रमहरू

क्र.सं	संघीय तहबाट	परियोजना तथा कार्यक्रमहरू	संक्षेपमा विवेचना	प्रदेश तहबाट	परियोजना तथा कार्यक्रमहरू	संक्षेपमा विवेचना	कैफियत
१						
...							

११. संघीय सरकारका योजना तथा कार्यक्रमले (संविधानतः स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रमा पर्ने) स्थानीय तहमा सृजित समस्या तथा व्यवधानहरू (नामावली सहित)
१२. प्रदेश सरकारका योजना तथा कार्यक्रमले (संविधानतः स्थानीय तहको कार्यक्षेत्रमा पर्ने) स्थानीय तहमा सृजित समस्या तथा व्यवधानहरू (नामावली सहित)
१३. निर्वाचन क्षेत्र पूर्वाधार विकास कार्यक्रमले स्थानीय तहमा सृजित समस्या (संघीय वा प्रदेश कुन तहको हो उल्लेख गर्ने, दुवैको भए त्यसै अनुसार)
१४. विद्यमान बजेट तथा योजना प्रणालीले स्थानीय तहमा सृजित समस्या तथा समाधानका उपायहरू
१५. तीनै तहका योजना तथा बजेट प्रणालीका बीच तादम्यता गराउन के कस्ता सुधार आवश्यक होला (विद्यमान समस्याका आधारमा सुझावहरू)

ग) अन्तरतह समन्वय र विवादका विषयहरू

१. प्रदेश समन्वय परिषदका बैठकमा त्यस पालिकाले उठाएका सवालहरू (परिषदको सदस्य रहेको भएमात्र, अगिल्लो कार्यकाल र यसपालि दुवै, लिखित प्रतिवेदन पेश गरेको भए सो प्रतिवेदन सहित)
२. अधिकार कार्यान्वयनका सवालमा (कानून तर्जुमा र कार्यान्वयन, वित्तीय हस्तान्तरण तथा प्राकृतिक स्रोतको परिचालन, योजनाको छनोट र कार्यान्वयन, विपद व्यवस्थापन, कर्मचारीको व्यवस्थापन, वैदेशिक सहयोग र समन्वय, सूचना तथा प्रतिवेदन, गोप्य/मिटिङ्ग/अन्तरक्रिया, आदि लगायतका विषय) संघीय तहसंग देखापरका विवादका क्षेत्रहरू (विवरण उल्लेख गर्ने, वुँदागत रूपमा)
३. अधिकार कार्यान्वयनका सवालमा (कानून तर्जुमा र कार्यान्वयन, वित्तीय हस्तान्तरण तथा प्राकृतिक स्रोतको परिचालन, योजनाको छनोट र कार्यान्वयन, विपद व्यवस्थापन, कर्मचारीको व्यवस्थापन, वैदेशिक सहयोग र समन्वय, सूचना तथा प्रतिवेदन, गोप्य/मिटिङ्ग/अन्तरक्रिया, आदि लगायतका विषय) प्रदेश तहसंग देखापरका विवादका क्षेत्रहरू (विवरण उल्लेख गर्ने, वुँदागत रूपमा)
४. अधिकार कार्यान्वयन लगायतका सवालमा छिमेकी पालिकासंग देखा परेका/भएका विवादका क्षेत्रहरू (विवादको विषय सहित पालिकाहरूको नामावली)
५. त्यस पालिका र आरक्षण/निकुन्जका बीच भएको/देखापरेको द्वन्द्वका विषय तथा क्षेत्रहरू (भएमा विवरण उल्लेख गर्ने)
६. यसको निवारणका उपाय र गरिएका प्रयासहरू
७. अधिकार कार्यान्वयन लगायतका सवालमा त्यस पालिकाले संघ र प्रदेश तहमा लिखित उजुरी/गुनासो दिएको/नदिएको (दिएको भए कुन तहलाई कहिले कुन विषयमा उल्लेख गर्ने वा चिठीको प्रतिलिपी)
८. स्थानीय तह र संघ, स्थानीय तह र प्रदेशका विचको सम्बन्ध सुदृढ बनाउनका लागि आवश्यक सुझावहरू (वुँदागत रूपमा)

घ) कर राजश्व र वित्तीय हस्तान्तरण

१. प्रदेश र पालिकाको एकल-एकल अधिकारमा रहेका कर राजश्व सङ्कलन र बाँडफाँटमा रहेका समस्या र समाधानका उपायहरू (त्यस पालिकाको अनुभवका आधारमा, वुँदागत रूपमा)
२. आव ०७४/७५ देखि आव ०७९/८० सम्म शीर्षकगत रूपमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त गरेको विभिन्न वित्तीय हस्तान्तरणको विवरण

३. आव ०७५/७५ देखि आव ०७९/८० सम्म शीर्षकगत रुपमा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त गरेको विभिन्न वित्तीय हस्तान्तरणको विवरण
४. नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने विभिन्न खालका अनुदानमा रहेका समस्याहरु (नीतिगत, कानूनी र व्यवहारिक समस्या सहित) र समाधानका विधि
५. आव ०७४/७५ देखि आव ०७९/८० सम्म शीर्षकगत रुपमा आन्तरिक आयको विवरण (यर्थात आन्तरिक आयका सम्बन्धमा ०७८/७९ सम्म, ०७९/८० का लागि अनुमानित आय)
६. आव ०७४/७५ देखि आव ०७९/८० सम्म शीर्षकगत रुपमा आम्दानी र खर्चको विवरण (यर्थात खर्चका सम्बन्धमा ०७८/७९ सम्म, ०७९/८० का लागि अनुमानित खर्च)

ड) विविध

१. त्यस पालिकाले प्रदेश र संघीय तहमा नियमित रुपमा वित्तीय तथा भौतिक प्रगति प्रतिवेदनहरु उपलब्ध गराउने गरे/नगरेको
२. न्यायिक समितिको गठनका कारण स्थानीय मुद्दा मामिला लगायतमा आएको परिवर्तन तथा सुधारहरु (उदाहरण सहित केही विवरण उल्लेख गर्ने)
३. कुनै १० वटा क्षेत्रमा त्यस पालिकाले पछिल्लो ५ वर्षमा गरेको महत्वपूर्ण प्रगति तथा उपलब्धिहरु (एकल अधिकार र विषयगत क्षेत्रका आधारमा, वुँदागत रुपमा)
४. त्यस पालिकाले अवलम्बन गरेका केही असल अभ्यासहरु (कोभिड-१९ व्यवस्थापन सहित, वुँदागत रुपमा, ५ वटा)
५. पालिकाले गर्न नसकेका कार्य तथा प्रयासहरु (संक्षेपमा विषयगत क्षेत्रसहित वुँदागत रुपमा)
६. संघीय शासन प्रणाली अवलम्बनका कारण आएको/भएका परिवर्तन तथा सुधारहरु (संक्षेपमा त्यस पालिकाको समग्र धारणा र यस सम्बन्धमा पालिकाका क्रियाकलापहरुलाई आधार तथा तथ्यका रुपमा राख्न सकिने, एकात्मक व्यवस्थाका पालिकाको अधिकार र अहिलेको अधिकार लगायतका विषयलाई समेत उदाहरणका रुपमा राख्न सकिने)
७. संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनमा देखा परेका प्रमुख समस्या तथा चुनौतीहरु र समाधानका उपायहरु (त्यस पालिकाको समग्र धारणा र यस सम्बन्धमा पालिकाको अनुभवलाई आधार तथा तथ्यका रुपमा राख्न सकिने)
८. अन्य कुनै (लेखनैपर्ने/भन्नैपर्ने विषय भएमा)

अनुसूची - ८

छलफल गरिएका निकाय तथा व्यक्तित्वको विवरण

मिति	छलफलको विवरण	
२०७९/०२/२७	सम्माननीय अध्यक्ष लगायत राष्ट्रिय सभाका दलका नेताहरूसँग छलफल तथा समितिको कार्ययोजना र कार्यविधि लगायतका विषयमा छलफल	सम्माननीय अध्यक्ष गणेश प्रसाद तिमिल्सिना मा. अनिता देवकोटा मा. गोपी बहादुर साकी आछामी मा. तुल प्रसाद विश्वकर्मा मा. दिल कुमारी रावल थापा (पार्वती) मा. देवेन्द्र दाहाल मा. बामदेव गौतम डा. भरतराज गौतम, संघीय संसदका महासचिव श्री राजेन्द्र, फुयाल, राष्ट्रिय सभाका सचिव
२०७९/०३/१४	संघीय संसद तथा संविधान सभाका मा. सदस्य तथा पूर्व सांसदहरूसँग छलफल	मा. खिमलाल देवकोटा, संविधान सभा सदस्य /कानूनविद् मा. जीवन परियार, संविधान सभा सदस्य /कानूनविद् मा. देव प्रसाद गुरुङ, संघीय संसद सदस्य मा. परशुराम मेधी गुरुङ, संविधान सभा सदस्य, पूर्व राष्ट्रिय सभा सदस्य मा. राधेश्याम अधिकारी, संविधान सभा सदस्य, पूर्व राष्ट्रिय सभा सदस्य मा. रमेश लेखक, संविधान सभा सदस्य /कानूनविद् मा. रामनारायण विडारी, संविधान सभा सदस्य /कानूनविद् मा. विन्दा पाण्डे, संघीय संसद सदस्य मा. हरी रोक्का, संविधान सभा सदस्य/ विश्लेषक मा. दिनानाथ शर्मा, संविधान सभा सदस्य मा. रेखा शर्मा, संघीय संसद सदस्य मा. सुरेन्द्र राज पाण्डे, पूर्व राष्ट्रिय सभा सदस्य मा. सोनाम गेलजेन शेर्पा, सदस्य, राष्ट्रिय सभा मा. गंगा कुमारी बेलबासे, सदस्य, राष्ट्रिय सभा मा. नन्दा चर्पाई, सदस्य, राष्ट्रिय सभा
२०७९/०३/१५, २०७९/०३/१९, २०७९/०४/१८	विज्ञहरूसँग छलफल	श्री इन्दु तुलाधर श्री कृष्ण हाछेथु श्री तुलानारायण साह श्री विजयकान्त कर्ण डा. सोमलाल सुवेदी श्री मोहना अन्सारी श्री पिताम्बर शर्मा श्री गणेश वि.क. श्री हिरामणि घिमिरे श्री पुण्य न्यौपाने श्री विद्यानाथ कोइराला श्री काशीराज दाहाल श्री तिर्थमान शाक्य श्री पुर्णचन्द्र भट्टराई श्री श्याम भुर्तेल श्री कृष्ण प्रसाद सापकोटा डा. जगदिशचन्द्र पोखरेल श्री अच्युत वाग्ले श्री सुरेन्द्र चौधरी श्री अच्युत वाग्ले श्री गंगादत्त अवस्थी श्री महादेव यादव

		श्री केदार खड्का (सुशासनविद्) श्री कुमारी खरेल, (महासचिव, उपभोक्ता हित संरक्षण मन्त्र)
२०७९/०३/०८ २०७९/०६/०९	प्रदेशका प्रमुख सचिवहरूसँग छलफल	डा. रामप्रसाद घिमिरे, प्रमुख सचिव, प्रदेश नं. १ श्री कृष्ण बहादुर राउत, प्रमुख सचिव, मधेश प्रदेश श्री मुकुन्द प्रसाद निरौला, प्रमुख सचिव, बागमती प्रदेश श्री डिल्लीराम शर्मा, प्रमुख सचिव, लुम्बिनी प्रदेश श्री राज कुमार श्रेष्ठ, प्रमुख सचिव, कर्णाली प्रदेश श्री रामेश्वर दंगाल, प्रमुख सचिव, सुदूरपश्चिम प्रदेश
२०७९/०३/१४	नेपाल सरकारका सम्बन्धित सचिवहरू र मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल	श्री टेकनारायण पाण्डे, सचिव, गृह मन्त्रालय श्री प्रमिला देवी बज्राचार्य, सचिव, (विज्ञान तथा प्रविधि) शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय श्री सुरेश अधिकारी, सचिव, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय श्री भरतमणि सुवेदी, सचिव, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग श्री केवल प्रसाद भण्डारी, सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग श्री शिव प्रसाद नेपाल, सहसचिव, भौतिक योजना तथा यातायात मन्त्रालय श्री चिरञ्जिवी तिमिसिना, सहसचिव, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय श्री तुल्सीराम अर्याल, उपसचिव, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय श्री शिव प्रसाद रेग्मी, सहसचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय श्री मदन भुजेल, सहसचिव, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय श्री ढुण्डी प्रसाद निरौला, सहसचिव अर्थ मन्त्रालय डा. श्याम सुन्दर यादव, श्री दिनेश भट्टराई, सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय श्री लक्ष्मण अर्याल, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय श्री कोमल बहादुर खत्री, सहसचिव, गृह मन्त्रालय श्री कोशल चन्द्र सुवेदी, सहसचिव, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय श्री चुडाराज सापकोटा, उपसचिव, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग श्री माहादेव पन्थ, सहसचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
२०७९/०३/१५	महालेखापरिक्षक, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका पदाधिकारीहरूसँग छलफल	मा. महालेखापरिक्षक टंकमणि शर्मा दंगाल, महालेखापरिक्षकको कार्यालय मा. बालानन्द पौडेल, अध्यक्ष, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग मा. जुद्ध बहादुर गुरुङ, सदस्य, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

		<p>मा. अमर राज मिश्र, सदस्य, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग</p> <p>श्री रामु प्रसाद डोटेल, उपमहालेखापरीक्षक, महालेखापरीक्षको कार्यालय</p> <p>श्री सत्य नारायण थापा, निर्देशक, महालेखापरीक्षको कार्यालय</p>
२०७९/०४/१३, २०७९/०४/१६	प्रदेशका पूर्व मुख्यमन्त्रीहरूसँग छलफल	<p>मा. डोरमणी पौडेल, पूर्व मुख्यमन्त्री, बागमती प्रदेश</p> <p>मा. महेन्द्र शाही, पूर्व मुख्यमन्त्री, कर्णाली प्रदेश</p> <p>मा. शेरधन राई, पूर्व मुख्यमन्त्री, प्रदेश नं. १</p> <p>मा. पृथ्वी सुब्बा गुरुङ, पूर्व मुख्यमन्त्री, गण्डकी प्रदेश</p>
२०७९/०४/१५	प्रदेशका प्रथम प्रमुख सचिवहरूसँग छलफल	<p>श्री यादव प्रसाद कोइराला, प्रथम प्रमुख सचिव, प्रदेश नं. १</p> <p>श्री राजेश्वर मान सिंह, प्रथम प्रमुख सचिव, मधेश प्रदेश</p>
२०७९/०४/१६	काठमाडौं उपत्यकामा रहेका महानगरपालिकाका प्रमुख, उपप्रमुख र पूर्व प्रमुखहरू तथा नगरपालिकाका प्रमुखहरूसँग छलफल	<p>श्री चिरिबाबु महर्जन, प्रमुख, ललितपुर महानगरपालिका</p> <p>श्री सुनिता डङ्गोल, उपप्रमुख, काठमाडौं महानगरपालिका</p> <p>श्री मञ्जली शाक्य बज्राचार्य, उपप्रमुख, ललितपुर महानगरपालिका</p> <p>श्री मिठाराम अधिकारी, प्रमुख, बुढानिलकण्ठ नगरपालिका</p> <p>श्री सुवर्ण श्रेष्ठ, प्रमुख, शंखरापुर नगरपालिका</p> <p>श्री सुनिल प्रजापति, प्रमुख, भक्तपुर नगरपालिका</p> <p>श्री जीवन खत्री, प्रमुख, चाँगुनारायण नगरपालिका</p> <p>श्री समिता श्रेष्ठ, संखरापुर नगरपालिका</p>
२०७९/०४/१७	सर्वोच्च अदालतका मुख्य रजिष्ट्रार र नेपाल कानून आयोगका अध्यक्ष तथा पदाधिकारीहरूसँग छलफल	<p>श्री नारायण पन्थी, मुख्य रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत</p> <p>श्री जागेश्वर सुवेदी, अध्यक्ष, नेपाल कानून आयोग</p> <p>प्रा. डा. लक्ष्मीप्रसाद मैनाली, उपाध्यक्ष, नेपाल कानून आयोग</p> <p>श्री उदय राज सापकोटा, सचिव, कानून, न्याय तथा संसदिय मामिला मन्त्रालय</p> <p>श्री लीला देवी गडतौला(निरौला), सचिव, नेपाल कानून आयोग</p> <p>श्री कोशल चन्द्र सुवेदी, सहसचिव, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय</p> <p>श्री राजन नेपाल, श्री विमला पौडेल,</p> <p>श्री भरतमणी रिजाल, श्री पाराश्वर ढुंगाना,</p>
२०७९/०४/१९	संघीय संसदका दुवै सभा अन्तर्गत गठित विषयगत समितिहरू र संयुक्त समितिका समिति सचिवहरूसँग छलफल	<p>डा. भरतराज गौतम, महासचिव, संघीय संसद</p> <p>श्री गोपालनाथ योगी, सचिव, प्रतिनिधि सभा</p> <p>श्री राजेन्द्र फुयाल, सचिव, राष्ट्रिय सभा</p> <p>श्री ध्रुवप्रसाद घिमिरे, सचिव, संघीय संसद सचिवालय (प्रशासन)</p> <p>श्री सुदर्शन खड्का, सचिव, संघीय संसद सचिवालय (अनुसन्धान)</p> <p>डा. रोजनाथ पाण्डे, समिति सचिव, सार्वजनिक लेखा समिति</p> <p>श्री सुरज कुमार दुरा, समिति सचिव, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध समिति</p> <p>श्री एकराम गिरी, समिति सचिव, महिला तथा सामाजिक समिति</p> <p>श्री सीता काफ्ले वाग्ले, समिति सचिव, राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति</p> <p>श्री ईन्द्रविलास पौडेल, समिति सचिव, दिगो विकास तथा सुशासन समिति</p>

		<p>श्री बविता मिश्र, समिति सचिव, राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समिति</p> <p>श्री उदयकुमार भण्डारी, समिति सचिव, कृषि, सहकारी तथा प्राकृतिक स्रोत समिति</p> <p>श्री ओमबहादुर कार्की, समिति सचिव, विकास तथा प्रविधि समिति</p> <p>श्री कमला शाक्य, समिति सचिव, प्रत्यायोजित व्यवस्थापन तथा सुशासन समिति</p> <p>श्री पुष्पप्रकाश खनाल, समिति सचिव, शिक्षा तथा स्वास्थ्य समिति</p>
२०७९/०५/३१	संघीय संसदका दुवै सभा अन्तर्गत गठित विषयगत समितिहरू र संयुक्त समितिका सभापतिहरू	<p>मा. कृष्ण प्रसाद दाहाल, सभापति, अर्थ समिति</p> <p>मा. पूर्ण कुमारी सुवेदी, सभापति, कृषि, सहकारी तथा प्राकृतिक स्रोत समिति</p> <p>मा. कल्याणी कुमारी खड्का, सभापति, विकास तथा प्रविधि समिति</p> <p>मा. निरा देवी जैरू, सभापति, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन समिति</p> <p>मा. दिलकुमारी रावल थापा (पार्वती), सभापति, राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति</p>
२०७९/०६/०६	राष्ट्रिय योजना आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू	<p>मा. डा. विश्वनाथ पौडेल, उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग</p> <p>श्री धनीराम शर्मा, सहसचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग</p>
२०७९/०६/०९	सम्माननीय प्रधानमन्त्री र प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुखसँग भेटघाट	<p>सम्माननीय प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा</p> <p>सम्माननीय सभामुख अग्नीप्रसाद सापकोटा</p>

अनुसूची - ९

प्रदेश तथा पालिकास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्बन्धी विवरण

मिति	विवरण
२०७९/०३/२६	गण्डकी प्रदेश, पोखरा
२०७९/०४/०६-०७	लुम्बिनी प्रदेश, बुटवल
२०७९/०४/३०-३१	कर्णाली प्रदेश, सुर्खेत
२०७९/०५/०१	सुदुरपश्चिम प्रदेशको लम्कीचुहा नगरपालिका
२०७९/०५/०२	सुदुरपश्चिम प्रदेश, धनगढी
२०७९/०५/०७-०८	प्रदेश नं. १, विराटनगर
२०७९/०५/०९	मधेश प्रदेशको गोलबजार नगरपालिका
२०७९/०५/१०	मधेश प्रदेश, बर्दिबास
२०७९/०५/१९	बागमती प्रदेशको रत्ननगर नगरपालिका
२०७९/०५/२०-२१	बागमती प्रदेश, हेटौँडा

अनुसूची - १०

प्रदेश तथा पालिकास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रमको उपस्थिति विवरण

१. प्रदेशगत छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रममा सहभागिको उपस्थित संख्या

सहभागी	प्रदेश १	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
	२०७९/०५/० ७ र ०८	५/१०/२०७ ९	२०७९/०५/२ ० र २१	०३/२६/२०७ ९	२०७९/०४/० ६ र ०७	२०७९/०४/३ ० र ३१	५/२/२०७ ९
सम्माननीय अध्यक्ष	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित
संघीय मा. मन्त्री	अनु पस्थित	अनु पस्थित	उपस्थित	अनु पस्थित	उपस्थित	उपस्थित	अनु पस्थित
समिति सभापति	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित
समित सदस्यहरू	६ जना	६ जना	५ जना	५ जना	६ जना	५ जना	४ जना
राष्ट्रिय सभाका अन्य सदस्य	२ जना	१ जना	--	१ जना	२ जना	२ जना	२ जना
मुख्य मन्त्री	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित
प्रदेशको सभामुख	उपस्थित	उपस्थित	--	उपस्थित	उपस्थित	अनु पस्थित	उपस्थित
प्रदेशका मन्त्रीहरू	६ जना	--	८ जना	७ जना	१३ जना	६ जना	८ जना
प्रदेशका मा.	४ जना	१७ जना	८ जना	१९ जना	५ जना	७ जना	१२ जना
प्रदेशको संवैधानिक निकायका प्रतिनिधि	१ जना	१ जना	३ जना	४ जना	८ जना	३ जना	--
स्थानीय तह प्रमुख/अध्यक्ष	६ जना	३ जना	१५ जना	१६ जना	११ जना	८ जना	९ जना
स्थानीय तह उपप्रमुख, उपाध्यक्ष	३ जना	९ जना	८ जना	९ जना	५ जना	४ जना	४ जना
महासचिव संसद सचिवालय	--	--	--	उपस्थित	उपस्थित	--	--
नेपाल सरकारका सचिव	--	--	--	--	१ जना	--	--
सचिव राष्ट्रिय सभा	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	--	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित
प्रदेश प्रमुख सचिव	--	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	उपस्थित	--
प्रदेशका सचिवहरू	११ जना	७ जना	१५ जना	९ जना	१२ जना	१० जना	२ जना
प्रमुख जिल्ला अधिकारी	१ जना	७ जना	१० जना		१ जना	१ जना	--
प्रदेश कार्यालयका प्रमुख	९ जना	८ जना	१३ जना	१६ जना	१० जना	१५ जना	७ जना

सहभागी	प्रदेश १	मधेश प्रदेश	वागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत	३ जना	६ जना	८ जना	४ जना	१ जना	४ जना	१ जना
व्यवसायी	--	--	९ जना	७ जना	६ जना	४ जना	४ जना
नागरिक समाजका प्रतिनिधि	--	२ जना	४ जना	५ जना	२ जना	--	३ जना
पत्रकार	१७ जना	४ जना	१९ जना	६ जना	९ जना	९ जना	१३ जना
अन्य	९३ जना	८६ जना	२३८ जना	१५३ जना	१५५ जना	८१ जना	७७ जना

२. पालिकास्तरमा भएका छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रममा सहभागीहरूको उपस्थिति संख्या

पालिका	कार्यक्रम मिति	उपस्थित संख्या
लम्कीचुहा नगरपालिका	५/१/२०७९	५८
गोलबजार नगरपालिका	५/९/२०७९	९६
रत्ननगर नगरपालिका	५/१९/२०७९	९०

अनुसूची - ११

कार्यपत्र पेश गर्ने विषय विज्ञको विवरण

१.	मा. राधेश्याम अधिकारी, पूर्व सदस्य, राष्ट्रिय सभा
२.	मा. खिमलाल देवकोटा, संविधान सभा सदस्य
३.	मा. हरी रोक्का, संविधान सभा सदस्य
४.	मा. परशुराम मेधी गुरुङ, पूर्व सभापति, विधायन व्यवस्थापन समिति
५.	श्री काशीराज दाहाल, प्रशासनविद्, संविधानविद्
६.	श्री सोमलाल सुवेदी, पूर्व मुख्य सचिव, नेपाल सरकार
७.	श्री पूर्णचन्द्र भट्टराई, पूर्व सचिव, नेपाल सरकार
८.	श्री उमेश मैनाली, पूर्व अध्यक्ष, लोक सेवा आयोग
९.	श्री इन्दु तुलाधर, कानूनविद्, सामाजिक अभियान्ता
१०.	श्री हेमराज लामिछाने, वित्तीय संघीयता
११.	श्री सुरेश प्रधान, पूर्व महालेखा नियन्त्रक
१२.	श्री गंगादत्त अवस्थी, पूर्व सचिव, नेपाल सरकार
१३.	श्री पुण्य प्रसाद न्यौपाने, पूर्व सचिव, नेपाल सरकार
१४.	डा. तिर्थ ढकाल, पूर्व सचिव, नेपाल सरकार
१५.	श्री पिताम्बर शर्मा, पूर्व उपाध्यक्ष राष्ट्रिय योजना आयोग
१६.	श्री बेगेन्द्र शर्मा पौडेल, पूर्व सचिव, नेपाल सरकार
१७.	डा. योगेन्द्रराज रिजाल, स्थानीय शासन
१८.	डा. कृष्णप्रसाद पौडेल, शिक्षा

अनुसूची - १२

संघीयताका सम्बन्धमा केही संसदीय समितिहरूले दिएका मुख्य मुख्य निर्देशन

क्र.सं.	समिति	सिफारिस/निर्देशन/सुझाव
१	अर्थ समिति	<ul style="list-style-type: none"> अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ३३ बमोजिमको अन्तरसरकारी वित्त परिषद्लाई पूर्णता दिई उक्त परिषद्लाई यथासिघ्र कार्यान्वयनमा ल्याउन नेपाल सरकारलाई निर्देशन । प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग र राष्ट्रिय योजना आयोगले समन्वयात्मक रूपमा कार्य गरी कर सम्बन्धि नीति, कानून, नियम र कार्यविधिमा दोहोरो कर लाग्ने व्यवस्था भएको भए त्यस्ता नीति र कानूनमा संसोधन, परिमार्जन वा खारेज गरी एक निश्चित आधार र मापदण्डको आधारमा कर लाग्ने व्यवस्था गर्न साथै एउटै आर्थिक क्रियाकलापमा विभिन्न तहमा कर लगाउनु र नागरिकको कर तिर्न सक्ने क्षमता विपरितका दरमा कर लगाउनु करारोपणका प्रचलित सिद्धान्त विपरित हुने हुँदा दोहोरो कर र अस्वभाविक करका दर सम्बन्धमा अध्ययन गरी समस्या समाधानको लागि नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न अर्थ मन्त्रालयलाई निर्देशन । <p>अनुदान र राजस्व बाँडफाट सम्बन्धमा:</p> <ul style="list-style-type: none"> संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा जाने अनुदान र राजस्व बाँडफाट भौगोलिक कठिनाई, पूर्वाधार विकासको अवस्था, जनसंख्याको अवस्था र मानव विकास सूचकाङ्कलाई समेत आधार मानि राजस्व बाँडफाट र अनुदान वितरणको वस्तुनिष्ठ आधारको खोजी गरि राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका सिफारिसलाई समेत पुनरावलोकन गर्ने गरी बजेट विनियोजन हुने व्यवस्थालाई उच्च प्राथमिकतामा राख्ने । प्राकृतिक स्रोत बापतको रोयल्टी बाँडफाँटलाई वस्तुनिष्ठ र व्यावहारिक बनाउन आवश्यक अध्ययन पश्चात कानुनी प्रबन्ध गर्ने । <p>प्रदेश सरकारको क्षमता विकास सम्बन्धमा:</p> <ul style="list-style-type: none"> संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकार सूचिहरूलाई थप स्पष्ट पार्ने गरी कानुनी प्रबन्ध गर्ने, प्रदेशमा आवश्यक सङ्गठन संरचना र जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने, एकल अधिकारको क्षेत्रमा संघको निर्देशन विना कानून बनाउने व्यवस्था गर्ने, आर्थिक र मानवीय सूचकहरू कमजोर रहेका प्रदेशहरूमा विशेष र सम्पूरक अनुदानको व्यवस्था गर्ने,

		<ul style="list-style-type: none"> संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने योजनाहरूको स्पष्ट मापदण्ड सहित वर्गिकरण गर्ने र दोहोरो नपर्ने गरी कार्यान्वयन गर्ने, <p>स्थानीय सरकारको क्षमता विकास सम्बन्धमा:</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहमा आ-आफ्नो विशिष्टता अनुरूप वास्तविक आवश्यकताको पहिचान गर्ने, स्थानीय तहलाई व्यवस्थित गर्न सबै स्थानीय तहमा यथाशिघ्र व्यवसायिक जनशक्तिको आपूर्ति गर्ने, प्रशासकीय अधिकृत जस्ता कर्मचारीलाई कम्तीमा २ वर्षसम्म एउटै स्थानीय तहमा पदस्थापन गर्ने, संघ र प्रदेशको प्रतिनिधि समेत उपस्थित भई योजना निर्माण गर्ने पद्धतिको विकास गर्ने, <p>अन्तरसरकार समन्वय र साझेदारी सम्बन्धमा:</p> <ul style="list-style-type: none"> दुई वा बढी प्रदेश साथै दुई वा दुईभन्दा बढी स्थानीय सरकार आकर्षित हुने गरी प्राकृतिक साधन स्रोतको प्रयोग र उपलब्धिको बाँडफाँडको सम्बन्धमा कतिपय प्रदेश सरकारहरूको विचमा र स्थानीय सरकारहरूको विचमा असमझदारी र द्वन्द्व हुने सम्भावना देखिएकोले आगामी बजेटहरूमा यस्ता समस्या समाधान हुने गरी नीतिगत प्रबन्ध गर्ने ।
२	राज्य व्यवस्था तथा सुशासन समिति	<ul style="list-style-type: none"> संघीय निजामती सेवा ऐन जस्तो महत्त्वपूर्ण कानून संसदबाट पारित गराएर मात्र कार्यान्वयनमा ल्याउन नेपाल सरकार र संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन । संघ अन्तर्गतका निकायहरूको सङ्गठन संरचना र दरबन्दी संघीयताको मर्म अनुरूप गर्ने गरी कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने साथै सङ्गठन संरचना र दरबन्दी पुनरावलोकन पश्चात मात्र नयाँ कर्मचारी माग गर्ने संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन । नेपालको संविधानले किटान गरेका बाहेक संघ अन्तर्गतका मन्त्रालयहरूको कार्यालयहरू जिल्ला तहमा स्थापना नगर्ने । प्रदेश र स्थानीय तहको कार्यबोझ, आवश्यकता, विशिष्टता, अपनत्व र पूर्ण सहभागितामा प्रदेश एवं स्थानीय तहको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी वास्तविक दरबन्दी संख्या यकीन भएपछि मात्र समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा प्रचलित कानून बमोजिम रिक्त पदहरू पदपूर्ति गर्न सबै प्रक्रियाहरू अघि बढाउने व्यवस्था मिलाउन संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन ।
३	विकास तथा प्रविधि समिति	<ul style="list-style-type: none"> बहुवर्षीय आयोजनाहरू संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भए पश्चात् संघले एकमुष्ट रूपमा बजेट विनियोजन गरे पनि यस्ता आयोजनाहरू

		<p>प्रदेश र स्थानीय तहको प्राथमिकतामा नपरी अलपत्र अवस्थामा रहेको हुँदा विनियोजन ऐन, २०७५ को दफा ५ को उपदफा (४) मा "प्रदेश वा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएको वा प्रदेश वा स्थानीय तहले स्वीकृत गरेको योजना तथा कार्यक्रम नेपाल सरकारको सम्बन्धित कार्यालय मार्फत् कार्यान्वयन गराउन चाहेमा सम्बन्धित मन्त्रालयको स्वीकृत लिई सम्बन्धित कार्यालयले त्यस्तो योजना वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था भए बमोजिम गर्न गराउन नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय र भौतिक योजना तथा यातायात मन्त्रालयलाई निर्देशन ।</p> <p>विकास र समृद्धिमा अन्तरतह समन्वय:</p> <p>परियोजनाहरूको निरन्तर अनुगमन र मुल्याङ्कनको लागि छुट्टै निकाय हुनु पर्ने जसमा राज्यका तीनै तहको प्रतिनिधित्व हुनु पर्ने र आवश्यक परे विज्ञहरूलाई समेत सहभागी गराउनु पर्ने । साथै परियोजनाहरूको आवधिक समीक्षा गरी देखिएका समस्याहरू समाधान गर्न उक्त निकायले सुझाव दिनुका साथै पहल समेत गर्ने ।</p>
४	शिक्षा तथा स्वास्थ्य समिति	<ul style="list-style-type: none"> संघीय शिक्षा विधेयक यथाशक्य चाँडो संसदमा पेश गर्न शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयलाई निर्देशन ।
५	सार्वजनिक लेखा समिति	<ul style="list-style-type: none"> तीनवटै तहमा सिर्जित दरबन्दीमा कार्यबोझको मूल्याङ्कन गरी दरबन्दी कायम गर्न र दोहोरोपन तथा काम खप्तिने र टुक्रिने अवस्था नआउने गरी संरचना तयार गर्न, र तत्काल समायोजन प्रक्रिया टुंग्याई रिक्त स्थानमा पदपूर्ति गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने ।
६	प्रत्यायोजित व्यवस्थापन तथा सरकारी आश्वासन समिति	<ul style="list-style-type: none"> प्रशासन सुधार आयोग गठन मार्फत् प्रशासनमा सुधार ल्याउने । आवश्यक कानून निर्माण गर्ने (संघीय निजामती सेवा ऐन, नेपालको संविधानको अनुसूची-९ मा उल्लिखित विषयहरू सम्बन्धी) जिम्मेवारीमा प्रष्टता ल्याउने (कतिपय संघीय कानून, प्रदेश कानून र स्थानीय तहको संवैधानिक अधिकारसँग बाझिएको अवस्था) अन्तरतह समन्वय संयन्त्रलाई क्रियाशील गराउने (अन्तरप्रदेश परिषद्को २०७५ मा अनुमोदित २९ बुँदे कार्ययोजनाको कार्यान्वयन) संसदीय निगरानी बढाउने ।
७	राष्ट्रिय सरोकार तथा समन्वय समिति	<ul style="list-style-type: none"> संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह विच समन्वय कायम गर्न संघीय संसदले नेपालको संविधानको धारा १३५(१) बमोजिम निर्माण गर्नु पर्ने कानूनको तयारी गरी संसदको आगामी अधिवेशन शुरु हुनासाथ संसदमा विधेयक पेश गर्न, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि आवश्यक पर्ने कानूनहरूलाई

		<p>मन्त्रालयले उच्च महत्त्वकासाथ अगाडी बढाउन, प्रदेश तथा स्थानीय तहको लागि आवश्यक नमुना कानूनहरू तयार गरी उपलब्ध गराउन, संविधान अनुरूप संशोधन गर्नु पर्ने ऐनहरू तत्काल संशोधनको प्रक्रिया अगाडी बढाउन कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयलाई निर्देशन ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • प्रदेश तथा स्थानीय तहमा स्वीकृत संगठनात्मक संरचना बमोजिमको हाल सम्म पनि कर्मचारीहरू व्यवस्थापन हुन नसकेकोले मानव संसाधनको अभावमा प्रदेश तथा स्थानीय तह क्रियाशील हुन नसकेको भन्ने गुनासो आईरहेको सन्दर्भमा कर्मचारीहरूका जायज मागहरूको सम्बोधन गर्दै राष्ट्रसेवकहरू उच्च मनोबलकासाथ प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कामकाज गर्न जान ईच्छुक हुने कानूनी व्यवस्था गरी कर्मचारी समायोजन प्रक्रिया अगाडी बढाउन र संघीय निजामती सेवा ऐन, प्रदेश निजामती सेवा तथा स्थानीय सेवा ऐनको विधेयक संसदको आगामी अधिवेशन शुरू हुनासाथ संसदमा पेश गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन । • प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सञ्चालित आयोजनाहरूलाई संघबाट प्रदान गरिने अनुदान प्रयाप्त मात्रामा उपलब्ध गराउने, रोयल्टीको बाँडफाँडमा देखिएका अष्पष्टता तत्काल टुङ्गाउन, प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्रोत परिचालनको क्षमता तथा आन्तरिक स्रोत साधनको प्रयाप्तता जस्ता कुराहरूलाई ध्यानमा राखि आगामी बजेटमा अनुदानको रकम परिमार्जन गर्दै जान र निर्वाचन क्षेत्र साझेदारी कार्यक्रमलाई आगामी आर्थिक वर्षहरूमा अझ व्यवस्थित एवम् साझेदारीमूलक ढंगले अगाडी बढाउन अर्थ मन्त्रालयलाई निर्देशन । • प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धमा देखिएका समस्यालाई संविधानले मार्गदर्शन गरे अनुरूप हुने गरी यथाशिघ्र समाधान गर्न र कर्मचारीहरूको तर्फबाट बारम्बार उठाईदै आएका सेवा सुविधा र वृत्ति विकासका अवसरमा अवरोध नहुने गरी संघीय निजामती सेवा विधेयकमा व्यवस्था गर्न संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय लाई निर्देशन । <p>२) वित्तिय संघीयताको प्रभावकारी कार्यान्वय गर्ने सन्दर्भमा नेपाल सरकारलाई देहाय बमोजिम निर्देशन दिने:-</p> <ul style="list-style-type: none"> • प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी एकीकृत कानून यथाशिघ्र निर्माण गर्ने, • एकल र साझा अधिकार सूचीमा थप स्पष्ट गर्ने, • स्थानीय तहमा जाने विभिन्न प्रकारका अनुदान रकमलाई एकीकृत र नतीजामुखी बनाउने नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने,
--	--	--

		<ul style="list-style-type: none"> • दोहोरो राजस्व अधिकार क्षेत्र भित्र परेका विषयमा त्यस्ता कर राजस्व उठाउने र बाँड्ने सम्बन्धमा थप स्पष्ट गर्ने, • अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणलाई वस्तुगत, यथार्थपरक र समन्यायिक बनाउन स्थानीय तहसम्म खण्डीकृत, स्वतः र अघावधिक तथ्याङ्क तयार गर्ने । • साझा अधिकारको सूची भित्रका विषय संग सम्बन्धित कानून, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूसँग समन्वय गर्ने कानून, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूको लागि मापदण्ड निर्धारण गर्ने कानून, संघीय प्रहरी प्रशासन, संघीय निजामती सेवा, लोक सेवा आयोग लगायतका कानूनहरूलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखेर चालु संसद अधिवेशन भित्रै पारित गर्नेगरी आवश्यक तयारी गर्न नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयहरूलाई निर्देशन । • हालै गरिएको कर्मचारी समायोजनले प्रदेश र स्थानीय तहको आवश्यकता सम्बोधन नभएको गुनासो आईरहेको सन्दर्भमा तहगत सरकारहरूको आवश्यकताको आधारमा तत्काल सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण (O&M) गरि आवश्यक दरवन्दी सिर्जना गर्न र अविलम्ब प्रदेश लोकसेवा आयोग गठन गरी प्रदेश लोकसेवा आयोग मार्फत् कर्मचारी नियुक्त गर्ने व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई निर्देशन । • आयोजनाहरूको लागतको सिलिङ्ग अनुसार निश्चित रकम सम्मको लागतका आयोजना स्थानीय तह अन्तर्गत, सोभन्दा माथिल्लो सिलिङ्ग सम्मका प्रदेश अन्तर्गत र त्यसभन्दा बढी लागतका आयोजनाहरू संघ अन्तर्गत रहने गरि वैज्ञानिक मापदण्ड निर्धारण गर्नु पर्ने । साथै, • संघ अन्तर्गत :- राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, राष्ट्रिय महत्त्वका आयोजना, दुई वटा प्रदेश जोडिएका आयोजना, छिमेकी मुलुकसँग सीमा जोडिएका आयोजना, अन्तर्राष्ट्रिय लगानीका आयोजनाहरू । • प्रदेश अन्तर्गत :- प्रदेश गौरवका आयोजना, संघले जिम्मेवारी तोकेका आयोजना, दुई वटा जिल्ला वा स्थानीय तह जोडिएको आयोजना, पहिचान र उत्पादनका योजनाहरू । • स्थानीय तह अन्तर्गत:- स्थानीय गौरवका आयोजना, आधारभूत आवश्यकतासँग जोडिएका आयोजना, उत्पादन र आय आर्जन सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने । • संघीयताको सफल कार्यान्वयनको लागि संघले समयमै नीति, कानून तथा मापदण्डहरू निर्माण गर्नु पर्ने, स्रोतको न्यायोचित वितरण गर्नु पर्ने, साझा अधिकारको विषय लगायत शासन सञ्चालनका अन्य विविध विषयमा नेतृत्वदायी र नियमनकारी भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ने, प्रदेशले संघ र स्थानीय
--	--	--

		<p>तहबीच समन्वयकारी भूमिका खेल्नुपर्ने, स्थानीय आवश्यकतामा आधारित योजना तर्जुमा र सिफारिस गर्नु पर्ने, स्थानीय तहहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्नु पर्ने र स्थानीय तहले स्थानीय आवश्यकता पहिचान गरी योजना तर्जुमा गर्नु पर्ने, संघ र प्रदेशले जिम्मेवारी दिएका आयोजनाको सफल कार्यान्वयन गर्ने, स्थानीय आवश्यकता पहिचान गरी स्थानीय स्रोत साधनको सदुपयोग र संरक्षण गर्नु पर्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय तहमा हुनु पर्ने कार्यालयहरू तत्काल स्थापना गर्नु पर्ने । • प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कार्यरत संघका कर्मचारी आफू कार्यरत तहप्रति उत्तरदायी हुने कानूनी व्यवस्था गर्नु पर्ने साथै स्थानीय तहको कानून निर्माण प्रक्रिया र न्यायिक समितिको काम कारबाहीलाई प्रभावकारी बनाउन स्थानीय तहमा कानून समूहको कर्मचारी रहने व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
८	राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति	<ul style="list-style-type: none"> • शिक्षा सम्बन्धी नीति र संवैधानिक व्यवस्थालाई आवश्यक कानून निर्माण गरी कार्यान्वयनमा लैजान संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारले आफ्नो तर्फबाट तत्कालै आवश्यक समन्वय गर्नु पर्ने । • कर्मचारी समायोजनमा देखिएका नीतिगत समस्या समाधान गरी जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि तीनवटै तहको सरकारबीच समन्वय गर्नु पर्ने ।
	दिगो विकास तथा सुशासन समिति	<ul style="list-style-type: none"> •

अनुसूची - १३
विधेयक सम्बन्धी विवरण

(क) संघीय संसदको विधेयक सम्बन्धी विवरण

विवरण	प्रतिनिधि सभा	राष्ट्रिय सभा	जम्मा	कैफियत
दर्ता भएका विधेयक	१०२	५१	१५३	
प्रमाणीकरण भएका विधेयक	७४	२७	१०१	
फिर्ता भएका विधेयक	५	७	१२	
प्रमाणीकरण नभएको विधेयक	१	-	१	नेपाल नागरिकता विधेयक, २०७९
निष्कृत विधेयक	२२	५	२७	
विचाराधीन विधेयक	-	१२	१२	

नोट: निष्कृत २७ विधेयक

- राष्ट्रिय सभाले पारित गरी प्रतिनिधि सभामा सन्देश सहित पठाएका ५ विधेयक
- प्रतिनिधि सभाले पारित गरी राष्ट्रिय सभामा सन्देश सहित पठाएको एउटा विधेयक
- प्रतिनिधि सभामा दर्ता भई प्रतिनिधि सभामै विभिन्न चरणमा रहेका २१ विधेयक

(ख) संघीय संसदका दुवै सभाबाट पारित भई प्रमाणीकरण भएका विधेयक सम्बन्धी विवरण

प्रतिनिधि सभातर्फ

सि. नं.	विधेयकको नाम	प्रमाणीकरण मिति
१.	सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक	२०७५/०६/०२
२.	आर्थिक विधेयक, २०७५	२०७५/०३/३२
३.	विनियोजन विधेयक, २०७५	२०७५/०३/३२
४.	राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७५	२०७५/०३/३२
५.	ऋण तथा जमानत (बाइसौं संशोधन विधेयक, २०७५)	२०७५/०३/३२
६.	राष्ट्रिय सभा सदस्यको निर्वाचन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०३/२०
७.	संघीय संसदका महासचिव, प्रतिनिधि सभाका सचिव तथा राष्ट्रिय सभाका सचिवको पारिश्रमिक, सेवाका शर्त सुविधाको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०३/२०
८.	लेखापरीक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/१२/१५
९.	राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा विधेयक, २०७५	२०७५/११/१०

सि. नं.	विधेयकको नाम	प्रमाणीकरण मिति
१०.	निवृत्तभरण कोष सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/१२/०४
११.	उपभोक्ता संरक्षण सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/१२
१२.	सुरक्षित भातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
१३.	राहदानी सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७६/०६/२७
१४.	भुक्तानी फछ्यौट सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/१२/०४
१५.	जनसंख्या सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/१२
१६.	आवासको अधिकार सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
१७.	खाद्य तथा खाद्य सम्प्रभुताको अधिकारको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
१८.	वैयक्तिक गोपनीयताको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
१९.	भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
२०.	अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा सम्बन्धी विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
२१.	रोजगारीको हक सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
२२.	जातीय भेदभाव छुवाछुत (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
२३.	सामाजिक सुरक्षाको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
२४.	जीवनाशक विषादी व्यवस्थापन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७६/०५/१३
२५.	पारमाणविक तथा रिडियोधर्मि पदार्थको सुरक्षित तथा शान्तिपूर्ण प्रयोग सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७७/०३/११
२६.	केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/११/१९
२७.	राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरणको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७६/१०/२८
२८.	नेपालको संविधान अनुकूल बनाउन केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/११/१९
२९.	विशेष आर्थिक क्षेत्र ऐन, २०७३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/१२/१३
३०.	भू- उपयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७६/०५/०६
३१.	नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरीले सम्पादन गर्ने कार्यको सञ्चालन, सुपरीवेक्षण र समन्वय सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७६/१०/२८
३२.	कर्मचारी समायोजन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/११/१०
३३.	आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७६	२०७६/०६/२४

सि. नं.	विधेयकको नाम	प्रमाणीकरण मिति
३४.	सेफगाइस, एन्टी डम्पिङ तथा काउन्टरभेलिङ विधेयक, २०७६	२०७६/०६/२७
३५.	विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/१२/१३
३६.	सार्वजनिक निजी साझेदारी तथा लगानी सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७५	२०७५/१२/१३
३७.	प्रहरी कर्मचारीलाई नेपाल प्रहरी तथा प्रदेश प्रहरीमा समायोजन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७६	२०७६/१०/२८
३८.	औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान ऐन, २०५३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७६	२०७६/१२/०७
३९.	भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७६	२०७६/१०/२८
४०.	औद्योगिक व्यवसाय सम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७६	२०७६/१०/२८
४१.	राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण)पहिलो संशोधन विधेयक, २०७६	२०७६/१०/२८
४२.	वन सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७६	२०७६/०६/२७
४३.	वातावरण संरक्षण विधेयक, २०७६	२०७६/०६/२४
४४.	विनियोजन विधेयक, २०७६	२०७६/०३/३०
४५.	आर्थिक विधेयक, २०७६	२०७६/०३/३०
४६.	राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७६	२०७६/०३/३०
४७.	ऋण तथा जमानत विधेयक, २०७६	२०७६/०३/३०
४८.	नेपालको संविधानलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७७	२०७७/०३/०४
४९.	विनियोजन विधेयक, २०७७	२०७७/०३/१५
५०.	राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७७	२०७७/०३/१५
५१.	ऋण तथा जमानत (२४औं संशोधन) विधेयक, २०७७	२०७७/०३/१५
५२.	केही अध्यादेश खारेज गरी नेपाल ऐनको साबिकको व्यवस्था जगाउने अध्यादेश, २०७७ लाई प्रतिस्थापन गर्न बनेको विधेयक, २०७७	२०७७/०३/१५
५३.	आर्थिक विधेयक, २०७७	२०७७/०३/१५
५४.	नेपाल सरकारको अर्थ सम्बन्धी प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको विधेयक, २०७८	२०७८/०६/१३
५५.	राष्ट्र ऋण उठाउने अधिकारको व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७८	२०७८/०६/१३
५६.	विनियोजन विधेयक, २०७८	२०७८/०६/०७
५७.	बिरूवा संरक्षण ऐन, २०६४ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/२४
५८.	बीउ बिजन ऐन, २०४५ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/२४
५९.	विनियोजन विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६०.	ऋण तथा जमानत विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१

सि. नं.	विधेयकको नाम	प्रमाणीकरण मिति
६१.	राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६२.	आर्थिक विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६३.	यौनहिंसा विरुद्धका केही ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६४.	लोकसेवा आयोग सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६५.	फौजदारी कसूर तथा फौजदारी कार्यविधि सम्बन्धी केही ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६६.	सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक	२०७९/०३/३१
६७.	तेजाब तथा अन्य घातक रासायनिक पदार्थको नियमनका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६८.	नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरी (कार्य सञ्चालन, सुपरीवेक्षण र समन्वय) ऐन, २०७६ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
६९.	मदन भण्डारी विज्ञान तथा प्रविधि विश्वविद्यालय सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०४/१८
७०.	खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक , २०७९	२०७९/०५/२१
७१.	कारागार सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०६/०९
७२.	बीमा सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०६/२३
७३.	सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०६/२३
७४.	पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा व्यवसायी परिषद् सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०६/२३

राष्ट्रिय सभातर्फ

क्र.सं.	विधेयकको नाम	प्रमाणीकरण
१.	प्रशासकीय अदालत विधेयक, २०७५	२०७६/०६/२४
२.	बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	२०७५/०३/२०
३.	अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
४.	वातावरण संरक्षण (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
५.	सङ्कटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण(पहिलो संशोधन) विधेयक, २०५७	२०७५/११/१०

क्र.सं.	विधेयकको नाम	प्रमाणीकरण
६.	मुलुकी संहिता सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५	२०७६/०१/०२
७.	अपराध पीडित संरक्षण विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
८.	बालबालिका सम्बन्धी विधेयक, २०७५	२०७५/०६/०२
९.	प्रदेश लोकसेवा आयोग (आधार र मापदण्ड निर्धारण) विधेयक, २०७५	२०७५/१२/१५
१०.	विज्ञापन (नियमन गर्ने) विधेयक, २०७५	२०७६/०७/०८
११.	नागरिक लगानी कोष (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५	२०७७/०४/१३
१२.	बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५"	२०७५/१०/२५
१३.	राष्ट्रिय खेलकुद विकास विधेयक, २०७५	२०७७/०३/११
१४.	शिक्षा सम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने विधेयक, २०७५	२०७७/०३/११
१५.	प्रमाण (दोस्रो संशोधन) विधेयक, २०७५	२०७७/०२/२०
१६.	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (अन्तरसम्बन्ध व्यवस्थापन) विधेयक, २०७५	२०७७/०४/१३
१७.	औषधी ऐन, २०३५ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
१८.	स्वास्थ्यकर्मी तथा स्वास्थ्य संस्थाको सुरक्षा सम्बन्धी ऐन, २०६६ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०३/३१
१९.	रेल्वे सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक	२०७९/०३/३१
२०.	नेपाल इन्जिनियरिङ्ग परिषद् ऐन, २०५५ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०५/०५
२१.	ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी ऐन, २०६३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७९	२०७९/०५/०५
२२.	शपथ सम्बन्धी विधेयक, २०७८	२०७९/०५/२८
२३.	तथ्यांक विधेयक, २०७६	२०७९/०५/०८
२४.	योगमाया आयुर्वेदिक विश्वविद्यालय विधेयक, २०७६	२०७९/०५/०८
२५.	प्रत्यायन(एक्रिडिटेशन) विधेयक, २०७६	२०७९/०५/०८
२६.	स्ट्याण्डर्ड नाप र तौल (पाचौँ संशोधन) विधेयक, २०७६	२०७९/०५/०८
२७.	शहरी क्षेत्र एकीकृत सार्वजनिक यातायात व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक , २०७९	२०७९/०६/०९

अनुसूची - १४

संसदीय अभ्यास तथा अनुभव साटासाट सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको निष्कर्ष

- **तालिम व्यवस्थापन:** प्रदेश सभाका माननीय सदस्य तथा सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको लागि संसदीय अभ्यास तथा प्रक्रियाका बारेमा प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्नु पर्ने।
- **संघले कानून निर्माणमा ध्यान दिनु पर्ने :** साझा अधिकारको सूचीका विषयमा संघीय संसदले छिटो कानून निर्माण गरी प्रदेशलाई कानून निर्माणमा सहज वातावरण तयार गर्न सहयोग पुर्याउने।
- **कर्मचारी व्यवस्थापन:** प्रदेश सरकारको अधिकारको सूचीमा रहेका विषयमा कानून निर्माण गर्नको लागि संघीय सरकारले नमूना कानून तर्जुमा गरी प्रदेश तहमा पठाउनु पर्ने र प्रदेशमा कानूनका विज्ञ कर्मचारी पठाई संघीय सरकारले बनाएका कानूनमा प्रदेशको आवश्यकता हेरी परिमार्जन गरी अन्तिम मस्यौदा तयार गर्न सक्ने दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने।
- संघीय संसद र प्रदेश सभाहरूका बीचमा समन्वय गर्न अन्तरप्रदेश सभा समन्वय परिषद गठनका लागि पहल गर्ने ।
- संघीय संसद तथा प्रदेश सभामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई अतिरिक्त प्रोत्साहन सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने। सभामा कार्यरत कर्मचारीहरूले बैठक व्यवस्थापनका काममा संलग्न हुँदा अतिरिक्त कार्य गर्नु पर्ने, एकै प्रकृतिको कार्यमा कार्यरत रहनु पर्ने लगायतका कारण काममा उत्प्रेरणा जगाउन आवश्यक देखिन्छ।
- संघीय संसद र प्रदेशसभाहरूबीच नियमित तथा प्रभावकारी समन्वयका लागि उपयुक्त कानुनी व्यवस्था गर्न संघीय संसदसँग संवाद तथा परामर्श गर्ने।
- सातै प्रदेशमा आधुनिक प्रविधियुक्त प्रदेश सभाहल सहितको सचिवालय भवन तथा अन्य पूर्वाधार निर्माणमा पहल गर्ने ।
- संविधानमा उल्लिखित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका साझा अधिकारका विषय र प्रदेश तथा स्थानीय तहको कानून निर्माणका लागि आवश्यक रहेका संघीय कानूनहरू निर्माण गर्न सम्बन्धित पक्षको ध्यानाकर्षण गराउने ।
- संघीय संसद र प्रदेश सभाबाट निर्माण भएका कानूनहरूको कार्यान्वयनको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्नुका साथै आपसमा सहयोग, समन्वय र अन्तरक्रिया गर्ने परिपाटीलाई थप प्रभावकारी बनाउने ।

- संघीय संसद र प्रदेश सभा सञ्चालनका लागि आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रम संघीय संसद र प्रदेश सभाहरूबाटै तर्जुमा गरी वार्षिक बजेटमा समावेश गर्ने व्यवस्था गर्न पहल गर्ने ।
- संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको विकास, विस्तार र सुदृढीकरण गर्दै विकास र सम्वृद्धिको प्रतिफल जनस्तरमा पुर्याउन राज्यका सबै संरचनाहरूबीच उचित समन्वय, सहकार्य गर्ने ।

समितिका बैठक तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्बन्धी केही झलकहरू
प्रदेश नं १

मधेश प्रदेश

बागमती प्रदेश

गण्डकी प्रदेश

लुम्बिनी प्रदेश

कर्णाली प्रदेश

सुदूरपश्चिम प्रदेश

लम्किचुहा नगरपालिकामा सञ्चालित कार्यक्रमका केही झलक

गोलबजार नगरपालिकामा सञ्चालित कार्यक्रमका केही झलक

रत्ननगर नगरपालिकामा सञ्चालित कार्यक्रमका केही झलक

समितिका बैठकहरू सञ्चालनका क्रममा लिइएका केही तस्विरहरू

समितिका बैठकहरू सञ्चालनका क्रममा लिइएका तस्विरहरू

